

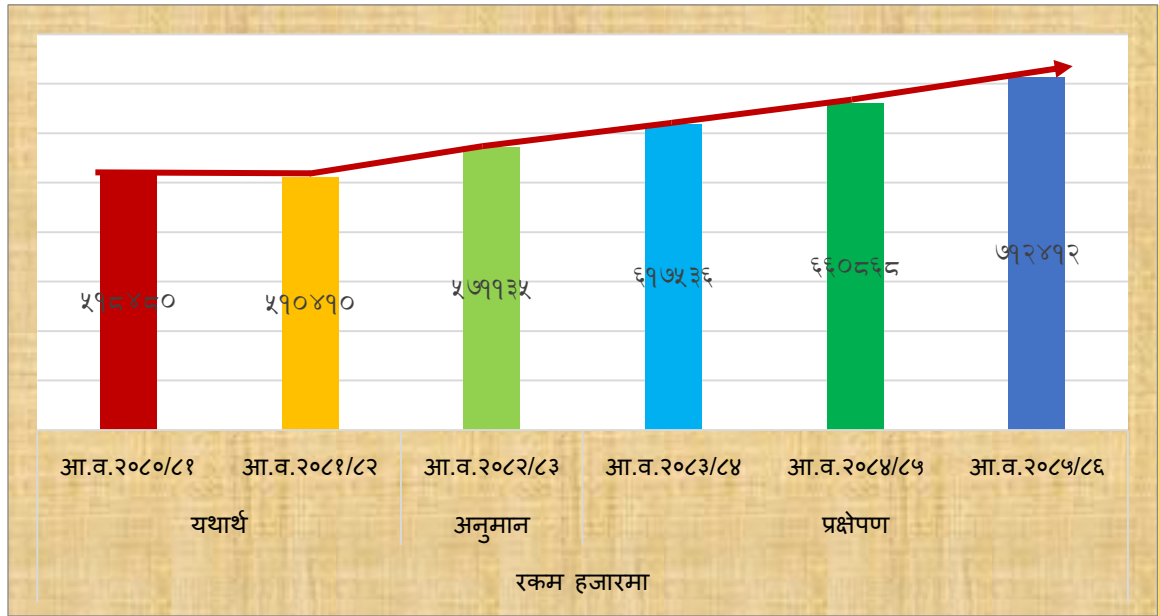
“कृषि, उर्जा, पर्यटन र प्रविधि : हिलिहाड गाँउपालिकाको समृद्धि”

हिलिहाड गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
पञ्चमी, पाँचथर
कोशी प्रदेश, नेपाल

मध्यमकालीन खर्च संरचना

२०८३/०८४-२०८५/०८६

प्राविधिक सहयोग

मास्टर मिडिया एण्ड सप्लायर्स प्रा.लि.

अन्तिम प्रतिवेदन

मध्यमकालीन खर्च संरचना

(आर्थिक वर्ष २०८३/०८४-२०८५/०८६)

सर्वाधिकार एवं प्रकाशक :

हिलिहाङ गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

पञ्चमी, पाँचथर

कोशी प्रदेश, नेपाल

Email: info@hilihangmun.gov.np

Website: <https://hilihangmun.gov.np>

Phone: +977- 9852684477 (Office)

तयार पारिएको वर्ष: २०८३ साल

प्राविधिक सहयोग

मास्टर मिडिया एण्ड सप्लायर्स प्रा.लि.

हिलिहाड गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

पञ्चमी, पाँचथर

कोशी प्रदेश

धन्यवाद ज्ञापन

संघीय संरचना अनुरूप अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ लगायत अन्य संघीय ऐन, कानूनहरूले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आ-आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रका विषयहरूमा हुने सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गरी आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेसँगै हिलिहाड गाउँपालिकाले यो त्रिवर्षीय मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरेको हो ।

यस गाउँपालिकाको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यलाई साकार बनाउन भूमिका खेल्नु हुने गाउँपालिकाका उपाध्यक्ष, वडा अध्यक्षहरू, कार्यपालिका सदस्यहरूलाई उहाँहरूले पुर्‍याउनु भएको योगदानको उच्च कदर गर्दछु । यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाका लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नु हुने यस गाउँपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत श्री टोपेन्द्र कुमार लिम्बु लगायत शाखा प्रमुखहरू र कर्मचारीवर्गलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यमा प्राविधिक सहयोग पुर्‍याउने योजनाविद श्री सालिक राम कालाथोकीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यको विभिन्न चरणमा सुभाब सल्लाह दिएर सहयोग पुर्‍याउनु हुने सबै सरोकारवालाहरूलाई गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यस मध्यमकालीन खर्च संरचना कार्यान्वयनका लागि सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरूको रचनात्मक एवं सकारात्मक सहयोग निरन्तर प्राप्त हुने अपेक्षाका साथ गाउँपालिकाको तर्फबाट मध्यमकालीन खर्च संरचना कार्यान्वयनमा सक्रिय संलग्नताको प्रतिवद्धता न्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद ।

समर बहादुर अधिकारी
अध्यक्ष

हिलिहाड गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

पञ्चमी, पाँचथर
कोशी प्रदेश

मन्तव्य

हिलिहाड गाउँपालिकामा भएका विविध स्रोत साधनहरूको पहिचान गरी गाउँपालिकाबासीको आवश्यकतालाई परिपूर्ति गर्नका लागि सरोकारवाला सबै पक्षहरूसँगको छलफल पश्चात आवधिक योजनामा आधारित रहेर यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरिएको छ । यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सार्वजनिक खर्चलाई बढी प्रभावकारी र कुशल बनाई लक्षित प्रतिफल सुनिश्चित गर्न र बजेट अनुमानलाई यथार्थपरक बनाई प्रतिफलमुखी बनाउन सहयोग गर्नेछ भन्ने विश्वास लिएकी छु ।

खासगरी गाउँपालिकामा उपलब्ध स्रोत साधनलाई आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच तालमेल गराई सार्वजनिक खर्च प्रणालीमा वित्तीय अनुशासन कायम गर्न, आवधिक योजना र वार्षिक विकास योजनालाई बजेटसँग तादाम्यता कायम गरी स्रोत-साधनको विनियोजनलाई उपलब्धिमुखक बनाउन, आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्न र प्राथमिकता प्राप्त आयोजनालाई स्रोतको सुनिश्चितता गर्न, स्थानीय सरकारलाई प्राप्त हुने मध्यम अवधिको आन्तरिक र बाह्य स्रोतको वास्तविक अनुमान गरी बजेट खाका तर्जुमा गर्न मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सेतुको काम गर्ने गर्दछ ।

यस मध्यकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रक्रियामा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्नुहुने कार्यपालिका सदस्य ज्यूहरू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत ज्यू लगायत कार्यालय तथा विषयगत क्षेत्रका प्रमुख कर्मचारी ज्यूहरू, स्थानीय राजनीतिक दलका प्रतिनिधि ज्यूहरू लगायत यस कार्यमा परामर्श सेवा प्रदान गर्ने स्थानीय सुशासन विज्ञ श्री सालिकराम कालाथोकीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु साथै यसको सफल कार्यान्वयनका लागि सबै पक्षबाट सहयोग हुने अपेक्षा सहित यसको कार्यान्वयनका लागि प्रविद्धता समेत न्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद ।

.....
सुमित्रा उप्रेति सेडाई

उपाध्यक्ष

हिलिहाड गाउँपालिका गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

पञ्चमी, पाँचथर
कोशी प्रदेश

शुभकामना

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य गरेको छ । साथै स्थानीय तह संस्थागत स्वमूल्यांकन कार्यविधि, २०७७ को वार्षिक बजेट तथा योजना व्यवस्थापन विषयक्षेत्रमा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा अंकभार राखिएको छ । प्राथमिकताका आधारमा सार्वजनिक स्रोतको बाँडफाँट गरी खर्चको प्रभावकारिता बढाउनु नै मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मुख्य उद्देश्य हो । मध्यमकालीन खर्च संरचनाले विकास योजनाको लक्षित नतिजा हासिल गर्नको निमित्त उपलब्ध स्रोत साधनको प्रभावकारी विनियोजन र परिचालन, पारदर्शी र मितव्ययी खर्च प्रणाली, वित्तीय सुशासन जस्ता पक्षमा सुधार ल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

यसै सन्दर्भमा हिलिहाड गाउँपालिकाले उपलब्ध स्रोत साधनहरूको उच्चतम प्रयोग गरी गाउँपालिका विकास क्षेत्रमा आवधिक योजना र वार्षिक बजेट विचको तादात्म्यता कायम गर्न निर्माण गरेको मध्यमकालीन खर्च संरचनाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न मद्धत पुगोस भन्ने शुभकामना दिन चाहन्छु । विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासन जस्ता विषयहरू सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनका मुख्य अवयवहरू हुन् । यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्ने कुरामा विश्वास लिएको छु ।

अन्तमा, गाउँपालिकामा अवस्थित सबै सरोकारवालाहरूको सहभागितामा वित्तीय सुशासन विज्ञ श्री सालिकराम कालाथोकीको समेत राय तथा परामर्श लिई तयार पारिएको यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले गाउँपालिकाको विकास गर्न आगामी ३ वर्षमा प्रवाह हुने स्रोत साधनको आँकलन र व्यवस्थापन योजना प्रस्तुत गरेकोले यसमा उल्लेखित प्रावधानहरूलाई क्रमशः कार्यान्वयनका लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद ।

*****

टोपेन्द्र कुमार लिम्बु
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषयसूची

परिच्छेद १ : परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा.....	१
१.३ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको उद्देश्य.....	२
१.४ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाका आधारहरू	३
१.५ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया.....	३
परिच्छेद २: मध्यमकालीन खर्च संरचना	७
२.१ पृष्ठभूमि	७
२.२. चुनौति तथा अवसर.....	७
२.३ सोच, उद्देश्य तथा रणनीति.....	८
२.४ मध्यमकालीन आर्थिक खाका.....	१७
२.५ मध्यमकालीन नतिजा खाका.....	१९
२.६ मध्यमकालीन बजेट खाका.....	१९
२.७ बजेट विनियोजन र प्रक्षेपणको बांडफाड	२३
२.८ विषय क्षेत्रगत बांडफाड	२५
परिच्छेद ३ : आर्थिक क्षेत्र	३०
३.१ कृषि	३०
३.१.१. पृष्ठभूमि	३०
४.१.२. समस्या तथा चुनौति	३०
३.१.३ लक्ष्य	३०
३.१.४. उद्देश्य	३१
३.१.५. रणनीति	३१
३.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	३१
३.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	३२
३.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	३३
३.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	३५
३.२ सिंचाई	३५
३.२.१ पृष्ठभूमि	३५
३.२.२ समस्या तथा चुनौति	३५
३.२.३ लक्ष्य	३६
३.२.४ उद्देश्य	३६
३.२.५ रणनीति	३६
३.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	३६
३.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	३७
३.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	३७
३.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	३९
३.३ पशुपंक्षी	३९
३.३.१ पृष्ठभूमि	३९
३.३.२ समस्या तथा चुनौति	३९
३.३.३ लक्ष्य	४०
३.३.४ उद्देश्य	४०
३.३.५ रणनीति	४०
३.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	४१
३.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	४१
३.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	४२
३.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	४४
३.४ उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय.....	४४

३.४.१ पृष्ठभूमि	४४
३.४.२ समस्या तथा चुनौति	४५
३.४.३ लक्ष्य	४५
३.४.४ उद्देश्य	४६
३.४.५ रणनीति	४६
३.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	४६
३.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	४७
३.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	४७
३.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	४९
३.५ पर्यटन तथा संस्कृति	४९
३.५.१ पृष्ठभूमि	४९
३.५.२ समस्या तथा चुनौति	४९
३.५.३ लक्ष्य	४९
३.५.४ उद्देश्य	५०
३.५.५ रणनीति	५०
३.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५०
३.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	५१
३.५.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५१
३.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	५३
३.६ भूमी व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय व्यवस्थापन	५३
३.६.१ पृष्ठभूमि	५३
३.६.२ समस्या तथा चुनौति	५३
३.६.३ लक्ष्य	५४
३.६.४ उद्देश्य	५४
३.६.५ रणनीति	५४
३.६.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५४
३.६.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	५६
३.६.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	५६
३.६.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	५८
३.७ श्रम, रोजगारी तथा गरिबी निवारण	५८
३.७.१ पृष्ठभूमि	५८
३.७.२ समस्या तथा चुनौति	५९
३.७.३ लक्ष्य	५९
३.७.४ उद्देश्य	५९
३.७.५ रणनीति	५९
३.७.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	५९
३.७.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	६१
३.७.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	६१
३.७.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	६३

परिच्छेद ४ : सामाजिक क्षेत्र .....

४.१ जनस्वास्थ्य तथा पोषण	६४
४.१.१ पृष्ठभूमि	६४
४.१.२ समस्या तथा चुनौति	६४
४.१.३ लक्ष्य	६५
४.१.४ उद्देश्य	६५
४.१.५ रणनीति	६५
४.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	६६
४.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	६७
४.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	६७

४.१.१ जोखिम पक्ष तथा अनुमान.....	६९
४.२ शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि.....	६९
४.२.१ पृष्ठभूमि	६९
४.२.२ समस्या तथा चुनौति.....	७०
४.२.३ लक्ष्य	७०
४.२.४ उद्देश्य	७०
४.२.५ रणनीति	७०
४.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य.....	७१
४.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	७१
४.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	७२
४.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान.....	७४
४.३ खानेपानी तथा सरसफाई	७४
४.३.१ पृष्ठभूमि	७४
४.३.२ समस्या तथा चुनौति.....	७४
४.३.३ लक्ष्य	७५
४.३.४ उद्देश्य	७५
४.३.५ रणनीति	७५
४.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य.....	७५
४.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	७६
४.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	७७
४.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान.....	७९
४.४ महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण	७९
४.४.१ पृष्ठभूमि	७९
४.४.२ समस्या तथा चुनौति	७९
४.४.३ लक्ष्य	८०
४.४.४ उद्देश्य	८१
४.४.५ रणनीति	८१
४.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य.....	८१
४.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	८२
४.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	८२
४.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान.....	८४
४.५ युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्तन.....	८४
४.५.१ पृष्ठभूमि	८४
४.५.२ समस्या तथा चुनौति.....	८४
४.५.३ लक्ष्य	८५
४.५.४ उद्देश्य	८५
४.५.५ रणनीति	८५
४.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य.....	८५
४.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	८६
४.५.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण.....	८६
४.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान.....	८७
४.६ सामाजिक सुरक्षा तथा पंजीकरण	८७
४.६.१ पृष्ठभूमि	८७
४.६.२ समस्या तथा चुनौति.....	८८
४.६.३ लक्ष्य	८८
४.६.४ उद्देश्य	८८
४.६.५ रणनीति	८८
४.६.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य.....	८९
४.६.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान.....	८९

४.६.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	८९
४.६.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	९०
परिच्छेद ५: पूर्वाधार क्षेत्र.....	९१
५.१ भवन, आवास तथा वस्ती विकास	९१
५.१.१ पृष्ठभूमि	९१
५.१.२ समस्या तथा चुनौति	९२
५.१.३ लक्ष्य	९२
५.१.४ उद्देश्य	९२
५.१.५ रणनीति	९२
५.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	९२
५.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	९३
५.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	९४
५.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	९५
५.२ सडक, पुल तथा यातायात	९५
५.२.१ पृष्ठभूमि	९५
५.२.२ समस्या तथा चुनौति	९५
५.२.३ लक्ष्य	९६
५.२.४ उद्देश्य	९६
५.२.५ रणनीति	९६
५.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	९६
५.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	९७
५.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	९७
५.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	९९
५.३ जलस्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ उर्जा	९९
५.३.१ पृष्ठभूमि	९९
५.३.२ समस्या तथा चुनौति	९९
५.३.३ लक्ष्य	१००
५.३.४ उद्देश्य	१००
५.३.५ रणनीति	१००
५.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१००
५.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१०१
५.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१०१
५.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	१०३
५.४ सूचना तथा संचार प्रविधि	१०३
५.४.१ पृष्ठभूमि	१०३
५.४.२ समस्या तथा चुनौती	१०३
५.४.३ लक्ष्य	१०४
५.४.४ उद्देश्य	१०४
५.४.५ रणनीति	१०४
५.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१०४
५.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१०४
५.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१०५
५.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	१०७
परिच्छेद ६ : वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन.....	१०८
६.१ वन, भूसंरक्षण तथा जैविक विविधता	१०८
६.१.१ पृष्ठभूमि	१०८
६.१.२ समस्या तथा चुनौति	१०८
६.१.३ लक्ष्य	१०९
६.१.४ उद्देश्य	१०९

६.१.५ रणनीति	१०९
६.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	११०
६.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१११
६.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१११
६.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	११३
६.२ वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन	११३
६.२.१ पृष्ठभूमि	११३
६.२.२ समस्या तथा चुनौति	११४
६.२.३ सोच	११४
६.२.४ उद्देश्य	११४
६.२.५ रणनीति	११४
६.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	११४
६.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	११५
६.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	११६
६.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	११८
६.३ विपद जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकुलन	११८
६.३.१ पृष्ठभूमि	११८
६.३.२ समस्या तथा चुनौति	११९
६.३.३ लक्ष्य	११९
६.३.४ उद्देश्य	११९
६.३.५ रणनीति	११९
६.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१२०
६.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१२०
६.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१२१
६.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान	१२२

परिच्छेद ७ : संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र १२३

७.१ नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन	१२३
७.१.१ पृष्ठभूमि	१२३
७.१.२ समस्या तथा चुनौति	१२३
७.१.३ लक्ष्य	१२४
७.१.४ उद्देश्य	१२४
७.१.५ रणनीति	१२४
७.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१२४
७.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१२५
७.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१२५
७.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	१२७
७.२ संगठन तथा क्षमता विकास, जनशक्ति व्यवस्थापन र सेवा प्रवाह	१२७
७.२.१ पृष्ठभूमि	१२७
७.२.२ समस्या तथा चुनौति	१२७
७.२.३ लक्ष्य	१२८
७.२.४ उद्देश्य	१२८
७.२.५ रणनीति	१२८
७.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१२८
७.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१२९
७.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१२९
७.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	१२९
७.३ राजस्व तथा स्रोत परिचालन	१३०
७.३.१ पृष्ठभूमि	१३०
७.३.२ समस्या तथा चुनौति	१३०

७.३.३ लक्ष्य	१३१
७.३.४ उद्देश्य	१३१
७.३.५ रणनीति	१३१
७.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१३१
७.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१३२
७.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१३२
७.३.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	१३२
७.४ तथ्यांक प्रणाली र योजना तथा विकास व्यवस्थापन	१३३
७.४.१ पृष्ठभूमि	१३३
७.४.२ समस्या तथा चुनौति	१३३
७.४.३ लक्ष्य	१३३
७.४.४ उद्देश्य	१३४
७.४.५ रणनीति	१३४
७.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१३४
७.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान	१३४
७.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण	१३५
७.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान	१३५
अनुसूची १ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यदल	१३६

तालिका सूची

तालिका २.१ : स्थानीय समष्टिगत आर्थिक मध्यमकालीन लक्ष्य	१७
तालिका २.२ : प्रमुख विषय क्षेत्रगत सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य	१९
तालिका २.३ : त्रिवर्षीय बजेट विनियोजन र प्रक्षेपण	२१
तालिका २.४ : रणनीतिक स्तम्भको आधारमा आगामी तीन वर्षको अनुमान र प्रक्षेपण	२३
तालिका २.५ : प्राथमिकता क्रमको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	२४
तालिका २.६ : दिगो विकास लक्ष्यको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	२४
तालिका २.७ : लैंगिक उत्तरदायी बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	२५
तालिका २.८ : जलवायु संकेतको बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण	२५

परिच्छेद १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय सरकार संचालनलाई उपलब्धीमूलक र परिणाममुखी बनाउनका लागि सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। शासन व्यवस्था संचालन र विकास सम्बन्धी निर्धारित नतिजा हासिल गर्न प्रभावकारी रूपमा सार्वजनिक खर्च परिचालनको आवश्यकता रहेको हुन्छ। सार्वजनिक बजेट तर्जुमा र खर्चबीचको तादम्यता मिलाउन र लक्षित नतिजा प्राप्तिको लागि सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन सीपको आवश्यकता पर्दछ। आवधिक योजनाले लिएका समष्टिगत तथा विषयगत लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासन जस्ता विषयहरू सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनका मुख्य अवयवहरू हुन्। मध्यमकालीन खर्च संरचनाले आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच अन्तरसम्बन्ध कायम गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग गर्नुका साथै स्रोत व्यवस्थापन र अपेक्षित नतिजाको खाका समेत प्रस्तुत गर्दछ।

प्राथमिकताका आधारमा सार्वजनिक स्रोतको बाँडफाँट गरी खर्चको प्रभावकारिता बढाउनु नै मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मुख्य उद्देश्य हो। मध्यमकालीन खर्च संरचनाले विकास योजनाको लक्षित नतिजा हासिल गर्नको निमित्त उपलब्ध स्रोत साधनको प्रभावकारी विनियोजन र परिचालन, पारदर्शी र मितव्ययी खर्च प्रणाली, वित्तीय सुशासन जस्ता पक्षमा सुधार ल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ र आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य गरेको छ। साथै स्थानीय तह संस्थागत स्वमूल्यांकन कार्यविधि २०७७ को वार्षिक बजेट तथा योजना व्यवस्थापन विषयक्षेत्रमा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा अंकभार राखिएको छ। यस सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाको कार्यपालिका, विषयगत समिति, कार्यदल र विषयगत शाखासँग राय परामर्श गरी गाउँपालिकामा उपलब्ध अन्य सूचना र चालु आर्थिक वर्षको वार्षिक कार्यक्रमलाई आधार मानी पहिलो पटक यस गाउँपालिकाको मध्यमकालीन खर्च संरचना (२०८२/८३-२०८४/८५) तयार गरिएको छ।

१.२ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा

संज्ञीय व्यवस्था अनुसार जनताका लागि सबैभन्दा नजिकको सरकारको रूपमा गाउँपालिका वा नगरपालिका रहेकोले स्थानीय विकासको सन्दर्भमा गाउँपालिका वा नगरपालिकाको दायरा फराकिलो भएको छ। स्थानीय तहहरूको आयको स्रोत बढेसँगै सार्वजनिक खर्चको क्षेत्र पनि बढेकोले सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनका लागि एक औजारको रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना बनाई लागू गर्न जरुरी छ। सरकारसँग उपलब्ध सीमित स्रोत-साधनको वस्तुनिष्ठ आँकलन गर्ने र योजनाको प्राथमिकताको क्षेत्रमा मध्यम अवधिको लागि बाँडफाँट प्रक्रियालाई मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सहयोग गर्दछ। यस संरचनामा मुख्यतः समष्टिगत आर्थिक खाका, नतिजा खाका र बजेट खाका गरी तीन वटा अवयवहरू समावेश गरिएको हुन्छ।

चालु आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमको उपलब्धिको आधारमा उत्पादन, रोजगारी, आय र लगानी लगायतका परिसूचक समावेश गरी मध्यमकालीन आर्थिक खाका (Medium Term Fiscal Framework - MTFF) निर्धारण गरिन्छ।

स्थानीय तहलाई संघ तथा प्रदेशबाट प्राप्त हुने अनुदान, आन्तरिक आय, आन्तरिक ऋण तथा अन्य स्रोत समेत आँकलन गरी क्षेत्रगत प्राथमिकता अनुरूप विषयगत शाखा र अन्तर्गतका निकायहरूसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न कार्यक्रम तथा आयोजनागत रूपमा खर्चको अनुमान सहितको मध्यमकालीन बजेट खाका (Medium Term Budgetary Framework - MTBF) तयार गरिन्छ। यो खाका तयार गर्दा बजेटको कार्यान्वयनबाट तीन वर्षमा प्राप्त हुने प्रतिफलको पनि अनुमान गरी मध्यमकालीन नतिजा खाका (Medium Term Result Framework – MTRF) तयार गरिन्छ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनामा पहिलो आर्थिक वर्षमा बजेटको वास्तविक स्रोत र खर्चको अनुमान हुन्छ भने त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षका लागि स्रोत र खर्चको प्रक्षेपण गरिन्छ। पहिलो वर्षको बजेट कार्यान्वयन भएपछि उपलब्धि समीक्षा गरी बाँकी दुई वर्षको प्रक्षेपित अनुमान परिमार्जन एवम् थप एक वर्षको बजेट प्रक्षेपण गरिन्छ। यसरी मध्यमकालीन खर्च संरचनामा चक्रीय हिसाबले प्रत्येक वर्ष तीन वर्षको बजेटको आकलन गर्नुपर्ने हुन्छ। यस प्रकार मध्यमकालीन खर्च संरचनाले बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई बढी यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ।

१.३ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको उद्देश्य

पहिलो प्रयासको रूपमा यस हिलिहाङ गाउँपालिकाले मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरेको छ। यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाबाट गाउँपालिकाको समग्र विकासको प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमहरूको निरन्तरता र लगानी तथा कार्यान्वयनको सुनिश्चितताको माध्यमद्वारा दिगो विकास हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ। यस खर्च संरचनाले गाउँपालिकाले निश्चित गरेको साँच “**कृषि उर्जा पर्यटन र प्रविधि: हिलिहाङ गाउँपालिकाको समृद्धि**” र प्रदेश तथा राष्ट्रिय लक्ष्य र दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्तमा योगदान पुऱ्याउने विश्वास लिइएको छ। यस मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई सरल र यथार्थपरक बनाउन विषय क्षेत्रगत उपलब्धिका आधारमा मध्यमकालीन लक्ष्य निर्धारण गरी सोही बमोजिम स्रोत तथा खर्चको अनुमान तथा प्रक्षेपण गरिएको छ। यसबाट गाउँपालिकालाई आगामी आर्थिक वर्षहरूको बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई बढी यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन सहयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ। गाउँपालिकाको २०८१/०८२ देखि २०८५/०८६ सम्मको लागि तयार गरिएको आवधिक योजनालाई आधार मानी यस मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरिएको छ।

मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मुख्य उद्देश्य उपलब्ध स्रोत साधनलाई नीति र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच तालमेल गराई सार्वजनिक खर्च प्रणालीमा सुधार ल्याई वित्तीय अनुशासन कायम गर्नु हो। यसका अतिरिक्त मध्यमकालीन खर्च संरचनाको तयारीबाट देहाय अनुसारको उद्देश्य हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ :

- (क) नीति र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रमबीच तादात्म्यता कायम गरी स्रोत-साधनको विनियोजनलाई उपलब्धिमूलक बनाउनु,
- (ख) आयोजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण गरी प्राथमिकता प्राप्त आयोजना तथा कार्यक्रमको लागि स्रोतको सुनिश्चितता गर्नु,
- (ग) गाउँपालिकामा उपलब्ध हुने मध्यम अवधिको आन्तरिक र बाह्य स्रोतको वास्तविक अनुमान गरी बजेट तर्जुमालाई यथार्थपरक बनाउनु, र
- (घ) सार्वजनिक खर्चलाई बढी प्रभावकारी र कुशल बनाई लक्षित प्रतिफल सुनिश्चित गर्नु।

१.४ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाका आधारहरू

सार्वजनिक खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा संविधानले व्यवस्था गरेका प्रावधानहरू एवं स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्रका आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय तथा राजनीतिक पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न नीति, ऐन, नियमको कार्यान्वयन तथा विभिन्न तहगत योजना र दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्ने पक्षलाई ध्यान दिनु आवश्यक छ । सो बमोजिम यस मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा देहायमा उल्लेखित पक्षहरूलाई आधार लिइएको छ :

- नेपालको संविधान
- दिगो विकासका लक्ष्यको अवस्था र मार्गचित्र (२०१५-२०३०)
- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- राष्ट्रिय दीर्घकालिन सोच, २१०० तथा सोझै राष्ट्रिय योजना (२०८१/८२-२०८५/८६)
- कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजना (२०८१/८२-२०८५/८६)
- हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजना (२०८१/८२-२०८५/८६)
- नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रम
- गाउँपालिकाका अन्य विषय क्षेत्रगत नीति र योजनाहरू

१.५ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट जारी स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना दिग्दर्शन, २०७८ (परिमार्जित) मा समाविष्ट मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी सम्बन्धी अवधारणा, मार्गदर्शन तथा औजारहरू प्रयोग गरी यो मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरिएको छ । यस मध्यमकालीन खर्च संरचना देहाय बमोजिमको चरण तथा प्रक्रिया अबलम्बन गरी तर्जुमा गरिएको छ :

चरण - १: तयारी चरण

प्रक्रिया १: प्राविधिक सहयोगका लागि छलफल

यस गाउँपालिकाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको लागि मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्न परामर्श संस्था सामूहिक अभियानलाई छनौट गरी कार्य जिम्मेवारी दिइएको थियो । यसका लागि मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको समय सीमा, सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य र परामर्श सेवा प्रदान गर्ने संस्थाको जिम्मेवारी स्पष्ट गरियो । यस कार्यका लागि विभिन्न चरणमा गाउँपालिकाका पदाधिकारीहरूसँग बसी तथ्यांक संकलन र छलफल गरियो ।

प्रक्रिया २: नीतिगत, कानूनी दस्तावेज, दिग्दर्शन एवं अन्य उपयोगी सन्दर्भ सामग्री संकलन तथा समीक्षा

गाउँपालिकाको मार्गनिर्देशनमा परामर्शदाताद्वारा स्थानीय तहको योजना, श्रोत प्रक्षेपण र सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित नीति, कानून, दिग्दर्शन र कार्यविधि लगायतका सान्दर्भिक दस्तावेज संकलन एवं अध्ययन गरियो । दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका सन्दर्भमा व्यवस्था गरिएका महत्वपूर्ण तथा सान्दर्भिक व्यवस्था पहिचान तथा विश्लेषण गरियो । मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका सन्दर्भमा अध्ययन एवं समीक्षा गरिएका प्रमुख सन्दर्भ सामग्री देहायबमोजिम रहेका छन्:

- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

- अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ तथा नियमावली, २०७७
- अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण (प्रदेश र स्थानीय तह), २०८२/८३
- नेपाल सरकारको क्षेत्रगत नीति, कानून, मार्गदर्शन र मापदण्ड
- स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७८ (परिमार्जित)
- नेपाल सरकारको दीर्घकालीन सोच, सोह्रौँ राष्ट्रिय योजना (२०८१/८२-२०८५/८६),
- कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजना (२०८१/८२-२०८५/८६)
- संघ तथा प्रदेशको सान्दर्भिक नीति, कानून तथा प्रतिवेदन
- हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजना, सान्दर्भिक नीति, कानून तथा प्रतिवेदनहरु ।

प्रक्रिया ३: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा, औजार र कार्ययोजना तर्जुमा

स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी सम्बन्धी दिग्दर्शनमा उल्लेखित विधि, औजार एवं कार्ययोजना सम्बन्धमा तयारी बैठकको आयोजना गरी छलफल गरियो । छलफलका आधारमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी विधि तथा प्रक्रिया औजार र दस्तावेजको ढाँचाको प्रस्ताव तयार गरियो । साथै, बैठकमा आएका सुझाव तथा पृष्ठपोषणका आधारमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी कार्ययोजना तर्जुमा र परिमार्जन गरियो ।

चरण - २: लेखाजोखा चरण

प्रक्रिया ६: अभिमुखीकरण तथा प्रारम्भिक छलफल

मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा, ढाँचा, प्रक्रिया, औजार र संस्थागत व्यवस्थाको सम्बन्धमा सरोकारवालासँग छलफल गरी साझा बुझाई तयार गर्ने उद्देश्यले अभिमुखीकरण तथा प्रारम्भिक छलफल गरियो । सो छलफलमा स्थानीय सरकारका निर्वाचित जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरुको सहभागिता रहेको थियो । छलफलको क्रममा मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवधारणा, विधि तथा प्रक्रिया औजार, संस्थागत व्यवस्था र कार्ययोजना प्रस्तुति गरी यस सम्बन्धमा स्पष्टता तथा बुझाईमा एकरूपता कायम गरियो । वि.सं. २०८२ साल असार ४ गते हिलिहाड गाउँपालिकाको सभाहलमा संचालित यस कार्यक्रमबाट मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यदल गठन तथा कार्य योजनाको स्वीकृति र यस सम्बन्धमा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समिति, बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समिति, विषयगत समिति, कार्यदल र विषयगत शाखाको जिम्मेवारी तथा भूमिका समेत स्पष्ट गरियो । उक्त कार्यक्रममा आफ्नो विचार राख्दै गाउँपालिका अध्यक्ष श्री समर बहादुर अधिकारीले भन्नु भयो, हामीले योजनाहरु प्राथमिकीकरण गरी छुट्टाएर छिट्टै राख्ने छौं यसरी राख्दा खर्च प्रक्षेपण गर्न सजिलो हुने भएकोले त्यो काम यही सातामै गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु, यो अभिमुखीकरण कार्यक्रमले हामी सबैलाई उर्जा मिलेको छ । त्यसैगरी कार्यक्रममा हिलिहाड गाउँपालिका उपाध्यक्ष श्री सुमित्रा उप्रेती सेडाईले मध्यकालीन खर्च संरचनाले कुन क्षेत्रमा कति खर्च गर्ने कुरामा सहजता ल्याउने रहेछ अब हामी हाम्रा योजनाहरुले निदृष्ट गरेका कार्यक्रमहरुमा बढी केन्द्रित भएर काम गर्नेछौं भन्नु भएको थियो । अभिमुखीकरण कार्यक्रममा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यदल समेत बनाइएको थियो । कार्यदलको विवरण **अनुसूची १** मा प्रस्तुत गरिएको छ :

प्रक्रिया ७: श्रोत तथा खर्चको अनुमान र त्रिवर्षिय प्रक्षेपण

राजश्व बाँडफाँड, अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण लगायतका विभिन्न श्रोतबाट उपलब्ध हुने रकमलाई विगत आर्थिक वर्षहरूको श्रोतको उपलब्धताका आधारमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको श्रोतको अनुमान तथा प्रक्षेपण गरियो । विगत आर्थिक वर्षहरूको खर्च सहित चालु तथा बहुवर्षीय आयोजना र आवधिक, विषयगत क्षेत्र रणनीति अनुसारका प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको कार्यान्वयनमा आवश्यक पर्ने श्रोतलाई मध्यनजर गरी खर्चको अनुमान तथा प्रक्षेपण गरियो । श्रोत तथा खर्च प्रक्षेपणका आधारमा तीन वर्षको बजेट सीमा निर्धारण गरियो । यसरी निर्धारण गरिएको बजेट सीमालाई सबै विषयगत शाखामा क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका लागि उपलब्ध गराइयो ।

चरण - ३: तयारी चरण

प्रक्रिया ८: क्षेत्रगत योजना तर्जुमा

विषय क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीका लागि विषयगत शाखासँग छलफल गरियो । विषयगत शाखाका कर्मचारी तथा विषयगत समितिका पदाधिकारीहरूको सहभागिता रहेको छलफलबाट प्रत्येक उप-क्षेत्रका आगामी तीन वर्ष सञ्चालन गरिने आयोजना तथा कार्यक्रमको पहिचान गर्ने, प्राथमिकता निर्धारण गर्ने, लागत अनुमान यकिन गर्ने र आगामी तीन आर्थिक वर्षको लागि स्रोत आवश्यकता निर्धारण गर्ने र स्थानीय रणनीतिक स्तम्भ, प्राथमिकताक्रम, दिगो विकास लक्ष्य, लैंगिक तथा जलवायु संकेतका आधारमा कार्यक्रम तथा आयोजना तथा उप-क्षेत्रको साँकेतीकरण गरियो ।

प्रक्रिया ९: विषय क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनाको दस्तावेज तयारी

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शनका आधारमा उप-क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा तयारीका लागि विषयगत शाखालाई परामर्शदाताबाट सहयोग तथा सहजीकरण गरियो । उप-क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदालाई विषयगत क्षेत्र योजना तर्जुमा कार्यशालाको निष्कर्षको आधारमा तयार गरियो । विषयगत शाखा उप-क्षेत्रगत मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई एकीकृत गरी विषयगत क्षेत्र मध्यमकालीन संरचना तयार गरियो ।

प्रक्रिया १०: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा तयारी

मध्यमकालीन खर्च संरचनाको निर्धारित ढाँचामा विषयगत क्षेत्रका मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई एकीकृत गरी मध्यमकालीन खर्च संरचनाको एकीकृत मस्यौदा दस्तावेज तयार गरियो । मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यदल र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिसँग परामर्श गरी मध्यमकालीन खर्च संरचनाको दस्तावेज तयार गरियो । मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारीको लागि विषयगत क्षेत्र योजना र वार्षिक विकास कार्यक्रम समीक्षाबाट प्राप्त उपलब्धि विवरणको परिमाणात्मक लक्ष्यलाई आधार लिइएको थियो । मध्यमकालीन खर्च संरचनाको दस्तावेजमा स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना दिग्दर्शन २०७८ (परिमार्जित) को व्यवस्था बमोजिम समष्टिगत मध्यमकालीन वित्तीय खाका, मध्यमकालीन नतिजा खाका र मध्यमकालीन बजेट खाकाको साथै विषयगत क्षेत्रको स्थिति, नतिजा खाका, वित्तीय योजना र कार्यक्रम/आयोजनाको सारांस समावेश गरिएको छ ।

प्रक्रिया ११: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा प्रस्तुति तथा छलफल कार्यशाला

तयार गरिएको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदामा आवश्यक सुझाव संकलनका उद्देश्यले अनौपचारिक रूपमा एक दिवसिय छलफल गरिएको थियो । यस कार्यशालामा कार्यालय प्रमुख लगायत अन्य शाखाका प्रमुखहरूको सहभागिता थियो । उक्त कार्यशालामा मस्यौदा प्रतिवेदनका मुख्य पक्षहरू

प्रस्तुती गरि आवश्यक थप सूचना तथा तथ्यांक संकलनका साथै विषयगत क्षेत्र तथा उपक्षेत्रगत मुख्य कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको विस्तृत विवरण तयार गरियो । त्यसैगरि विषय उपक्षेत्रगत कार्यक्रम तथा आयोजनाहरुको प्राथमिकिकरण तथा सांकेतिककरण समेत गरियो ।

प्रक्रिया १२: मध्यमकालीन खर्च संरचनाको परिमार्जित मस्यौदा तयारी

मध्यमकालीन खर्च संरचनाको मस्यौदा प्रस्तुति तथा छलफल कार्यशाला तथा हिलिहाङ गाउँपालिकाका विभिन्न शाखाहरुबाट प्राप्त सुझावहरु समेटी मस्यौदा दस्तावेजलाई आवश्यक परिमार्जन गरियो । यस क्रममा मस्यौदा दस्तावेजमा नपुग भएका आवश्यक सूचना तथा तथ्यांकहरु विभिन्न शाखाहरुबाट संकलन गरि परिमार्जित गरियो ।

परिच्छेद २: मध्यमकालीन खर्च संरचना

२.१ पृष्ठभूमि

सामाजिक तथा आर्थिक विकास र समृद्धिका लागि सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसका लागि साधन स्रोतको विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता तथा वित्तीय अनुशासनका तीनै पक्ष उत्तिकै प्रभावकारी हुनुपर्दछ । यी तीनवटै पक्षहरूमा सुधार गर्ने उपाय तथा औजारको रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई लिईन्छ । नेपालमा दशौं योजना देखि नै मध्यमकालीन खर्च संरचनाको तर्जुमा र कार्यान्वयन गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा साधन र स्रोतको विनियोजन गर्ने पद्धतिको शुरुवात गरिएको हो ।

संघीय संरचना अनुरूप अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धी संघीय कानूनले संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आ-आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रका विषयहरूमा हुने सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गरी आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त विवरणमा चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थाका लागि आवश्यक पर्ने रकम समेत खुलाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । उपरोक्त संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था अनुसार यस गाउँपालिकाले तय गरेको सोच सहितको प्राथमिकताका क्षेत्रमा साधन स्रोतको विनियोजन सहित वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न मध्यमकालीन खर्च संरचना आवश्यक रहेको छ ।

संविधानले आत्मसात गरेको समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण एवम् नेपाल सरकारले घोषणा गरेको **समृद्ध नेपाल: सुखी नेपाली**को दीर्घकालीन सौँच अनुरूप तयार चालु स्रोतों आवधिक योजना, कोशी प्रदेश सरकारको दोस्रो आवधिक योजना र हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजना र नीति तथा कार्यक्रमलाई आत्मसात गर्ने प्रयास गरिएको छ । योजना तथा विकास उपलब्धिको सफलता वित्तीय संघीयताको कुशल व्यवस्थापन, तीव्र आर्थिक वृद्धि एवम् विकास कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ । अतः यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाले यसतर्फ हिलिहाड गाउँपालिकालाई मार्गदर्शन गर्नेछ ।

आर्थिक वर्ष (२०८२/८३-२०८४/८५) का लागि तर्जुमा गरिएको मध्यमकालीन खर्च संरचनाले उपरोक्त योजनाहरूको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र प्राथमिकता, नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकार र गाउँपालिकाको घोषणा, प्रतिवद्धता, विगत आर्थिक वर्षका वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र दिगो विकास लक्ष्यको मार्गचित्रलाई मुख्य आधारका रूपमा लिइएको छ । गाउँपालिकाको तुलनात्मक लाभका क्षेत्रहरू, प्राथमिकता तथा विकास कार्यक्रम र स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र संलग्न कार्यसूची अनुसारका कार्यक्रम तथा आयोजनालाई यस संरचनामा समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.२. चुनौति तथा अवसर

संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हक र संविधान प्रदत्त अधिकारको कार्यान्वयन, दिगो विकास लक्ष्य, स्रोतों योजनाले लिएको लक्ष्य, कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजना र हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजनाका साथै गाउँपालिकाले निर्धारण गरेको उद्देश्य हासिल गर्न, उत्पादन, रोजगारी र आयमा समन्यायिक वृद्धि, नागरिकको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार, गरिबी न्यूनीकरण गरी मर्यादित जीवनयापनको वातावरण सिर्जना गर्दै समतामूलक तथा उन्नत समाजको निर्माण गर्नुलाई यस

गाउँपालिकाले प्रमुख चुनौतिको रुपमा लिएको छ । यसका साथै बेलाबेलामा विश्वव्यापी रुपमा फैलने महामारी, वातावरणीय ह्रास र जलवायु परिवर्तनको कारण सिर्जित विपदको बढ्दो जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी नागरिकको स्वास्थ्य, शिक्षा, उत्पादन, रोजगारी र आयमा परेको नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण, पुनरुत्थान र उत्थानशीलता हासिल गर्दै नागरिक जीवनलाई थप सुरक्षित र परिष्कृत बनाउनु थप चुनौतिको रुपमा रहेको छ ।

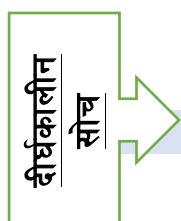
साथै सुविधायुक्त र सुरक्षित बसोबास, स्वच्छ खानेपानी तथा उर्जाको उपलब्धता, सरसफाई सुविधा र सूचना प्रविधि, कृषि तथा वनजन्य उद्यमको विविधिकरण, कृषि तथा पर्यावरणीय पर्यटन प्रवर्धन गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिका साथै उत्पादनशील रोजगारीमा अभिवृद्धि र जनसाङ्ख्यिक लाभको उपयोग पनि गाउँपालिकाको विकासको चुनौतिको रुपमा रहेका छन् । वित्तीय संङ्घीयताको मर्म अनुरूप स्थानीय तहको जिम्मेवारी पुरा गर्न साधन स्रोतको अनुमान, प्राथमिकताका क्षेत्रमा लगानी, आन्तरिक राजश्व वृद्धि, मानव संसाधन र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु र स्थानीय सरकारमा उपलब्ध सार्वजनिक खर्चको कुशल, समन्यायिक र नतिजामूलक व्यवस्थापन गरी विनियोजन दक्षता, कार्यान्वयन कुशलता र प्रभावकारी वित्तीय अनुशासन कायम गर्नु चुनौतिपूर्ण छ ।

संङ्घीय शासन प्रणाली अनुसार तीनै तहमा निर्वाचित सरकारहरु क्रियाशिल हुनु, नीति, कानून, योजना र मापदण्ड निर्माण भई कार्यान्वयनमा जानु, स्थानीय जनताको आवश्यकतालाई जनप्रतिनिधिहरुद्वारा नजिकबाट महसुस गरिनु, स्थानीय सरकारहरुबीच दिगो विकास, उत्थानशीलता, समृद्धि र सुशासनका क्षेत्रमा प्रगति हासिल गर्ने दिशामा प्रतिस्पर्धी भावनाको विकास हुनु अहिलेका प्रमुख अवसरहरु हुन् । गाउँपालिकामा स्थानीय विशेषतामा आधारित तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान तथा योजना निर्माण, मानव पूँजी निर्माण, सार्वजनिक सेवा प्रवाह सुधार, पूर्वाधार विकास, स्थानीय उत्पादन, रोजगारी र आयआर्जन वृद्धिको माध्यमद्वारा हरित र समावेशी स्थानीय अर्थतन्त्र विकास, गरिबी निवारण, प्राकृतिक, भौगोलिक, पर्यावरणीय, सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधताको उपयोग आदि अवसरहरु सिर्जना भएका छन् ।

वैदेशिक रोजगारी तथा यसका कारणले वाह्य ज्ञान, सीप, अनुभव तथा प्रविधि हस्तान्तरण, वित्तीय सेवा र स्थानीय स्रोत परिचालन गरी गाउँपालिकामा उद्यमशीलता विकास, रोजगारी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्दै आर्थिक सामाजिक रुपान्तरणको दिशामा अगाडी बढ्ने समेत अवसर सिर्जना भएको छ ।

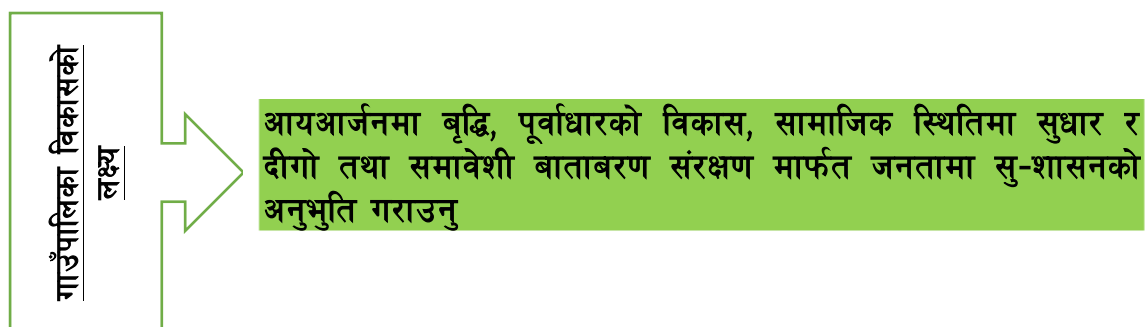
२.३ सोच, उद्देश्य तथा रणनीति

यस मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा गाउँपालिकाको सोच, आवधिक योजना र नीति तथा कार्यक्रमले निर्धारण गरेको क्षेत्रहरुलाई प्रमुख आधारको रुपमा लिइएको छ । गाउँ विकासको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा नीतिलाई यस मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समावेश गरिएको छ । यस मध्यमकालीन खर्च संरचनाको समष्टिगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति देहाय बमोजिम रहेका छन्:

“कृषि, उर्जा, पर्यटन र प्रविधि: हिलिहाड गाउँपालिकाको समृद्धि”

चालु नीति तथा कार्यक्रमले ६ वटा प्राथमिकताका क्षेत्रहरु निर्धारण गरेको छ जसमा:

- १) व्यवसायिक कृषि
- २) संस्कृतिको जगेर्ना गर्दै पर्यटन प्रवर्धन
- ३) समावेशी दीगो पूर्वाधार
- ४) व्यवहारिक तथा व्यावसायिक शिक्षा
- ५) गुणस्तरीय स्वास्थ्य
- ६) पर्यावरण तथा विपद व्यवस्थापन

आवधिक योजनाको विषय क्षेत्रगत वृहत उद्देश्य

हिलिहाड गाउँपालिकाले समष्टिगत लक्ष्य प्राप्तिका लागि देहाय बमोजिम विषयक्षेत्रगत वृहत उद्देश्य निर्धारण गरेको छ ।

- ◆ **समष्टिगत** : अन्तर सरकार र बाह्य सम्बन्ध विस्तार गर्दै दिगो पूर्वाधार विकासको माध्यमबाट स्वरोजगारको अवसर सिर्जना गरी सामाजिक तथा आर्थिक सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउदै समुदायको दिगो आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु,
- ◆ **आर्थिक विकास** : स्थानीय सिपमा आधारित ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकासको लागि प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापनमार्फत् कृषि, पशु, पर्यटन उत्पादन वृद्धि गर्दै स्थानीय रोजगारीका अवसरहरु वृद्धि गर्ने साथै सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन हुने गरी उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।
- ◆ **सामाजिक विकास** : स्वास्थ्य र शिक्षालाई सर्वसुलभ र निःशुल्क बनाउँदै सबै वर्ग तथा समुदायको समन्यायिक विकासका लागि लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका आधारमा स्थानीय भाषा, धर्म, कला तथा साहित्यको प्रवर्द्धन गर्दै समृद्ध समाज निर्माण गर्ने ।
- ◆ **पूर्वाधार विकास** : दिगो विकास लक्ष्यसँग परिपूरक हुनेगरी सार्वजनिक निर्माण (प्रशासनिक भवन, विद्यालय भवन, सामाजिक भवन, मठमन्दिर, गुम्बा, उद्यान, सङ्ग्रहालय, पुलपुलेसा आदि) सडक, सञ्चार, उर्जा, सिँचाई, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाई, सूचना प्रविधिजस्ता आधारभूत पूर्वाधार युक्त स्मार्ट (आधुनिक र प्रविधिमैत्री) गाउँपालिकाको अवधारणा अनुरूप विकास गर्ने ।
- ◆ **जल, वन तथा वातावरण** : उपलब्ध जल तथा वनस्पति जन्य पर्यावरणीय तथा जैविक विविधताको दीगो संरक्षण, सम्बर्धन तथा उच्च प्रतिफलयुक्त प्रयोगबाट गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।
- ◆ **विपद व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन** : समुदायलाई विपद सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि, पूर्व तयारी, प्रतिकार्यका साथै जलवायु परिवर्तनका असरलाई न्यूनीकरण गर्न अनुकूलनका उपायहरुको अवलम्बन गर्नु ।

- ◆ **सुशासन तथा संस्थागत विकास :** गाउँपालिकालाई पूर्ण प्रविधियुक्त तथा दक्ष मानव संसाधन युक्त बनाइ सुशासनको माध्यमबाट नागरिकलाई चुस्त, गुणस्तरिय र प्रभावकारी सेवा प्रवाहका साथै गाउँपालिकाको आन्तरिक तथा बाह्य वित्तीय स्रोतको अभिवृद्धिमा योगदान पुऱ्याउनु,

आवधिक योजनाले निर्धारण गरेको प्राथमिकता क्षेत्र

गाउँपालिकाले अंगिकार गरेको दीर्घकालीन सोच, आवधिक योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य र वृहत तथा क्षेत्रगत उद्देश्य हासिल गर्न देहाय अनुसारका विषय क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिइने छ । ति विषय क्षेत्रको विद्यमान अवस्था यहाँ व्याख्या गरिएको छ ।

क) व्यवसायिक कृषि :

हिलिहाड गाउँपालिकाको आर्थिक विकास अन्तरगत मुख्यतया व्यवसायीक जैविक तरकारी तथा अन्न बाली खेती, फलफूल खेती, कोसेवाली तर्फ सिमी, वनपैदावरमा जडिबुटी उन्नतीको प्रमुख साधनको रुपमा रहेको छ । पछिल्लो समय युवाहरुले अलैची खेती, च्याउ खेती, अदुवा, आलु खेती समेत गर्दै आइरहेका छन् । सम्भावनाका प्रचुर क्षेत्रहरु विद्यमान भएपनि कठिन भौगोलिक अवस्था, सडकको पहुच, विद्युत उपलब्धता जस्ता पूर्वाधारको कमी, आवश्यक व्यवसायिक ज्ञान तथा सूचनाको अभाव, बजारसम्मको पहुँचको कमिले घरेलु उद्योग, व्यापार र व्यवसायको सृजना र विकासका गतिवधीहरु अगाडी बढ्न सकेको छैन । हिलिहाड गाउँपालिकामा सरदर ८४.३ प्रतिशत भन्दा बढी जनसंख्या कृषि क्षेत्रमा आवद्ध रहेका छन् भने राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन अनुसार लगभग ५१.५ प्रतिशत जनसंख्याले कृषि क्षेत्रलाई मुख्य पेशाको रुपमा अवलम्बन गरेका छन् । २५ प्रतिशत जनसंख्या भने रोजगारी तथा अन्य पेशामा आवद्ध छन् । गाउँपालिकाको जनसंख्याको ठूलो हिस्सा जीविकोपार्जनका लागि कृषिमा निर्भर रहेको भएतापनि व्यवसायिक कृषि कर्म गर्ने कृषकको संख्या तुलनात्मक रुपमा निकै कम रहेको छ ।

हिलिहाडको अर्थतन्त्र कृषिमा नै आधारित छ । यहाँका बहुसंख्यक परिवार कृषि पेशामा आश्रित छन् । जम्मा जनसंख्याको ८४.३ प्रतिशत हिस्सा कृषिमा आश्रित छ । आन्तरिक रुपमा गरिने यावत् कृषि कृयाकलापले हिलिहाड गाउँपालिकाको आन्तरिक अर्थतन्त्रलाई टेवा पुर्‍याएका छन् । गाउँपालिकाको धेरै भू भाग वन क्षेत्रले ओघटेको छ । गाउँपालिकाको श्रमशक्तिको ठूलो हिस्सा कृषि पेशामा आवद्ध भए पनि भण्डारण, मल, बिउ, प्रविधि तथा सिचाइ अभावमा कृषि क्षेत्रको व्यवसायिक विकास हुन सकेको छैन । खेती योग्य कृषि क्षेत्रको हुने तर पर्याप्त तथा प्रभावकारी पूर्वाधार अभावमा कृषि क्षेत्रको पुर्ण प्राकृतिक क्षमतालाई प्रयोगमा ल्याउने संयन्त्र अभावका कारण कृषि क्षेत्रबाट स्थानीय अर्थतन्त्रमा हुने योगदान अपेक्षाकृत न्युन छ । गाँउवासीको प्रमुख पेशा कृषि भएतापनि अधिकांस कृषकहरु परम्परागत सीप र शैलीमा आधारित हुनुका कारण उत्पादकत्वमा खास सुधार हुन सकेको छैन । यहाँको मुख्य आम्दानीको स्रोत भनेको कृषि हो भने सहायक रुपमा फलफूल र ज्याला मजदुरीको रुपमा लिने गरेको पाईन्छ । बाख्रापालन भैँसी, र गाई जस्ता पशुपालन गरि आफ्नो जिवनयापन गर्दै आएको पाईन्छ

हिलिहाड गाउँपालिकामा १ वडा १ कृषि तथा पशु प्राविधिक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनु, पशुपन्छी विकासमा सुधार हुँदै जानु, युवा लक्षित व्यावसायिक कृषि कार्यक्रमबाट युवा लाभान्वित हुनु, कृषि तथा पशु फर्मको विस्तार हुनु, कृषि केन्द्रित सहकारी गतिविधि बढ्दै जानु यस क्षेत्रका अवसरहरु

हुन् । हाटबजारको विस्तार एवं आधुनिकीकरण गर्नु, सिंचाइ सुविधाको विस्तार गरी कृषि उत्पादकत्व बढाउनु, सहकारीको उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी बढाउनु, भण्डारण केन्द्रको स्थापना र व्यवस्थापन गर्नु आदि प्रगतिका सूचकको रूपमा रहेका छन् ।

ख) संस्कृतिको जगेर्ना गर्दै पर्यटन प्रवर्धन :

हिलिहाड गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा बाह्य तथा आन्तरिक पर्यटन प्रवर्धनको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । त्यसैले गाउँपालिकाको वृहत विकासका लागि पर्यटनलाई दोस्रो प्राथमिकताको रूपमा राखिएको छ । गाउँपालिकामा भएको भौतिक तथा प्राकृतिक सम्पदा, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल, आफ्नो सामाजिक, भाषिक, सांस्कृतिक जीवन पद्धति आदि सम्बन्धी विषयबारे अरुलाई जानकारी गराई ती स्थानहरूमा भ्रमण गराई आय आर्जन बढाउनको लागि व्यवसायिक रूपमा पर्यटन उद्योग अगाडि बढाउन आवश्यक रहेको छ ।

गाउँपालिकाको सानको रूपमा रहेको र देश विदेशमा समेत प्रख्यात रहेको अन्तिम लिम्बु राजा हिलिहाडको दरवार यसै गाउँपालिकामा रहेको छ । पाँचथर जिल्लामा अवस्थित हिलिहाड गाउँपालिका प्राकृतिक सौन्दर्य र समृद्ध संस्कृतिको अनुपम संगम हो । यहाँको भौगोलिक विविधता, जस्तै उच्च पहाड, हरियाली फाँटहरू र बग्ने खोलाहरूले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्छ । यस क्षेत्रमा लिम्बू समुदायको बाहुल्यता रहेकोले उनीहरूको मौलिक संस्कृति, परम्परा, वेशभूषा र चाडपर्वहरूले यहाँको पर्यटनमा थप आकर्षण थपेको छ । विशेषगरी धान नाच, च्याबुड नाच र पालामजस्ता सांस्कृतिक प्रस्तुतिहरूले पर्यटकहरूलाई स्थानीय जीवनशैली बुझ्ने अवसर प्रदान गर्छ । यस गाउँपालिकाले धार्मिक पर्यटनको प्रचुर सम्भावना बोकेको छ, जहाँ विभिन्न मठमन्दिर र पवित्र स्थलहरूले भक्तजनहरूलाई आकर्षित गर्न सक्छन् ।

हिलिहाड गाउँपालिकाले पर्यटन प्रवर्धनका लागि विभिन्न प्रयासहरू गरिरहेको छ । स्थानीय सरकारले पर्यटकीय पदमार्गहरूको विकास, होमस्टेको प्रवर्धन र स्थानीय उत्पादनहरूको बजारीकरणमा जोड दिएको छ । यसले गर्दा पर्यटकहरूले स्थानीय खानाको स्वाद लिनुका साथै स्थानीय कला र हस्तकलाका सामग्रीहरू खरिद गर्न सक्छन् । यस क्षेत्रमा साहसिक पर्यटनका गतिविधिहरू जस्तै ट्रेकिङ, हाइकिङ र क्याम्पिङको पनि सम्भावना छ । गाउँपालिकाले यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार विकासमा ध्यान दिइरहेको छ र पर्यटकहरूलाई सुरक्षित तथा आरामदायी यात्राको अनुभव प्रदान गर्न प्रतिबद्ध छ ।

संस्कृति र पर्यटनको एकीकृत प्रवर्धनले हिलिहाड गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सक्छ । यसबाट स्थानीय बासिन्दाहरूको जीवनस्तर सुधार हुनुका साथै रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुन्छन् । गाउँपालिकाले भविष्यमा दिगो पर्यटन विकासमा जोड दिने नीति लिएको छ, जसले गर्दा प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण हुँदै पर्यटनको लाभ स्थानीय समुदायसम्म पुगोस् । यसका लागि सरोकारवाला निकायहरू, स्थानीय समुदाय र पर्यटकहरूबीचको सहकार्य अपरिहार्य छ । हिलिहाड गाउँपालिका नेपालको पर्यटन नक्सामा एउटा महत्वपूर्ण गन्तव्यको रूपमा स्थापित हुने प्रचुर सम्भावना बोकेको छ ।

ग) समावेशी दिगो पूर्वाधार :

हिलिहाड गाउँपालिकाले समावेशी र दिगो पूर्वाधार विकासमा महत्वपूर्ण जोड दिएको छ । यसको मुख्य लक्ष्य भनेको सबै नागरिकलाई पूर्वाधारको पहुँच पुर्याउनु हो, जसमा सीमान्तकृत समुदाय र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पनि पर्छन् । गाउँपालिकाले सडक, खानेपानी, बिजुली, सञ्चार, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाहरूलाई सर्वसुलभ बनाउन विभिन्न योजनाहरू अगाडि सारेको छ । यसका लागि निर्माण गरिने संरचनाहरूलाई अपाङ्गमैत्री बनाउने, दुर्गम बस्तीहरूमा पनि पूर्वाधार पुर्याउने र वातावरणीय प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने कुरामा विशेष ध्यान दिइएको छ ।

पूर्वाधार निर्माण गर्दा स्थानीय स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायको सहभागितालाई प्राथमिकता दिने नीति लिइएको छ । यसले गर्दा विकास निर्माणमा स्वामित्वको भावना बढ्छ र परियोजनाहरूको दिगोपना सुनिश्चित हुन्छ । उदाहरणका लागि, विद्यालय भवन, स्वास्थ्य चौकी र सामुदायिक भवनहरू निर्माण गर्दा स्थानीय सामग्री र श्रमको प्रयोगलाई प्रोत्साहन दिइएको छ । साथै, पूर्वाधार परियोजनाहरूको योजना र कार्यान्वयन प्रक्रियामा महिला, दलित, जनजाति र अन्य पिछडिएका समुदायका प्रतिनिधिहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गरिएको छ, जसले गर्दा उनीहरूको आवश्यकता र प्राथमिकताहरूलाई सम्बोधन गर्न सकिएको छ ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई आत्मसात् गर्दै, हिलिहाड गाउँपालिकाले वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्दै पूर्वाधार विकासमा जोड दिएको छ । यसका लागि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनलाई अनिवार्य गरिएको छ र हरियाली प्रवर्द्धन गर्ने तथा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । नवीकरणीय ऊर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन दिँदै, गाउँपालिकाले सौर्य ऊर्जा र लघु जलविद्युत आयोजनाहरूमा लगानी गरेको छ । यसरी, हिलिहाड गाउँपालिकाले समावेशी, पहुँचयोग्य र वातावरणीय रूपमा दिगो पूर्वाधारको विकास गरेर आफ्ना नागरिकहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न प्रतिबद्ध रहेको देखाएको छ ।

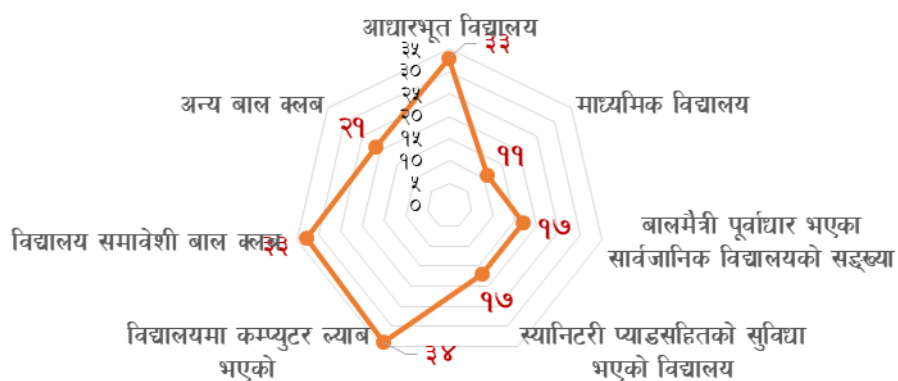
घ) व्यवहारिक तथा व्यावसायिक शिक्षा

गाउँपालिकामा साक्षर जनसंख्या १४४१५ छन् जुन कुल जनसंख्याको ७५.५३ प्रतिशत हो । साक्षर पुरुषहरू ७५६९ जना वा ८०.६४ प्रतिशत छन् भने साक्षर महिलाहरूको संख्या ६८४६ जना वा ७०.५८ प्रतिशत छन् । कुल जनसंख्या मध्ये १४४१५ जना वा ७५.५३ प्रतिशत साक्षर छन् । शैक्षिक सुधारमा परम्परागत सोच हावी छ । स्थानीय रोजगारी र अवसरहरू कम छन् । लिम्बु परिवारमा चाँडो विवाह गर्ने चलन भएकाले यहाँका अधिकांश किशोर किशोरीहरू विद्यालय उमेरमा नै विवाह गर्छन् र उच्च शिक्षाको अवसर हुँदा हुँदै पनि युवा जनशक्ति पारिवारिक जिम्मेवारी लिन बाध्य हुन्छन् । यस कारण स्थानीय सरकारले गरेका शैक्षिक सुधारका प्रयासहरूबाट अपेक्षाकृत उपलब्धि प्राप्त गर्न चुनौतीहरू छन् ।

हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजनाका अनुसार गाउँपालिका भरीमा ११ वटा माध्यमिक विद्यालय, ३३ वटा आधारभूत विद्यालय छन् । बालमैत्री पूर्वाधार भएका सार्वजनिक

विद्यालयको संख्या १७ छ । पालिका भरीका विद्यालयहरु मध्ये कम्प्युटर ल्याब भएका विद्यालयको संख्या ३४ छ । विद्यालय समावेशी बाल क्लब ३३ वटा र स्यानिटरी प्याड सहितको सुविधा भएको विद्यालय १७ वटा भएको तथ्यांकमा उल्लेख छ । हिलिहाङ गाउँपालिकाको शैक्षिक पूर्वाधारको अवस्था तलको तालिका प्रष्ट पारिएको छ ।

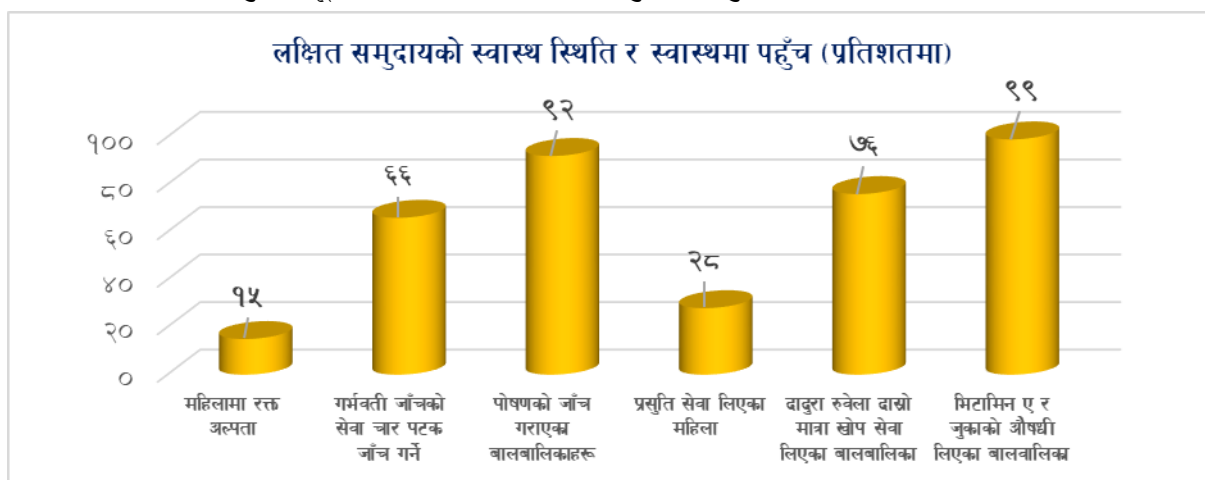
हिलिहाङ गाउँपालिकाको शैक्षिक पूर्वाधार

ड) गुणस्तरिय स्वास्थ्य :

सामाजिक क्षेत्रको विकासमा स्वास्थ्य र पोषण क्षेत्रको भुमिका महत्वपूर्ण छ । संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने एवम् स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको विषयलाई मौलिकहकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने एवम् गुणस्तरीय, सहज, सुलभ स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै सबैको स्वस्थ जीवन प्रत्याभूत गरी दिगो विकास सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्व पनि संविधानबाटै निर्देशित छ । दिगो विकास लक्ष्यले सन् २०३० सम्ममा सबैलाई आधारभूत स्वास्थ्य, स्वच्छ पिउने पानी र सबैखाले विभेदको अन्त्य जस्ता लक्ष्यहरु निर्धारण गरेको छ । प्राथमिक स्वास्थ्यलाई मौलिक अधिकार अन्तर्गत समेटेर नेपालको संविधानले नागरिकहरुको स्वस्थ जीवन जिउने वातावरण तयार गर्न राज्यको दायित्व हुने प्रावधान राखेको छ । प्राथमिक स्वास्थ्य, स्थानीय वातावरण, फोहोर मैला व्यवस्थापन, स्थानीय पर्यावरण आदिको प्रबर्द्धन गरी एकिकृत स्वास्थ्य तथा पोषण आपूर्ति, स्वच्छ पिउने पानी, विषादी रहित कृषि उत्पादन लगायतका स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने कृषाकलापहरु मार्फत स्थानीय तहमा दिगो स्वास्थ्य प्रबर्द्धन गर्ने गराउने वा प्रेरित गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुने कानुनी प्रावधान छ । आवश्यक स्वास्थ्य इकाई, स्वास्थ्य केन्द्र, मातृशिशु सेवा केन्द्र सहित शैया तथा विशेषज्ञ सेवा सहितको एक स्थानीय तह एक अस्पताल कार्यक्रम पनि सञ्चालनमा छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजनाका अनुसार हिलिहाड गाउँपालिका पञ्चमी पाँचथरले नागरिकहरुको स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गर्न प्रयास गर्दै आएको छ । वार्षिक तथा आवधिक कार्यक्रम मार्फत स्वास्थ्य सुविधा स्तरोन्नती गर्न स्वास्थ्यमा पहुँच वृद्धि गर्न नागरिकहरुमा स्वास्थ्य चेतना फैलाउने कार्यमा हिलिहाड गाउँपालिका प्रयासरत छ । जिल्ला सदरमुकाम फिदिमसँग सिमाना जोडिएको गाउँपालिका भएकोले स्वास्थ्य सेवाका लागि पालिका बाहिर जाने प्रवृत्ति भए पनि गाउँपालिका मातहतका स्वास्थ्य इकाई, स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, मातृशिशु कार्यकर्ता, महिला स्वास्थ्य स्वयम सेविकाहरुको परिचालनबाट स्वास्थ्य सुधारमा राम्रो सुधार भएको अवस्था छ तर पनि मुख्य सूचकहरुको नतिजा अझ सुधार गर्नु पर्ने अवस्था छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजनाका अनुसार हिलिहाड गाउँपालिकामा रहेका कुल ४५८८ परिवारका १९०८५ जनसंख्याले पाउने गरेको सेवा तथा सुविधालाई हेर्दा महिलाहरुमा रक्त अल्पता हुनेहरुको कुल महिलाहरुको १५ प्रतिशत छ । गर्भवती भएको बखत जाँचको अवसर ४ पटक गर्ने महिलाहरु ६६ प्रतिशत, पोषणको मात्रा जाँच गराएका बालबालिकाहरु ९२ प्रतिशत, प्रसुति सेवा लिएका महिलाहरु २८ प्रतिशत छन् त्यस्तै दादुरा तथा रुबेलाको दोश्रो मात्रा को खोप सेवा लिएका बालबालिकाहरु ७६ प्रतिशत छन् भने भिटामिन ए र जुकाको औषधी लिएका बालबालिकाहरु ९९ प्रतिशत छन् ।

च) पर्यावरण तथा विपद व्यवस्थापन :

हिलिहाड गाउँपालिका, भौगोलिक रूपमा पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले, पर्यावरण संरक्षण र विपद व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता छ । यस गाउँपालिकामा वन, पानीका स्रोतहरु र जैविक विविधताको राम्रो सम्भावना छ । यद्यपि, अव्यवस्थित बस्ती, वन विनास, र जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरुले गर्दा पर्यावरणमा नकारात्मक असर परेका संकेतहरु देखिन शुरु गरेका छन् । गाउँपालिकाले वृक्षारोपण कार्यक्रम, जलस्रोत संरक्षण, र फोहरमैला व्यवस्थापनमा केही प्रयासहरु गरे तापनि, दीगो विकासका लागि थप प्रभावकारी कदम चाल्नु आवश्यक देखिन्छ । स्थानीय समुदायको सहभागिता र जनचेतना अभिवृद्धिले मात्रै पर्यावरण संरक्षणका प्रयासहरुलाई सफल बनाउन सकिन्छ ।

विपदका दृष्टिले हेर्दा, हिलिहाड गाउँपालिका भूकम्प, पहिरो, बाढी र आगलागीको उच्च जोखिममा छ । विशेषगरी, वर्षायाममा पहिरो र बाढीका घटनाहरु सामान्यजस्तै भएका छन्, जसले भौतिक सम्पत्ति र जनजीवनमा ठूलो क्षति पुर्याउने गरेको छ । गाउँपालिकाले विपद पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र पुनःस्थापनाका लागि केही योजनाहरु बनाएको छ, तर तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा चुनौतीहरु छन् । विपदका लागि आवश्यक स्रोतसाधनको कमी, दक्ष जनशक्तिको अभाव, र पूर्वसूचना प्रणालीको कमजोर अवस्थाले विपद व्यवस्थापनलाई जटिल बनाएको छ ।

समग्रमा, हिलिहाड गाउँपालिकामा पर्यावरण संरक्षण र विपद व्यवस्थापनलाई अझ सुदृढ बनाउन एकीकृत र बहुक्षेत्रीय दृष्टिकोण आवश्यक छ । यसका लागि, स्थानीय सरकार, समुदाय, गैरसरकारी संस्था र अन्य सरोकारवाला निकायहरुबीच समन्वय र सहकार्य अपरिहार्य छ । दिगो विकासका लक्ष्यहरु प्राप्त गर्न, जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न, र विपद जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरुलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नुपर्छ । यसले गर्दा मात्रै गाउँपालिकाको पर्यावरण सुरक्षित रहन्छ र विपदबाट हुने क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।

गाउँपालिका विकासको समष्टिगत रणनीति

हिलिहाड गाउँपालिकाले अंगिकार गरेको दीर्घकालीन सोच, आवधिक योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य र वृहत तथा क्षेत्रगत उद्देश्य हासिल गर्न देहाय अनुसारका रणनीति अवलम्बन गरिने छ :

क) कृषिको व्यवसायीकरण मार्फत उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि, रोजगारी एवं आय आर्जनका अवसरहरु सिर्जना गरी स्थानीय अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउदै निरपेक्ष गरिवी न्यूनीकरण गर्ने ।

- ख) स्थानीय पहिचान बोकेका संस्कृतिको जगेर्ना गर्दै धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक आकर्षणलाई बढाउदै पर्यटन प्रवर्धन गर्ने ।
- ग) शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी लगायतका आधारभूत सामाजिक सेवा सुविधामा नागरिकको पहुँच अभिवृद्धि गरी सामाजिक समावेशीकरण, सामाजिक न्याय सहितको समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने ।
- घ) यातायात, विद्युत, सिंचाई लगायतका पूर्वाधार विकास एवं निर्मित पूर्वाधारहरुको दिगो उपयोगका लागि नियमित मर्मत सम्भार एवं स्तरोन्नति गर्ने
- ङ) प्राकृतिक सम्पदाको दिगो उपयोग एवं वातावरणको संरक्षण सहित विपद सम्बेदनशीलता विकास गर्दै विपद जोखिम न्यूनीकरण गर्ने ।
- च) सार्वजनिक सम्पत्तिहरुको दिगो संरक्षण र व्यवस्थापन गरि सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई नागरिकमैत्री र प्रभावकारी बनाउने ।

२.४ मध्यमकालीन आर्थिक खाका

“समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” भन्ने राष्ट्रिय सोच एवं कोशी प्रदेशको दिर्घकालिन सोच “स्वच्छ, सुखी र समुन्नत प्रदेश” र कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजनाको सोच “सुशासित, खुसी आर्थिक रुपले गतिशिल र समुन्नत प्रदेश” साथै हिलिहाड गाउँपालिकाको आवधिक विकासको सोच तथा लक्ष्य अनुरूप आगामी तीन आर्थिक वर्षको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको प्रमुख लक्ष्य तथा नतिजा सूचक निर्धारण गरिएको छ । सो अनुसार तीन वर्षको समष्टिगत आर्थिक लक्ष्य तालिका नं. १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १: स्थानीय समष्टिगत आर्थिक मध्यमकालीन लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक	एकाइ	गत आ.व.को उपलब्धि	चालु आ.व.को अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
					आ.व. २०८३/८४	आ.व. २०८४/८५	आ.व. २०८५/८६
१.	वार्षिक उत्पादन	रु.लाखमा	२५४५	२५७८	२५८९	२६१५	२६५६
१.१	कृषि	रु.लाखमा	२३६७	२३९८	२४०८	२४३२	२४७०
१.२	गैर कृषि (उद्योग र सेवा)	रु.लाखमा	१७८	१८०	१८१	१८३	१८६
२.	औषत पारिवारिक वार्षिक आय	रु.हजारमा	२९८	३२८	३६१	३९७	४३६
३.	उद्योग, व्यापार र व्यावसाय	संख्या	११५	१२०	१२५	१३०	१३५
४.	औपचारिक क्षेत्रमा रोजगारी सिर्जना	कार्यदिन	२८००	२९८०	३०८८	३१२७	३२९९
५.	आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका परिवार (१० देखि १२ महिना खाना पुग्ने परिवार)	प्रतिशत	४०	४५	५०	५२	५५
६.	आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसंख्या	प्रतिशत	७०	७१	७३	७५	७६

स्रोत: हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजना, २०८१

तालिका २: समष्टिगत क्षेत्रमा प्रदेशले लिएको लक्ष्य अनुसारको तालमेल

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाई	कोशी प्रदेश		हिलिहाड गाउँपालिका	
			२०७९/८० को अवस्था	२०८५/८६ लक्ष्य	२०८२/८३ को अवस्था	२०८५/८६ को लक्ष्य
१	प्रतिव्यक्ति वार्षिक आय (अमेरिकी डलर)	सूचांक	१२९९	१६४५	१००५	११२५
२	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	२.३८	७.५५	२.५	६.८
३	गरिवीको रेखामुनी रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	१७.५०	१२	२२.४	१७.३
४	अपेक्षित आयु	वर्ष	७०.४	७०.६	७०.१	७०.३
५	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	१०.२०	५.४	१८.५	१०.५
५	आम्दानिको माथिल्लो १० प्रतिशत र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात	अनुपात	१.३४	१	२.३	१.५
६	सम्पत्तिमा आधारित गिनी गुणक	सूचांक	०.३०	०.२६	०.४५	०.३५
७	मातृमृत्यु दर (प्रति लाख जिवित बच्चा)	संख्या	१५७	७०	८०	५५
८	पाँच वर्ष मुनिको बालमृत्यु दर (प्रति हजार जिवित जन्ममा)	संख्या	३४	२०	१५	१२
९	साक्षरता दर	प्रतिशत	७९.७	९०	८२.३	८६.५
१०	श्रम शक्ति सहभागिता दर	प्रतिशत	३७.८	६०	४५	६५
११	लैंगिक विकास	सूचांक	०.९०	०.९२	०.९०८	०.९२४
१२	मानव विकास	सूचांक	०.५८	०.६२	०.५८६	०.५९१
१३	डिजिटल साक्षरता	प्रतिशत	७७	९०	८०	९०
१४	विद्युत उत्पादन	मेगावाट	५१४	२२००		
१५	भ्रष्टाचार न्यूनीकरण अनुभूति सूचांक	सूचांक	३५	४५	३९	५०
१६	दर्ता भएका मुद्दाको फछ्यौट (मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय र गाउँपालिका न्यायिक समिति)	प्रतिशत	२९	१००	८५	१००
१७	वेरुजु (कुल खर्चको)	प्रतिशत	३.४०	१.३०	२.४	१.२
१८	राष्ट्रिय परिचय पत्र प्राप्त जनसंख्या	प्रतिशत	४०	१००	६०	९०

स्रोत: कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजना, २०८१ र हिलिहाडको दोस्रो आवधिक योजना, २०८१

२.५ मध्यमकालीन नतिजा खाका

सोह्रौँ योजनाको अवधारण पत्र, कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजना तथा गाउँपालिकाको वर्तमान समष्टिगत तथा विषयगत अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी आगामी तीन आर्थिक वर्षको समष्टिगत नतिजा खाका निर्धारण गरिएको छ । यस नतिजा खाका तयारीको लागि हिलिहाड गाउँपालिकाको दोस्रो आवधिक योजना र कोशी प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजनाको लक्ष्यलाई आधार मानी तयार गरिएको छ । साथै विगत आर्थिक वर्षहरूको उपलब्धि र चालु आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को अनुमानित उपलब्धिको आधारमा आगामी आ.व.को लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ । मध्यमकालीन समष्टिगत नतिजा खाका तालिका ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ३: प्रमुख विषय क्षेत्रगत सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक/लक्ष्य	एकाई	हालको अवस्था	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	७०.१	७०.५	७०.८	७०.३
२	साक्षरता दर	प्रतिशत	८२.३	८३	८४.५	८६.५
३	विद्यार्थी भर्ना दर	प्रतिशत	९२	९३.५	९५	९८
४	विद्यालय छाड्ने दर (एक वर्षमा)	संख्या	१६	१५	१२	१०
५	स्वास्थ्य संस्थामा पुग्न लाग्ने अधिकतम समय	मिनेट	६०	५०	४५	३०
६	कम तौल भएका ५ वर्ष मुनीका बालबालिका	प्रतिशत	५	४	३	२
७	स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति गराउने गर्भवती महिला	प्रतिशत	८५	८७	८८	९०
८	भाडा पखालाको संक्रमण दर (प्रति हजारमा)	संख्या	१२	१०	८	५
९	स्वास्थ्य विमामा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	८०	८५	९०	९५
१०	सबै प्रकारको खोप लिने बालबालिका	प्रतिशत	९२	९३	९५	९९
११	वृद्धि अनुगमन गरिएका मध्ये कुपोषित बालबालिका	प्रतिशत	१०	८	७	५

स्रोत : हिलिहाड गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

२.६ मध्यमकालीन बजेट खाका

हिलिहाड गाउँपालिकाको त्रिवर्षीय बजेट खाका तर्जुमा गर्दा गाउँपालिकाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति र प्राथमिकता सहित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, दिगो विकास लक्ष्यको मार्गचित्र, क्रमागत तथा विस्तृत अध्ययन भएका आयोजना तथा कार्यक्रम, स्थानीय प्राथमिकता, विनियोजन कुशलता, अनुमान योग्यता र वित्तीय सुशासनलाई मुख्य आधार लिइएको छ । गाउँपालिकाको पहिलो प्रयासबाट तयार गरिएको यस मध्यमकालीन खर्च संरचनामा वित्तीय संझ्झीयताको कार्यान्वयन, स्थानीय आर्थिक स्थायित्व र रोजगारी, तीव्र सामाजिक तथा आर्थिक विकास र सन्तुलित विकासका लागि विकास आयोजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिइएको छ । माथि उल्लेखित समष्टिगत नतिजा खाका तथा विषय क्षेत्रगत नतिजा प्राप्त हुने खर्च तथा स्रोतको अनुमान गरिएको छ ।

वडागत आयोजना, चालु तथा विस्तृत अध्ययन भएका, तुलनात्मक लाभका आयोजना तथा कार्यक्रमका लागि आवश्यक रकम सुनिश्चित हुने गरी बजेट सीमा र सोको आधारमा विषयगत बजेट खाका तर्जुमा गरिएको छ । आयोजना कार्यान्वयनको अवस्था र आगामी कार्यान्वयन योजनाको आधारमा खर्च गर्न सक्ने क्षमता तथा स्रोतको आवश्यकता एवम् उपलब्धतालाई मध्यनजर गरिएको छ । मध्यमकालीन स्रोत अनुमान गर्दा आन्तरिक आय तथा राजस्व परिचालनको विगत प्रवृत्ति, संघीय सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तारणमा समानीकरण र अन्य विपदबाट स्रोत परिचालनमा परेको चाप र आगामी वर्षहरुमा पर्न सक्ने असर तथा प्रभाव, स्रोतको आवश्यकता लगायतका पक्षहरुलाई ध्यान दिइएको छ । त्रिवर्षीय खर्चको अनुमान र स्रोतको बाँडफाँट सहितको विषयगत शाखा, उपशाखा, एकाईलाई प्रदान गरिएको बजेट सीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट राजस्व तथा विनियोजनका आधारमा खर्च संरचनाको पहिलो वर्षको राजस्व तथा खर्च आँकलन गरिएको छ । दोस्रो र तेस्रो वर्षको प्रक्षेपण गर्दा गाउँपालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा उल्लेख गरेको कार्यक्रम र सो अनुसार संचालन हुने कार्यक्रम तथा हासिल गर्ने नतिजालाई प्रमुख आधार मानिएको छ । प्रक्षेपणका क्रममा गाउँपालिकाको प्राथमिकताका क्षेत्र तथा रणनीतिक महत्वका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई स्रोत व्यवस्था गरिएको छ । आन्तरिक श्रोत, राजस्व बाँडफाँट, उपलब्ध हुने स्रोत र आवश्यकता समेतका आधारमा अन्य कार्यक्रम तथा साधारण प्रशासनका लागि खर्च अनुमान गरिएको छ । नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट राजस्व बाँडफाँटबाट स्वरूप प्राप्त हुने रकम र आन्तरिक श्रोत समेतका आधारमा गाउँपालिकालाई प्राप्त हुने राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट हस्तान्तरण हुने वित्तीय समानीकरण, सशर्त अनुदान, समपुरक र विशेष अनुदान रकम नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको मध्यमकालीन खर्च संरचनामा उल्लेखित रकम तथा सोको प्रक्षेपणको आधारमा आँकलन तथा अनुमान गरिएको छ ।

उल्लेखित आधारलाई विश्लेषण गर्दा आगामी तीन वर्षको अवधिमा कुल बजेट रु. १ अर्ब ८१ करोड १५ लाख ५६ हजार प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी स्रोत परिचालनतर्फ आन्तरिक आयबाट रु. २००७०१ (११ प्रतिशत), संघीय सरकारको स्रोतबाट रु. १४८६०३७ (८२ प्रतिशत) र प्रदेश सरकारको स्रोतबाट रु. १२४८१८ (७ प्रतिशत), व्यहोरिने प्रक्षेपण गरिएको छ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ४ र ५ मा उल्लेख गरिएको छ :

तालिका ४: आय संरचनाको सारांश

क्र.सं	बजेटका स्रोतहरु	२०८१/८२ को यथार्थ	२०८२/८३ को अनुमान	प्रक्षेपण			३ वर्षको प्रक्षेपण जम्मा
				२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	
१	आन्तरिक स्रोत	५७२२५	४६८९८	४९७१५	५४५६४	५९९३६	५७२२५
२	नेपाल सरकारको श्रोत	४२६२१७	४८५४९१	५२६०४५	५६१२६२	६०२८६६	४२६२१७
३	प्रदेश सरकारको श्रोत	२६९६८	३८७४६	४१७७५	४५०४२	४९६११	२६९६८
४	ऋण तथा अन्य स्रोत	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	५१०४१०	५७११३५	६१७५३६	६६०८६८	७१२४१२	५१०४१०

तालिका ५: त्रिवर्षीय बजेट विनियोजन र प्रक्षेपण

क्र.सं.	बजेटका स्रोतहरू	२०८०/८१ को यथार्थ	२०८१/८२ को यथार्थ	२०८२/८३ को अनुमान	प्रक्षेपण			३ वर्षको प्रक्षेपण जम्मा
					२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	
क.	राजस्व तथा अनुदान	५१८४८०	५१०४१०	५७११३५	६१७५३६	६६०८६८	७१२४१२	१९९०८१७
१	आन्तरिक आय	६६२३४	५७२२५	१२८५०	१२९७९	१४९२५	१७६४४	४५०६८
२	राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त आय	८९८८१	९४९०४	९३९६५	१०३०९२	११३११४	१२५१६६	३४१३७२
	नेपाल सरकार भ्याट	८५८३३	९११००	८५७७१	९४३४८	१०३७८३	११४१६१	३१२२९१
	नेपाल सरकार अन्तःशुल्क	०	०	०	०	०	०	०
	प्रदेश सरकार (सवारी कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन, मनोरञ्जन कर आदि)	४०४८	३८०४	७०२८	७५२०	८०४६	९६४६	२५२२२
	स्थानीय सरकार	०	०	११६६	१२२४	१२८५	१३५०	३८४९
३	रोयल्टी बाँडफाँडबाट प्राप्त राजस्व	०	०	०	०	०	०	०
	वन रोयल्टी				०	०	०	०
	खानी तथा खनिज रोयल्टी				०	०	०	०
	पर्वतारोहण रोयल्टी							०
	विद्युत रोयल्टी							०
	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत	०	०	०	०	०	०	०
४	नेपाल सरकार वित्तीय हस्तान्तरण	३४४३८३	३३५११७	३९९७२०	४३१६९८	४५७४७९	४८८७०५	१३७७८८२
	वित्तीय समानीकरण अनुदान	९७६००	९४३००	९६४००	१०४११२	११२४४१	१२१४३६	३३७९८९
	सशर्त अनुदान चालू	२१९०८३	२२४७८४	२३६२२०	२५४११८	२६७८७३	२८१२६७	८०४२५८
	सशर्त अनुदान पूँजीगत	२७००	८०३३	५२९००	५७१३२	५९९८९	६७१८७	१८४३०८
	समपुरक अनुदान पूँजीगत	२००००	०	९२००	९९३६	१११२८	१२४६४	३३५२८
	विशेष अनुदान पूँजीगत		८०००	०	०	०	०	०

	विशेष अनुदान चालू	५०००	०	५०००	५४००	६०४८	६३५०	१७७९८
५	प्रदेश सरकार वित्तीय हस्तान्तरण	१७९८२	२३१६४	३१७१८	३४२५५	३६९९६	३९९५६	१११२०७
	वित्तीय समानीकरण अनुदान	५९०७	५७६६	८७९३	९४९६	१०२५६	११०७७	३०८२९
	सशर्त अनुदान चालू	१२७५	४५९८	१९२५	२०७९	२२४५	२४२५	६७४९
	सशर्त अनुदान पूँजीगत	८००	२८००	७०००	७५६०	८१६५	८८१८	२४५४३
	समपुरक अनुदान चालू	०	०	०	०	०	०	०
	समपुरक अनुदान पूँजीगत	१००००	१००००	१४०००	१५१२०	१६३३०	१७६३६	४९०८६
	विशेष अनुदान पूँजीगत		०		०	०	०	०
	विशेष अनुदान चालू		०			०		०
६	अन्य अनुदान		०	०				०
७	अन्तर स्थानीय तहबाट साभेदारी रकम	०	०	०				०
८	जनसहभागिता	०	०	०				०
९	नगद मौज्जात	०	०	३२८८२	३५५१३	३८३५४	४१४२२	११५२८८
ख.	जम्मा खर्च	५१८४८०	५१०४१०	५७११३५	६१७५३६	६६०८६८	७१२४१२	१९९०८१७
१	चालु खर्च	२२५३५८	२२९३८२	२४३१४५	२६२५९७	२७६१६७	२९००४२	८२८८०६
२	पूँजीगत खर्च	३३५००	२८८३३	८३१००	८९७४८	९५६११	१०६१०५	२९१४६४
३	समानीकरण अनुदान	१०३५०७	१०००६६	१०५१९३	११३६०८	१२२६९७	१३२५१३	३६८८१८
४	वित्तीय व्यवस्था	१५६११५	१५२१२९	१३९६९७	१५१५८३	१६६३९३	१८३७५२	५०१७२८
५	आन्तरिक ऋण	०	०	०	०	०	०	०

२.७ बजेट विनियोजन र प्रक्षेपणको बाँडफाँड

आगामी तीन वर्षको बजेट अनुमान र प्रक्षेपणको विभिन्न आधारमा गरिएको तुलनात्मक विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

क. रणनीतिक स्तम्भको आधारमा बाँडफाँट

अघिल्ला वर्षका नीति तथा कार्यक्रम, गाउँपालिकाले निर्माण गरेको गुरुयोजनाहरु, आवधिक योजनाहरुको अध्ययन र अभिमुखीकरण कार्यक्रमको छलफलका आधारमा निम्न बमोजिमको रणनीतिक स्तम्भहरु तयार गरी आगामी तीन आर्थिक वर्षको लागि बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण गरिएको छ । रणनीतिक स्तम्भको आधारमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ६: रणनीतिक स्तम्भको आधारमा आगामी तीन वर्षको बजेट प्रक्षेपण

क्र.सं.	रणनीतिक स्तम्भ	आ.व.२०८२ / ०८३		आ.व.२०८३ / ०८४		आ.व.२०८४ / ०८५	
		रु	प्रतिशत	रु	प्रतिशत	रु	प्रतिशत
१	व्यावसायिक कृषि उत्पादन, भण्डारण र वजारीकरण साथै पर्यटन प्रवर्धन	१२५०५१	२०.२५	१३४१५६	२०.३०	१४३१९५	२०.१०
२	गाउँपालिकाको आन्तरिक राजस्वको करको दायरा विस्तार गर्ने	१०४९८	१.७०	९९१३	१.५०	११३९९	१.६०
३	आवधिक योजना कार्यान्वयनको सुनिश्चितताको लागि निजी क्षेत्र, गैर सरकारी संस्था र सहकारी क्षेत्रसँगको साभेदारी विस्तार गर्ने	७४१०	१.२०	८२६१	१.२५	९२६१	१.३०
४	गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवामा जोड दिने	६५७६८	१०.६५	६९३९१	१०.५०	७६९४१	१०.८०
५	लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई गाउँपालिकाको विकास गतिविधिमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने	२२१७०	३.५९	२५७७४	३.९०	३४९७९	४.९१
६	जोखिमबाट पीडित वा जोखिममा रहेका समुदायहरुलाई जोखिम न्यूनीकरणका लागि उनीहरुको क्षमता विकासमा जोड दिने	२६५५४	४.३०	२९०७८	४.४०	२४२२२	३.४०
७	पुनर्लाभ, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि समाजका सबै वर्गको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने	५७४३१	९.३०	५५१८३	८.३५	५१५०७	७.२३
८	निर्माण गरिने पूर्वाधारहरु वातावरण अनुकूल तथा विपद् उत्थानशील हुने गरी निर्माण गर्ने	२००१४३	३२.४१	२१५७७४	३२.६५	२३६५२१	३३.२०
९	मानव संसाधन र उद्यमशीलताको विकास गर्ने	४१६८४	६.७५	४६९२२	७.१०	५३७८७	७.५५
१०	दिगो विकास लक्ष्यहरुलाई आन्तरिकीकरण गर्ने ।	२९९५१	४.८५	२९०७८	४.४०	३०२७८	४.२५
११	वडा स्तरीय योजना	३०८७७	५.००	३७३३९	५.६५	४०३२३	५.६६
	जम्मा	६१७५३६	१००	६६०८६८	१००	७१२४१२	१००.००

ख. प्राथमिकताक्रमको आधारमा बाँडफाँट

कार्यक्रम तथा आयोजनाको आवधिक योजनाले निर्धारण गरेको प्राथमिकताक्रम बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. ७ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ७: प्राथमिकता क्रमको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

प्राथमिकताको क्षेत्र	कूल बजेट	प्राथमिकताको प्रतिशत
व्यावसायिक कृषि तथा पर्यटन प्रवर्धन	५९९४७९	२९.७१
सामावेशी दिगो पूर्वाधार तथा उर्जा विकास	५४८९६४	२७.५७
व्यावहारिक शिक्षा र गुणस्तरिय स्वास्थ्य	१२१४२१	६.१०
संस्थागत सुशासन प्रवर्धन	४०६९९९	२०.४४
पर्यावरण तथा विपद व्यवस्थापन	१५८३६६	७.९५
सामाजिक रुपान्तरण तथा सुरक्षा	१६३५८७	८.२२
जम्मा	१९९०८१७	१००.००

ग. दिगो विकास लक्ष्यको आधारमा बाँडफाँट

दिगो विकास लक्ष्य बमोजिम आगामी तीन आर्थिक वर्षको व्यय अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. ८ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ८: दिगो विकास लक्ष्यको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

संकेत नम्बर	दिगो विकासका लक्ष्यहरु	२०८३/०८४		२०८४/०८५		२०८५/०८६	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
१	गरिवीको अन्त्य	३७०५२	६	४६९२२	७.१	५६२८१	७.९
२	शुन्य भोकमरी	२२२३१	३.६	२३७९१	३.६	२५६४७	३.६
३	स्वस्थ जीवन	६०५१९	९.८	६५४२६	९.९	७३३७८	१०.३
४	गुणस्तरीय शिक्षा	१२४१२५	२०.१	१२७५४८	१९.३	१३८९२०	१९.५
५	लैंगिक समानता	२९०२४	४.७	३५०२६	५.३	४०६०८	५.७
६	सफा पानी र स्वच्छता	५०६३८	८.२	४८२४३	७.३	५६२८१	७.९
७	आधुनिक उर्जामा पहुँच	१४८२१	२.४	१५८६१	२.४	१७०९८	२.४
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि र मर्यादित काम	१५४३८	२.५	२३१३०	३.५	२५६४७	३.६
९	उद्योग, नविन खोज र पूर्वाधार	९५१०१	१५.४	९९१३०	१५	७७६५३	१०.९
१०	असमानता न्यूनीकरण	६१७५	१	१३२१७	२	१७८१०	२.५
११	दिगो शहर र समुदाय	३५२००	५.७	३३७०४	५.१	३९१८३	५.५
१२	दिगो उपभोग र उत्पादन	२७७८९	४.५	२७०९६	४.१	३२७७१	४.६
१३	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन	२७७८९	४.५	२९७३९	४.५	३८४७०	५.४
१५	जमीन माथिको जीवन	२७७८९	४.५	२३७९१	३.६	२२०८५	३.१
१६	शान्ति, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	३१४९४	५.१	३५०२६	५.३	३६३३३	५.१
१७	दिगो विकासका लागि साभेदारी	१२३५१	२	१३२१७	२	१४२४८	२

संकेत नम्बर	दिगो विकासका लक्ष्यहरु	२०८३/०८४		२०८४/०८५		२०८५/०८६	
		रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
	जम्मा	६१७५३६	१००	६६०८६८	१००	७१२४१२	१००

घ. लैंगिक संकेतको आधारमा बाँडफाँट

लैंगिक संकेत बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. ९ मा प्रस्तुत छ :

तालिका ९: लैंगिक उत्तरदायी बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

लैंगिक संकेत	२०८३/०८४		२०८४/०८५		२०८५/०८६	
	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
निर्दिष्ट	२२२३१	३.६०	३७६७०	५.७०	५२७१९	७.४०
सहयोगी	२९९५०५	४८.५०	३३९६८६	५१.४०	३७४७२९	५२.६०
तटस्थ	२९५८००	४७.९०	२८३५१३	४२.९०	२८४९६५	४०.००
जम्मा	६१७५३६	१००	६६०८६८	१००	७१२४१२	१००

ड. जलवायु संकेतको आधारमा बाँडफाँट

जलवायु संकेत बमोजिम तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. १० मा प्रस्तुत छ :

तालिका १०: जलवायु संकेतको बजेटको आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

जलवायु संकेत	२०८१/०८२		२०८२/०८३		२०८३/०८४	
	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत	रकम	प्रतिशत
प्रत्यक्ष लाभ	८५८३८	१३.९०	१२७५४८	१९.३०	१६३८५५	२३.००
अप्रत्यक्ष लाभ	२१११९७	३४.२०	२२३३७४	३३.८०	२४००८३	३३.७०
तटस्थ	३२०५०१	५१.९०	३०९९४७	४६.९०	३०८४७५	४३.३०
जम्मा	६१७५३६	१००	६६०८६८	१००	७१२४१२	१००

२.८ विषय क्षेत्रगत बाँडफाँड

विषय क्षेत्रगत आधारमा तीन आर्थिक वर्षको बजेट, खर्च तथा स्रोतको अनुमान, कार्यक्रम तथा आयोजनागत बजेट तथा प्राथमिकीकरण सम्बन्धी विवरण समावेश गरिएको छ। विषय क्षेत्रगत रुपमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण तालिका नं. ११ मा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ११: आगामी तीन आ.व.को विषय क्षेत्रगत खर्चको बाँडफाँटको प्रक्षेपण

विषय क्षेत्र	विषय उपक्षेत्र	दिवि संकेत नम्बर	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
				रु०	ला०	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
आर्थिक क्षेत्र	१. कृषि	२	२०८३/८४	५२१८२	३४४५२	१७७२९	४०९८	४४४५१	३५३०
			२०८४/८५	६०४६९	३९९२४	२०५४५	४८७५	५१३५५	४१२१
			२०८५/८६	६६६११	४३९७९	२२६३२	५४७८	५६३६८	४६३९
	२. सिंचाई	२	२०८३/८४	३९५२२	१५८०९	२३७१३	३१०३	३३६६७	२६७४
			२०८४/८५	३७६७०	१५०६८	२२६०२	३०३७	३१९९२	२५६७
			२०८५/८६	४१३२०	१६५२८	२४७९२	३३९८	३४९६६	२८७७
	३. पशुपंक्षी	२	२०८३/८४	२१६१४	६४८४	१५१३०	१६९७	१८४१२	१४६२
			२०८४/८५	२३७९१	७१३७	१६६५४	१९१८	२०२०५	१६२२
			२०८५/८६	२६३५९	७९०८	१८४५१	२१६८	२२३०६	१८३६
	४. उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय	९	२०८३/८४	१५४३८	६१७५	९२६३	१२१२	१३१५१	१०४४
			२०८४/८५	१७८३३	६८७३	१०३१०	१३८५	१४५९३	११७१
			२०८५/८६	१९२३५	७६९४	११५४१	१५८२	१६२७७	१३४०
	५. पर्यटन तथा संस्कृति	८	२०८३/८४	११७३३	६४५३	५२८०	९२१	९९९५	७९४
			२०८४/८५	१२२२६	६७२४	५५०२	९८६	१०३८३	८३३
			२०८५/८६	८९०५	४८९८	४००७	७३२	७५३६	६२०
	६. भूमी व्यवस्था तथा सहकारी	१	२०८३/८४	७४१०	४४४६	२९६४	५८२	६३१३	५०१
			२०८४/८५	८२६१	४९५७	३३०४	६६६	७०१६	५६३

विषय क्षेत्र	विषय उपक्षेत्र	दिविल संकेत नम्बर	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको श्रोत (रु.)		
				कुल	जाल	पूँजीगत	आन्तरिक श्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
सामाजिक क्षेत्र	७. श्रम, रोजगारी तथा गरिवी निवारण	८/१	२०८५/८६	९२६१	५५५७	३७०५	७६२	७८३७	६४५
			२०८३/८४	२०९९६	९४४८	११५४८	१६४९	१७८८६	१४२०
			२०८४/८५	२३१३०	१०४०९	१२७२२	१८६५	१९६४४	१५७६
			२०८५/८६	२५६४७	११५४१	१४१०६	२१०९	२१७०३	१७८६
	८. जनस्वास्थ्य तथा पोषण	३	२०८३/८४	२०९९६	१२५९८	८३९८	१६४९	१७८८६	१४२०
			२०८४/८५	२३१३०	१३८७८	९२५२	१८६५	१९६४४	१५७६
			२०८५/८६	२५२९१	१५१७४	१०११६	२०८०	२१४०२	१७६१
	९. शिक्षा, कला, भाषा तथा साहित्य	४	२०८३/८४	४४७७१	२६८६३	१७९०९	३५१६	३८१३८	३०२९
			२०८४/८५	४६२६१	२७७५६	१८५०४	३७३०	३९२८८	३१५३
			२०८५/८६	५१६५०	३०९९०	२०६६०	४२४७	४३७०८	३५९७
	१०. खानेपानी तथा सरसफाइ	६	२०८३/८४	२७४८०	१६४८८	१०९९२	२१५८	२३४०९	१८५९
			२०८४/८५	३०७३०	१८४३८	१२२९२	२४७७	२६०९९	२०९४
			२०८५/८६	३२०५९	१९२३५	१२८२३	२६३६	२७१२९	२२३३
	११. महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण	५	२०८३/८४	१२३५१	७४१०	४९४०	९७०	१०५२१	८३६
			२०८४/८५	१४८७०	८९२२	५९४८	११९९	१२६२८	१०१३
			२०८५/८६	२२७९७	१३६७८	९११९	१८७५	१९२९२	१५८८
	१२. युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्तन	४	२०८३/८४	९२६३	३७०५	५५५८	७२७	७८९१	६२७
			२०८४/८५	१०२४३	४०९७	६१४६	८२६	८७००	६९८
			२०८५/८६	११३९९	४५५९	६८३९	९३७	९६४६	७९४
	१३. सामाजिक सुरक्षा तथा पंजीकरण	१	२०८३/८४	५५६	२७८	२७८	४४	४७३	३८
			२०८४/८५	६६१	३३०	३३०	५३	५६१	४५
			२०८५/८६	७८४	३९२	३९२	६४	६६३	५५
पूर्वाधार क्षेत्र	१४. भवन, आवास तथा बस्ती विकास	११	२०८३/८४	७६५७४	४५९४५	३०६३०	६०१३	६५२३०	५१८०
			२०८४/८५	८०९५६	४८५७४	३२३८३	६५२७	६८७५५	५५१८

विषय क्षेत्र	विषय उपक्षेत्र	दिविल संकेत नम्बर	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको श्रोत (रु.)		
				कुल	जाल	पूँजीगत	आन्तरिक श्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
	१५. सडक, पुल तथा यातायात	९	२०८५/८६	८८६९५	५३२१७	३५४७८	७२९४	७५०५७	६१७७
			२०८३/८४	८५५२९	५१३१७	३४२११	६७९६	७२८५७	५७८६
			२०८४/८५	९१५३०	५४९१८	३६६१२	७३७९	७७७३५	६२३८
			२०८५/८६	१०१५१९	६०९११	४०६०८	८३४९	८५९०८	७०७०
	१६. जलस्रोत, विद्युत् तथा स्वच्छ ऊर्जा	११	२०८३/८४	३३९६४	१८६८०	१५२८४	२६६७	२८९३३	२२९८
			२०८४/८५	३२०५२	१७६२९	१४४२३	२५८४	२७२२१	२१८५
			२०८५/८६	३३६९७	१८५३३	१५१६४	२७७१	२८५१६	२३४७
	१७. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	१७	२०८३/८४	१६०५६	८०२८	८०२८	१२६१	१३६७७	१०८६
			२०८४/८५	१७५१३	८७५७	८७५७	१४१२	१४८७३	११९४
			२०८५/८६	११३९९	५६९९	५६९९	९३७	९६४६	७९४
वन, वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन क्षेत्र	१८. वन, भूसंरक्षण तथा जैविक विविधता	१५	२०८३/८४	१०५६०	५२८०	५२८०	८२९	८९९५	७१४
			२०८४/८५	१२५५७	६२७८	६२७८	१०१२	१०६६४	८५६
			२०८५/८६	१४२४८	७१२४	७१२४	११७२	१२०५७	९९२
	१९. वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन	१२	२०८३/८४	१०४९८	४१९९	६२९९	८२४	८९४३	७१०
			२०८४/८५	११५६५	४६२६	६९३९	९३२	९८२२	७८८
			२०८५/८६	१२८२३	५१२९	७६९४	१०५५	१०८५२	८९३
	२०. विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन	१३	२०८३/८४	२३४६६	९३८७	१४०८०	१८४३	१९९९०	१५८७
			२०८४/८५	२३१३०	९२५२	१३८७८	१८६५	१९६४४	१५७६
			२०८५/८६	१७८१०	७१२४	१०६८६	१४६५	१५०७२	१२४०
संस्थागत विकास तथा सशासन क्षेत्र	२१. नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन	१६	२०८३/८४	५२४९	३१४९	२१००	४१२	४४७१	३५५
			२०८४/८५	६६०९	३९६५	२६४३	५३३	५६१३	४५०
			२०८५/८६	८९०५	५३४३	३५६२	७३२	७५३६	६२०
	२२. संगठन तथा क्षमता विकास,	१६	२०८३/८४	२९९५१	१७९७०	११९८०	२३५२	२५५१३	२०२६
			२०८४/८५	२९०७८	१७४४७	११६३१	२३४४	२४६९६	१९८२

विषय क्षेत्र	विषय उपक्षेत्र	दिविल संकेत नम्बर	आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको श्रोत (रु.)		
				कुल	वा	पूँजीगत	आन्तरिक श्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
	जनशक्ति व्यवस्थापन र सेवा प्रवाह		२०८५/८६	३०२७८	१८१६७	१२१११	२४९०	२५६२२	२१०८
	२३. राजस्व तथा स्रोत परिचालन	१६	२०८३/८४	५२४९	२६२५	२६२५	४१२	४४७१	३५५
			२०८४/८५	५६१७	२८०९	२८०९	४५३	४७७१	३८३
			२०८५/८६	७१२४	३५६२	३५६२	५८६	६०२९	४९६
	२४. तथ्यांक प्रणाली र योजना तथा विकास व्यवस्थापन	१६	२०८३/८४	५२४९	३१४९	२१००	४१२	४४७१	३५५
			२०८४/८५	४२९६	२५७७	१७१८	३४६	३६४८	२९३
			२०८५/८६	४२७४	२५६५	१७१०	३५२	३६१७	२९८
	वडा स्तरीय आयोजना		२०८३/८४	३०८७७	१८५२६	१२३५१	२४२५	२६३०२	२०८९
			२०८४/८५	३७३३९	२२४०३	१४९३६	३०१०	३१७११	२५४५
			२०८५/८६	४०३२३	२४१९४	१६१२९	३३१६	३४१२२	२८०८
	जम्मा		२०८३/८४	६१७५३६	३३८८६७	२७८६६९	४८४९१	५२६०४५	४१७७५
			२०८४/८५	६६०८६८	३६३७५०	२९७११९	५३२७९	५६१२६२	४५०४२
			२०८५/८६	७१२४१२	३९३७०२	३१८७१०	५८५८६	६०२८६६	४९६११

परिच्छेद ३ : आर्थिक क्षेत्र

यस परिच्छेद अन्तर्गत हिलिहाड गाउँपालिकाको आवधिक योजनाले तय गरेको आर्थिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित कृषि तथा सिंचाई, पशु विकास, सिंचाई, उद्योग तथा व्यापार, पर्यटन तथा संस्कृति, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी र श्रम तथा रोजगारी जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चुनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

३.१ कृषि

३.१.१. पृष्ठभूमि

गाउँपालिका धरातलिय स्वरूपको हिसावले उच्च पहाडी क्षेत्रको अधिकांस बनौट भिरालो प्रकृतिको रहको छ भने केही अर्ध समथर जमिन पनि रहेको छ । पाँचथर जिल्लाको हिलिहाड गाउँपालिकालाई मुलप्रवाह क्षेत्र बनाएर अविरल बगिरहने नदी, खोला, लगायत सहायक नदी तथा खोलाहरू यहाको मुख्य प्राकृतिक सम्पदा हुन् । त्यसैगरी बेसौसमी तरकारी खेतीकालागि व्यवसायिक कृषकलाई टनेल र मल्लिङ प्लाष्टिक र थोपा सिंचाईको व्यवस्था गरिएको छ भने कृषकहरूलाई प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण कार्यक्रम अन्तरगत पकेट क्षेत्रहरू निर्माण गरिएका छन् । विपन्न परिवारलाई गाउँपालिकाले कृषि विमा अनुदान समेत वितरण गरेको छ । गाउँपालिका भित्रका कृषकहरूको तथ्याडक एकीकृत गर्न किसान सुचीकरण कार्यक्रम र कृषि, पशुपंक्षी तथा मत्स्य तथ्याङ्क अध्यावधिक गरिएको छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको आधार कृषि क्षेत्रको कूल गार्हस्थ उत्पादन रु १४३.७५ करोड छ । कृषि भूमिको उत्पादकत्व १०० देखि १२५ के.जि.प्रति रोपनी छ । वार्षिक २ देखि ३ पटक औसतमा ४५ प्रतिशत बाली क्षेत्रमा रासायनिक मल प्रयोग गरिन्छ । प्राङ्गारिक बालीको अनुपात २० प्रतिशत छ । हिलिहाड गाउँपालिकामा बंगुर, कुखुरा, तरकारी, पशुपंक्षी लगायतका व्यावसायिक कृषि वस्तु उत्पादन गर्ने फारमहरू १५ वटा छन् ।

१.१.२. समस्या तथा चुनौति

परम्परागत कृषि प्रणालीलाई पूर्ण रुपमा व्यवसायिकरण गर्न नसकिनु, व्यवसायीक कृषकहरूलाई बजार व्यवस्थापन गर्न सहजता नहुनु, कठिन भूगोलका कारण पाखो बारीहरूमा सिंचाइको व्यवस्था गर्न नसकिनुका साथै प्रति इकाइ लागत खर्च बढी हुनु, बेमौसमी तरकारी उत्पादनका लागि प्रविधी र बजार व्यवस्थापनको कठिनाई, जमिनको खण्डीकरण लाई व्यवस्थापन गर्नु, कृषकले सहजरुपमा कर्जा प्राप्त गर्न नसक्नु, विचौलियाको बढ्दो प्रभाव हुनु, उन्नत कृषि तथा पशुपालन व्यवसायकालागि आवश्यक प्रविधिको व्यवस्थापन गर्न, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव बढ्नु, तथा कृषि उत्पादन, प्रशोधन तथा वजारीकरणका लागि आवश्यक पूर्वाधारको अभाव हुनु कृषि क्षेत्रका प्रमुख समस्या तथा चुनौती हुन् ।

दर्जनौ कृषक समूहको प्रवर्द्धन, महिला एवं दलित कृषक समूहको गठन, पशुपालक समूहको गठन, युवा लक्षित व्यावसायिक कृषि कार्यक्रम, कृषि तथा पशु सेवा प्रसारको पहुँचमा वृद्धि, भूमिमा

प्राङ्गारिक मलको प्रयोगमा जोड, लगायतका गतिविधि मार्फत् हिलिहाडमा कृषि क्षेत्रको विकासका लागि प्रयास गरिएको भए तापनि कृषि उत्पादनको व्यापार घाटामा भएको तथ्यले वर्तमान कृषि तथा पशुजन्य उपजले हिलिहाड वासीको माग धान्न नसकेको अवस्थालाई देखाउँछ । सिचाई पुर्याउन सकिने २४७१ हेक्टर जमीनमा सिचाई सुविधा पुर्याउन सकिएको छैन । सबै क्षेत्रका किसानको वित्तीय स्रोतमा सहज पहुँच पुगेको छैन । सबै वडामा दक्ष कृषि जनशक्तिको पहुँच पुग्न सकेको छैन । आवश्यक भण्डारण केन्द्रमा सबै सेवाग्राहीको पहुँच पुगेको छैन । त्यसैगरी जलवायु परिवर्तनका कारण पशुमा नयाँ किसिमका रोगको संक्रमण हुनु, समुदाय तथा गाउँपालिकाका विषयगत शाखा बिच समन्वयमा कमी हुनु, प्राविधिक जनशक्तिको अभाव, पर्याप्त अनुदान तथा वित्तिय सहजीकरणको अभाव हुनु तथा कृषकमा कृषि विमाका बारेमा न्युन जानकारी हुनु पशुपालन क्षेत्रका प्रमुख समस्या तथा चुनौती हुन ।

समग्रमा कृषि तथा पशुपालन विमाको दायरा कम हुनु, सकृय ग्रामिण कृषि कार्यकर्ताको संख्या न्युन हुनु, कृषकहरूलाई व्यवसायिक तालिम पर्याप्तता नहुनु, गाउँपालिकाको क्षेत्रफलको तुलनामा कृषि उपज संकलन केन्द्र, बजार प्रवर्द्धन केन्द्र, तथा सामुदायिक कृषि प्रसार सेवा केन्द्रको संख्या कम हुनु, उन्नत विउ, जैविक मल र विषादी प्रयोग गर्ने, आधुनिक कृषि प्रविधि प्रयोग प्रति कृषक आकर्षक नहुनु, पशुपालनको व्यवसायिकताका लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधार जस्तै गोठ निर्माण तथा सुधार पूर्ण रूपमा विकास गर्न नसक्नु यस क्षेत्रका समस्या तथा चुनौती हुन् ।

३.१.३ लक्ष्य

कृषि पकेट क्षेत्रको पहिचान गर्दै व्यावसायिक तथा आधुनिक कृषि तथा पशुपालनको माध्यमबाट स्वदेशमै रोजगारी सिर्जना गरी गरिवी न्यूनिकरण गर्ने ।

३.१.४ उद्देश्य

- आधुनिक कृषि प्रणाली, प्रविधि तथा यन्त्र उपकरणको प्रयोगद्वारा कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि गरी व्यावसायिकीकरणका माध्यमबाट आर्थिक उपार्जन तथा रोजगारीको वृद्धि गर्नु,
- पशुपालन व्यवसायको आधुनिकीकरण, विविधिकरण तथा व्यावसायिकीकरण गर्दै कृषकहरूको दिगो आयस्रोतको रूपमा स्थापित भई गरिवी न्यूनिकरण गर्नु ।

३.१.५ रणनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. प्राङ्गारिक खेतीको विस्तार गर्ने ।	१. प्राङ्गारिक मल उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरिने छ । २. प्राङ्गारिक, पोषणयुक्त र गुणस्तरीय कृषि उपजको सहज आपूर्तिको व्यवस्था मिलाइने छ ।
२. कृषि भूमिको उत्पादकत्वका आधारमा भूमिको वर्गीकरण गर्ने ।	१. भूमिको स्तरीकरण गरी भूमिको स्तर अनुसारका बालीनाली लगाउने व्यवस्था मिलाइने छ । २. कृषि एवं पशुविकास क्षेत्रको व्यवसायीकरण, विविधिकरण एवं यान्त्रीकरणका लागि आवश्यक कृषि प्राविधिकको व्यवस्था गरिने छ ३. उच्चमूल्यका बाली तथा वनस्पतिहरू (रैथाने र बाह्य) को प्रवर्द्धन गरिने छ ।

३. कृषि सहकारीको लगानी वृद्धि गरी कृषि, पशु तथा मत्स्य उत्पादनलाई बढावा दिने ।	१. कृषि सहकारीको ऋण प्रवाह विस्तार गरी कृषि व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गरिने छ । २. पशुपालन प्रवर्द्धनका लागि सहकारीलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ३. ३. बगुवा पानीका स्थायी स्रोतहरू पहिचान गरी मत्स्य विकासका संभावनाहरूको खोजी गरी मत्स्य उत्पादनमा लगानी बढाइने छ ।

३.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम, आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
आफ्नो उत्पादनबाट वर्षभरी खान पुग्ने परिवार	प्रतिशत	४५	५०	५२	५५
कृषि भूमिको उत्पादकत्व प्रतिरोपनी	केजी	१२५	१३०	१४०	१५०
प्रारंगारिक बालीको अनुपात	प्रतिशत	२०	२५	३०	४०
माछा उत्पादन प्रतिवर्ष	केजी	३६०	३९०	४००	४५०
संचालित कृषि संकलन केन्द्र बजार	संख्या	२	३	४	६
प्राङ्गारिक खेतिको पकेट क्षेत्र	संख्या	०	३	४	७
कृषि उपजका वार्षिक वार्षिक उत्पादन	रु लाख	२३९८	२४०८	२४३२	२४७०
दर्ता भएका कृषि तथा पशुपालन फर्म	संख्या	५०	८०	८५	९०
सक्रिय व्यवसायिक कृषक समूह	संख्या	२२०	२४०	२६०	२८०
संचालनमा रहेका कृषि पकेट क्षेत्र	संख्या	१	२	३	४
आधुनिक कृषि औजारहरू प्रयोग गर्ने कृषक	संख्या	१५२	१६८	१७५	२००
ग्रामीण कृषि कार्यकर्ता	संख्या	१८	२०	२५	३०
सक्रिय कृषि सहकारी संस्था	संख्या	१६	१८	२०	२२

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

३.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा कृषि उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार रहेको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	स्थानीय	पुनर्निर्माण	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	५२१८२	३४४५२	१७७२९	४०९८	४४४५१	३५३०
२०८४/८५	६०४६९	३९९२४	२०५४५	४८७५	५१३५५	४१२१
२०८५/८६	६६६११	४३९७९	२२६३२	५४७८	५६३६८	४६३९

३.१.८ कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको कृषि उपक्षेत्रको संक्षिप्त विवरण देहायअुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
एक गाउँ एक रैथाने बाली पकेट क्षेत्र, कृषि बलक तथा जोन विकास आयोजना	प्रत्येक वडाको आफ्नै उत्पादन पहिचान बनाउदै कृषिमा आत्मनिर्भर बनाउने	सालवसाली	२७७८६	यस अवधिमा कम्तिमा ३ वडा उत्पादन पहिचान भएका हुनेछन् ।
जैविक, प्रांगारिक मल तथा जैविक विषादी प्रयोग प्रवर्द्धन कार्यक्रम	प्रांगारिक उत्पादनलाई जोड दिने	सालवसाली	११६५२	३५० जना कृषकले प्रांगारिक भोल मल तथा विषादिको प्रयोग गरेका हुनेछन् ।
रैथाने बाली, बिउ विजन, डाले तथा भुईँ घाँस उत्पादन स्रोत केन्द्रको स्थापना	रैथाने बालिको विउँ संरक्षण गर्दै उत्पादन तथा उपभोग बढाउने	०८२ देखि ०८४ सम्म	६७२२	१ वटा उत्पादन स्रोत केन्द्रको स्थापना भएको हुनेछ ।
कृषकहरुको कृषि शिप हस्तान्तरणका लागि प्रयोगात्मक माटो परिक्षण, कृषि सम्मान, कृषि अवलोकन मार्फत कृषक क्षमता विकास ।	माटो सुहाउदो उत्पादनका लागि माटो परिक्षण तथा कृषिक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने	०८४ सम्म	४४८२	५८० किसानको खेतवारीको माटो परिक्षण भएको र ३०० कृषकको क्षमता विकास भएको हुनेछ
तरकारी पकेट क्षेत्र कार्यक्रम	तरकारी उत्पादनमा आत्मनिर्भरता बढाउने	सालवसाली	११७४२	३ वटा तरकारी पकेट क्षेत्र विकास भएको हुनेछ ।
लक्षित समुदायलाई उत्पादनमा आधारित अनुदानको व्यवस्था	लक्षित समुहको जिविकोपार्जनमा सुधार	सालवसाली	९८५९	लक्षित वर्गको आयस्रोतमा वृद्धि भई जिविकोपार्जनमा सुधार हुनेछ ।
आलु पकेट क्षेत्र विकास कार्यक्रम	आलुमा आत्मनिर्भर हुने	सालवसाली	११६५२	३ वटा आलु पकेट क्षेत्रको विकास भएको हुनेछ ।
नगदे तथा औद्योगिक बाली (अलैंची, अम्लिसो, काजु, कोको, चिउरी, हाडेबदाम, ओखर, सुन्तला, जुनार,अनार) विकास सहजीकरण कार्यक्रम	नगदे तथा औद्योगिक बालीको उत्पादन बढाउने	सालवसाली	१७०३०	अलैंची, अम्लिसो, काजु, कोको, चिउरी, हाडेबदाम, ओखर, सुन्तला, जुनार,अनारको उत्पादन बढेको हुनेछ ।
कृषकहरुलाई प्लास्टिक टनेल वितरण कार्यक्रम	बेमौसमी तरकारी उत्पादन बढाउने	सालवसाली	९२३२	३४५ जना कृषकले टनेल खेती गरेका हुनेछन्
बाली जोखिम न्यूनीकरण, आकस्मिक बाली संरक्षण र रोग नियन्त्रणका लागि कृषि एम्बुलेन्स कार्यक्रम	बाली जोखिम न्यूनीकरण गर्ने	सालवसाली	८९६३	४३५ जना कृषकले कृषि एम्बुलेन्सको सेवा पाएका हुनेछन्
स्थानीय बजार तथा हाटबजार संचालन तथा व्यवस्थापन	स्थानीय उत्पादनको बजार व्यवस्थापन गर्ने	सालवसाली	८०६७	स्थानीय उत्पादनको बजार व्यवस्थापन भएको हुनेछ
बहुउद्देश्यीय कृषि, फलफुल तथा जडीबुटी नर्सरी स्थापना र संचालन	फलफूल तथा जडिबुटी नर्सरी प्रवर्धन गर्ने	सालवसाली	६२७४	३ वटा व्यावसायिक नर्सरी स्थापना तथा संचालन भएका हुनेछन् ।
वडागत तरकारी तथा खाद्यन्न संकलन केन्द्र स्थापना	तरकारी तथा खाद्यन्न चिस्यान तथा संकलन केन्द्र स्थापना गर्ने	०८२ देखि ०८४ सम्म	१५२३७	१ कोल्ड स्टोर तथा ५ वटा संकलन केन्द्र स्थापना भएको हुनेछ ।
कृषि बाली विमा कार्यक्रम	प्राकृतिक विपत्तीबाट कृषिमा हुने नोक्सानीबाट बच्ने	क्रमगत	१३५३४	थप १५ सय जना कृषकलाई बाली विमा गरेका हुनेछन्
कृषि प्राविधिकको क्षमता विकास आयोजना	कृषि उत्पादनको क्षेत्रमा प्राविधिक जनशक्ती उत्पादन गर्ने	क्रमगत	१७०३०	प्रत्येक वडामा ५ जना दक्ष कृषि सहजकर्ताहरु तयार भएका हुनेछन् ।
जम्मा			१७९२६१.८	

३.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

गाउँपालिकामा रहेका व्यवसायिक कृषकहरूको संख्या बृद्धि भई कृषि उत्पादकत्व बढ्ने र बजारीकरण सुदृढ भएको हुनेछ । कृषि क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनले पार्ने असर र प्रकोपको जोखिम संभावना अधिक रहन सक्दछ । कृषि, प्रविधि, मल, गुणस्तरीय बीउ तथा कृषि सामग्री, भरपर्दो सिंचाई प्रणाली, कृषि प्रसार, कृषि भूमिको संरक्षण र एकीकृत व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ । संङ्घीय शासन व्यवस्था अनुसार संङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहबीच नीति, योजना तथा कार्यक्रमको सामाञ्जस्यता, समन्वय र सहकार्यले गर्दा कृषि पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास हुनेछ । वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पूँजी कृषि व्यवसायमा परिचालन हुनेछ । गाउँपालिकाले कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धनका लागि लिईने नीति र कार्यक्रमले बेरोजगार युवाहरू कृषिमा आधारित व्यवसायमा आकर्षिक हुनेछन् ।

३.२ सिंचाई

३.२.१ पृष्ठभूमि

कृषि क्षेत्रको प्रवर्द्धन र विकासका लागि सिंचाईको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । तसर्थ कृषि क्षेत्रको विकासका लागि सिंचाईलाई मेरुदण्डका रूपमा लिइन्छ । कोसी प्रदेशमा रहेको पाँचथर जिल्लाको हिलिहाड गाउँपालिकामा जम्मा १० वटा सिंचाई आयोजना र ८ कि.मि. लम्बाइ भएको कुलो मार्फत गाउँपालिकामा सिंचाई क्षेत्रको विकासको प्रयास गरिएको छ । सिंचाई क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्नका लागि सिंचाई समूहको गठनसमेत गरिएको छ । वर्षभरि सिंचाई पुगेको जमिन जम्मा ५ प्रतिशत छ भने सिंचाई नपुगेको तर सिंचाई पुर्याउन सकिने जमिन ६० प्रतिशत छ । हिलिहाड गाउँपालिकामा आंशिक सिंचाई हुने जमिन २० प्रतिशत छ भने कुल खेतीयोग्य जमिनको १५ प्रतिशत जमिनमा भने सिंचाई पुर्याउन कठिन नै देखिन्छ । यो परिप्रेक्ष्यमा खोल्सा तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गरी सिंचाई सुविधा विस्तार गरी कृषि उत्पादनमा वृद्धि गर्नको लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । सिंचाईका नयाँ प्रविधिको प्रयोगमार्फत सिंचाई सुविधा विस्तार गर्ने सम्भावना हुनु, पर्याप्त जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको उपलब्धता हुनु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

३.२.२ समस्या तथा चुनौति

सिंचाई पुर्याउन कठिन जमिनमा वैकल्पिक सिंचाईको व्यवस्था गर्नु, उपलब्ध जलस्रोतको व्यवस्थित सदुपयोग हुन नसक्नु, सिंचाई पूर्वाधारको अभाव, स्रोत साधनको कमी यस क्षेत्रका प्रमुख दुर्बल पक्षहरू हुन् । सिंचाई सुविधा विस्तार गर्न बजेटको कमि, गाउँपालिकाको संस्थागत क्षमता कमजोर हुनु, परम्परागत सिंचाई प्रणालीमा निर्भर हुनु पर्ने बाध्यता रहनु, जलस्रोत परिचालन सम्बन्धी उपभोक्ता समितिहरूमा सीप र ज्ञानको कमि हुनु, आवश्यक सिंचाई आयोजनाहरू संचालन गर्न नसक्नु, खेतीयोग्य जमिनमा मानव वस्ती विकास हुँदै जानु यस क्षेत्रका मुख्य समस्याहरू हुन् । त्यसैगरी, वैकल्पिक सिंचाई विधि अवलम्बन नगरिनु, सिंचाई गुर्योजना तर्जुमा नहुनु, भएका सिंचाईका श्रोतहरूको पूर्ण उपयोग हुन नसक्नु र सिंचाई कुलोहरूको नियमित मर्मत संभार हुन नसक्नु जस्ता समस्याहरू रहेका छन् । साथै कृषियोग्य सवै भूमिमा वाहै महिना सिंचाईको व्यवस्था गर्ने र सतह

सिंचाइको सम्भावना नभएका क्षेत्रहरूमा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ प्रणालीको विकास गर्ने जस्ता कुरा चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

सिंचाइको सुविधा विस्तारका लागि पर्याप्त लगानी बढाउनु, उत्थानशील/बलियो र भरपदो सिंचाइ नहर र कुलोहरूको निर्माण गर्नु, नीजि क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहित गर्नु, सिंचाइ पूर्वाधार विकासका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संयुक्त लगानीको प्रवन्ध गर्नु, कृषि योग्य जमिनको संरक्षण गर्नु, जलवायु परिवर्तनबाट पानीको उपलब्धतामा हुनसक्ने प्रतिकूल असरलाई न्यूनीकरण गर्ने उपाय अवलम्बन गर्नु, सिंचाइमा नयाँ प्रविधिको प्रयोग गर्नु, सम्पन्न आयोजनाहरूमा जनसहभागिता जुटाई दिगो रूपमा संचालन गर्नु र बाह्रै महिना नियमित रूपमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनु यस क्षेत्रका मुख्य चुनौतीहरू हुन् । सम्पूर्ण कृषि भूमिमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनु, सिंचाइ आयोजनाको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु, खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ कुलोको व्यवस्था गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

३.२.३ लक्ष्य

गाउँपालिकाको सबै क्षेत्रमा सिंचाइ सुविधाको विस्तार भएसँगै कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि हुनुको साथै गाउँपालिकाको प्रतिव्यक्ति आम्दानी वृद्धि गर्ने ।

३.२.४ उद्देश्य

आधुनिक प्रविधिमाफत पानीको स्रोतको प्रवन्ध गरी गाउँपालिकामा नयाँ सिंचाइ योजनाहरूको निर्माण, भैरहेका सिंचाइको मर्मत र स्तरउन्नती तथा विस्तार गरी दीर्घकालीन रूपमा सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्दै मौसमी तथा बेमौसमी कृषि खेती प्रणाली माफत आर्थिक उपार्जन तथा रोजगारी वृद्धि गर्नु ।

३.२.५ रणनीति

१. सिंचाइ सम्बन्धी नीति तर्जुमा तथा योजना कार्यान्वयन गर्ने ।
२. सिंचाइ आयोजना निर्माण, मर्मत सम्भार तथा स्तरउन्नति गर्ने ।
३. कृषक अभिमुखीकरण तथा क्षमता विकास ।

३.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

आवधिक योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरणको अगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
सिंचाइ आयोजना	सङ्ख्या	१०	१२	१४	१५
सिंचाइ कुलोको लम्बाइ	कि. मि.	८	१०	१२	१४

वर्षभरि सिँचाइ पुगेको जमिन	प्रतिशत	५	६	७	८
सिँचाइ नपुगेको तर सिँचाइ पुर्याउन सकिने जमिन	प्रतिशत	६०	६५	७०	७५
औसिक सिँचाइ हुने जमिन	प्रतिशत	२०	२५	३०	३२
सिँचाइ पुर्याउन कठिन जमिन	प्रतिशत	१५	१४	१३	१२
साना सिँचाइ आयोजना	सङ्ख्या	१०	१२	१३	१५

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

३.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा सिँचाई उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	रु०	रु०	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	३९५२२	१५८०९	२३७१३	३१०३	३३६६७	२६७४
२०८४/८५	३७६७०	१५०६८	२२६०२	३०३७	३१९९२	२५६७
२०८५/८६	४१३२०	१६५२८	२४७९२	३३९८	३४९६६	२८७७

३.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लगत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
नीति, कानून, मापदण्ड अनुसारको सिचाइ गुरुयोजना निर्माण र कार्यान्वयन	दिगो सिचाइको व्यवस्थापन गर्नु	०८५ सम्म	७७०	३५ प्रतिशत थप सिचाइ कुलो निर्माण भएको हुनेछ
थोपा सिँचाई, लिफ्टिड सिचाइ जस्ता सिँचाई प्रविधिको व्यवस्था	किफायती तथा उन्नत सिचाइ सुविधाको प्रवन्ध गर्नु	सालवसाली	१४४५८	४५० जना कृषकहरुले थोपा सिँचाइ लगायत प्रविधिको प्रयोग गरेका हुनेछन् ।
कुलो तथा नहर मर्मत कार्यक्रम स्थाई स्रोत भएका जमिनका लागि खुल्ला र नियन्त्रित (कुलो, पाइप, सङ्कलन स्थल) सिचाई परियोजना	दिगो सिचाइको व्यवस्था गर्नु	सालवसाली	५६८८६	सिचाइ योग्य जमिनको क्षेत्रफलमा २५ प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ
आयोजनामाथि स्थानीयहरुको अपनत्व सिर्जना गर्न विपन्न वर्गको लागत सहभागिता अनुदान	सिचाइमा विपन्न वर्गको पहुँच वृद्धि गर्नु	सालवसाली	१७८	१७५ जना विपन्न परिवारले साना सिचाइमा अनुदान सुविधा पाएका हुनेछन् ।
सिँचाई सम्बन्धी सालवसाली योजनाहरु (पानीका मुहान संरक्षण, बाँध निर्माण मर्मत, उपभोक्ता समुहको क्षमता विकास)	सिचाइ मर्मत संभार दिगो रुपमा गर्नु	सालवसाली	४६२२०	सिचाइ मर्मत संभार दिगो भएको हुनेछ ।
जम्मा			११८५११.७	

३.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

व्यवसायिक कृषि उत्पादनको लागि प्रविधि तथा नविनतम खोज तथा विकास गरेर सिंचाई व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा वा हुन नसकेमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ। तीनै तहका सरकारहरुबाट कृषियोग्य भूमीमा सिंचाई सुविधा प्रदान गर्ने नीति, कार्यक्रमबीच सामञ्जस्यता, समन्वय र सहकार्यमा पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास हुनेछ। गाउँपालिका र प्रदेश सहित संघीय सरकारहरुबाट प्रविधियुक्त सिंचाई विस्तारमा पूँजी विस्तार हुनेछ र कृषि उत्पादन वृद्धिले युवाहरुलाई कृषिमा आधारित व्यवसायमा आकर्षिक हुनेछन्।

३.३ पशुपंक्षी

३.३.१ पृष्ठभूमि

यस गाउँपालिकाको आर्थिक गतिविधि मध्ये पशुपंक्षी पालन एक हो। यस क्षेत्रमा परम्परागत तथा व्यावसायिक रुपमा पशुपंक्षी पालनको अभ्यास भइरहेको छ। पशुपंक्षी क्षेत्रको विकासका लागि गाउँपालिकाले उन्नत जातका उन्नत जातका बोका, उन्नत कुखुरा, बाखा, डाले घाँस वेर्ना, भुईँ घाँसको वीउ वितरण जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आएको छ। यस गाउँपालिकामा पशुपालन समूह गठन तथा नश्ल सुधार, कृत्रिम प्रजनन, प्राथमिक उपचार केन्द्र, पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ता उत्पादनका गतिविधिहरु सञ्चालन भैरहेका छन्। यसका साथै व्यवसायिक पशुपंक्षी व्यवसायिक फर्महरु क्रियाशील छन् भने पशु बीमा अभिकर्ताहरु क्रियाशील र बीमा कार्यक्रमबाट कृषकहरु क्रमिक रुपमा लाभान्वित हुँदै गैरहेका छन्। गाउँपालिकाले पशु स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरु परिचालन पनि गरेको छ।

यसैगरी पशु शिविर सञ्चालन, रेविज नियन्त्रण शिविर, पिपिआर खोप सञ्चालन, पशु वितरण, कृषक समुह दर्ता जस्ता कार्यहरु हुँदै आएको छ। यस्ता कार्यक्रमहरुले गाउँवासी कृषकहरुलाई पशुपंक्षी तथा मौरी पालनका लागि थप आकर्षण प्रदान गरेको छ। विगत देखिनै यस पालिकामा दुग्ध पदार्थ र मासु उत्पादन तथा खपत वृद्धि भएको छ। दुध, दही, माछा मासु, अण्डा, मह आदिको उत्पादनमा यस पालिकालाई आत्मनिर्भर बनाई निर्यात तर्फ आकर्षण गर्नुपर्ने छ। गाई भैंसी पालनमा जोड दिने र मासु उत्पादनलाई थप व्यवसायीकरण गर्न आवश्यक छ। यसरी व्यवसायिक पशुपंक्षी, तथा मौरी चिसो पानीमा ट्राउट माछापालनको विस्तार गरी थप रोजगारी सिर्जना र कृषकहरुको आय बृद्धि गर्दै गाउँपालिकालाई समृद्ध बनाउनु परेको छ।

३.३.२ समस्या तथा चुनौति

निर्वाहमुखी न्यून उत्पादकत्व भएका पशु पालन निरन्तर हुनु, उच्च उत्पादकत्व भएका पशु पालन नहुनु, बढ्दो आयातमुखी संस्कृति, उन्नत घाँस वीउ र आधुनिक प्रविधिको अभाव, पशु बजार र सूचनाको अभाव आदि प्रमुख समस्या रहेका छन्। त्यसैगरी जलवायु परिवर्तनका कारण पशुमा नयाँ किसिमका रोगको संक्रमण हुनु, समुदाय तथा गाउँपालिकाका विषयगत शाखा बिच समन्वयमा कमी हुनु, प्राविधिक जनशक्तिको अभाव, पर्याप्त अनुदान तथा वित्तिय सहजीकरणको अभाव हुनु तथा कृषकमा पशुविमाका बारेमा न्यून जानकारी हुनु पशुपालन क्षेत्रका प्रमुख समस्या तथा चुनौती हुन।

पशुपालन क्षेत्रमा अबै पनि किसानहरूको आकर्षण बढ्न नसक्नु, कृषकहरूका व्यवसायिक इच्छा शक्ति कम हुनु, व्यवसायिक उत्पादनको लागि आवश्यक पर्ने उन्नत नश्लका पशुपंक्षी, पशु स्वास्थ्य प्राविधिक र गुणस्तरीय आहारको अभाव हुनु, बाखा तथा भैंसीलाई थुनेलो, ज्वरो, नाम्ले, जुका, पखला, अरुची जस्ता रोगका कारण अपेक्षित लाभ हासिल गर्न नसक्नु, सबै किसानहरूलाई घरदैलोमा पशुसेवा उपलब्ध गराउन नसक्नु, कृषकको बजारसँग प्रत्यक्ष पहुँच नहुँदा विचौलियाको हस्तक्षेप हुनु, नीतिगत रूपमा गाउँपालिकाले प्राथमिकतामा राखेता पनि आवश्यक बजेट विनियोजन नहुनु । यसका साथै पशुपंक्षी पालनका पूर्वाधारहरू : सङ्कलन केन्द्र, दुध चिस्यान केन्द्र, कृत्रिम गर्भाधान केन्द्र, पशुपंक्षीवधशाला, प्रशोधन केन्द्र, हाटबजार व्यवस्था नहुनु, उन्नत डाले तथा भुईँ घाँस तथा सन्तुलित आहार, दाना पसलको व्यवस्था नहुनु, भकारो एवं गोठ सुधार र पशुमुत्रको उपयोग हुन नसक्नु, पशुपंक्षीहरूको व्यवसायिक पालनमा सहूलियत दरमा कर्जा तथा अनुदान सुविधा प्रदान गर्न, युवाहरू पशुपंक्षीपालन प्रति आकर्षण बढाउन, पशुपंक्षीहरूको बजार प्रवर्द्धन गर्न चुनौती रहेको छ ।

३.३.३ लक्ष्य

“पशुपंक्षीपालनलाई व्यवस्थित, विविधीकरण एवं व्यवसायीकरण गर्दै कृषकहरूको आयआर्जनको भरपर्दो श्रोतको रूपमा विकास गर्नु ।”

३.३.४ उद्देश्य

१. पशुपंक्षीपालनमा व्यवसायिकता विकास गर्ने ।
२. पशुपंक्षीजन्य वस्तुको बजार प्रवर्द्धन गर्ने ।
३. पशुपंक्षीपालनमा महिला, दलित एवं अति विपन्न वर्गको आवद्धतामा वृद्धि गर्ने ।
४. पशुपंक्षी स्वास्थ्य तथा उपचार व्यवस्था विस्तार गर्ने ।
५. वातावरण तथा हावापानी अनुकूलमैत्री पशुपक्षी व्यवसायको प्रवर्द्धन गर्ने ।
६. पशुपंक्षी सम्बन्धी नीति तर्जुमा तथा योजना कार्यान्वयन गर्ने ।

३.३.५ रणनीति तथा कार्यनीति

१. पशु नश्ल सुधाररकृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रम सञ्चालन गर्न गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका जनशक्ति परिचालन गरि सबै वडामा कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार गरिने तथा यस वर्ष कम्तीमा १००० पशुहरूलाई कृत्रिम गर्भाधान गराउने लक्ष्यका साथ आवश्यक बजेट विनियोजन गरिने छ ।
२. पशुपलाक कृषकहरूको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्न गाउँपालिकामा रहेका दर्तावाल डेरी फर्मरउद्योगहरू सम्बन्धी थप प्रोत्साहनमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
३. विभिन्न माहामारीबाट पशुधनको मृत्यु भई कृषकलाई हुने आर्थिक क्षति न्युनिकरण गर्न एक घर एक उन्नत पशु विमा कार्यक्रमका लागी आवश्यक बजेटको विनियोजन गरिने छ ।
४. पशुपन्थीहरूमा देखा पर्ने विभिन्न माहामारी रोग नियन्त्रण गर्न आवश्यक खोप तथा विभिन्न समस्यामा आधारित औषधीहरू प्रत्येक वडा पशु सेवा केन्द्रबाट निशुल्क रूपमा वितरण गर्ने प्रवन्ध मिलाइनेछ ।

५. पशुपंक्षिहरुमा देखिने विभिन्न रोगहरुको उपचार क्षेत्रलाई प्रभावकारी बनाई आधुनिक पद्धति र विधिबाट सेवा प्रदान गर्न विभिन्न भेटेरिनरी औजार उपकरणहरुको व्यवस्थापन गरिने छ ।
६. पशुपालक कृषकहरुलाई पशुपंक्षिमा देखिने विभिन्न समस्याहरु बारे सचेत गराई माहामारीको अवस्था सृजित हुनबाट बर्चित गराउन पशुपंक्षि रोग रोकथाम तथा नियन्त्रण बारे सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।
७. कृषि तथा पशु सेवा केन्द्रमा कार्यरत प्राविधिकहरुले कृषकहरुको घर(खेत)मा गई चौमासिक रूपमा कार्यालयमा प्रतिवेदन पेश गर्ने गरी निशुल्क रूपमा आवश्यक परामर्श सेवा दिने व्यवस्था गरिनेछ ।

३.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
व्यवसायिक पशुपंक्षीपालन फर्म	संख्या	२२	२५	२८	३०
वार्षिक दुधको उत्पादन	लिटर/दिन	४७८३	४८७९	४८६५	५०२३
खसी बोका, राँगा, सुँगुर, बंगुर, कुखुराको वार्षिक उत्पादन	मे.टन	१७६२	१८१२	१८५०	१९४५
वार्षिक अण्डा उत्पादन गोटा	हजारमा	९७	९८	९९	१००
वार्षिक माछा उत्पादन	केजी	३६०	४००	४५०	५००
नश्ल सुधार तथा प्राथमिक उपचारकेन्द्र	संख्या	१८	२०	२५	३०
सुचारु कृत्रिम गर्भाधान केन्द्र	संख्या		२	३	५

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

३.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा पशुपंक्षी विकास सम्बन्धी उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	स्थानीय	पुनर्निर्गत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	२१६१४	६४८४	१५१३०	१६९७	१८४१२	१४६२
२०८४/८५	२३७९१	७१३७	१६६५४	१९१८	२०२०५	१६२२
२०८५/८६	२६३५९	७९०८	१८४५१	२१६८	२२३०६	१८३६

३.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
पशु उत्पादन पकेट क्षेत्र कार्यक्रम	गाउँपालिका लाई पशु उत्पादनमा आत्मनिर्भर गराउनु	सालवसाली	२७९८८	बाखा र दुध पकेट क्षेत्र विस्तार भएको हुनेछ ।
स्थानीय स्तरमा रहेका स्थानीय जातका पशुपंक्षीको स्रोत संरक्षण	लोपहुदै गैइरहेका स्थानीय जातका पशुपंक्षीको संरक्षण गर्नु	०८५ सम्म	२१५३	स्थानीय पशुपंक्षीहरुको संरक्षण भएको हुनेछ ।
पशुपंक्षी बिमा सेवामा कृषकको संलग्नता अभिवृद्धि गर्ने	पशुपंक्षीको उत्पादनमा हुनसक्ने प्राकृतिक क्षतिबाट कृषकहरुलाई बचाउनु	सालवसाली	३५८८	पशुपंक्षी बिमा सेवामा कृषकको संलग्नता बृद्धि भएको हुनेछ ।
नश्ल सुधार, पशु ल्याव तथा कृत्रिम गर्भाधान केन्द्र स्थापना तथा व्यवस्थापन	पशुपालनको प्रविधि मैत्री विकास गर्नु	०८२ देखि ०८६ सम्म	६४५९	पशु सेवाबाट थप कृषकहरु लाभान्वित भएका हुनेछन्
गाउँपालिका अध्यक्ष उत्कृष्ट कृषक सम्मान तथा उत्पादनमा आधारित अनुदान कार्यक्रम	व्यावसायिक कृषकहरुलाई प्रोत्साहन गरी थप उर्जा प्रदान गर्नु	सालवसाली	८६१२	यस अवधिमा ५० कृषकहरुलाई विशेष अनुदान र सम्मान गरिएको हुनेछ
पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको सुरक्षित भण्डारण, चिस्यान केन्द्र, बधशाला निर्माण तथा बजार प्रवर्धन	पशुपंक्षी जन्य उत्पादनको दिगो भण्डारण र बजार व्यवस्थापन	०८६ सम्म	१४३५३	पशुपंक्षी जन्य उत्पादन भण्डारको लागि चिस्यान केन्द्र स्थापना भएको हुनेछ ।
पशुपंक्षी उपचार, प्रसार सूचना तथा प्रविधि हस्तान्तरण तथा नियमन कार्यक्रम	पशुपंक्षी पालन व्यवसायलाई व्यवसायिक गर्नु	सालवसाली	२८७१	व्यवसायिक पशुपंक्षी पालनमा कृषकहरुलाई सहयोग भई आयवृद्धि भएको हुनेछ ।
सालवसाली आयोजनाहरु : एक वडा एक पशु सेवा केन्द्र	प्रत्येक वडामा पशु सेवा उपलब्ध गराउने	सालवसाली	५७४१	प्रत्येक वडामा पशु सेवा उपलब्ध भएको हुनेछ ।
जम्मा लागत हजारमा			७१७६४	

३.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

पशुपालन व्यवसाय प्रवर्द्धनका लागि प्रविधि, पशु प्रसार, आहार, पशुपंक्षी उपचार जस्ता विषयहरूलाई एकीकृत व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ । तीनै तहका सरकारहरूबीच नीति, कार्यक्रमबीच सामाज्यस्यता, समन्वय र सहकार्यमा पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास हुनेछ । वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पूँजी पशुपंक्षीपालन व्यवसायमा परिचालन हुनेछ र पशु व्यवसायमा क्रियाशिल कृषकहरू र वेरोजगार युवाहरू पशुपालनमा आकर्षित हुनेछन् । गाउँपालिकाको समन्वयमा संघ र प्रदेश कार्यालयबाट पशुपालन क्षेत्रमा पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास गर्न सकिनेछ । नयाँ व्यवसायीहरूबाट पशुपालन व्यवसायमा लगानी परिचालन हुनेछ र वेरोजगार युवाहरूलाई कृषिमा आधारित व्यवसायमा आकर्षित हुनेछन् । उचित स्याहार, आहार तथा गोठका लागि पर्याप्त लगानी तथा नियमित उपचारको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल नहुने जोखिम रहन्छ ।

३.४ उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय

३.४.१ पृष्ठभूमि

हिलिहाड गाउँपालिकामा विशेष गरी स्थानीय स्रोत साधनमा आधारित कृषि तथा पशुजन्य उपज र जडिबुटीको उत्पादन, प्रसोधन र बजारीकरण सम्बन्धी उद्योगको संभावना रहेको छ । हिलिहाड गाउँपालिका क्षेत्रमा न्युन संख्यामा रहेका उद्योग तथा रोजगारीका अन्य अवसरहरूलाई व्यापक खोजी गरी सम्भावना रहेका काष्ठ उद्योग, पशुपालन उद्योग, पर्यटन उद्योग उद्योग लगायत अन्य घरेलु तथा साना उद्योगहरूको प्रोत्साहन तथा विकास गर्ने नीति लिएको छ । त्यसैगरी, गाउँबस्तीमा रहेका लघु उद्यमीहरूको पहिचान गरी नयाँ लघु उद्यमीहरू निर्माण गर्न विभिन्न किसिमका व्यवसायिक तालिम दिन सकिन्छ ।

विविध माटो, उचाई, हावापानी भएकाले तहगत कृषि तथा वन पैदावारको बजार विकास गर्न सकिने अवस्था छ । उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति प्रणालीको विकास सहज नभए पनि पूर्वाधार विकास सँगै उल्लेख्य प्रगति भएको छ । पाँचथरमा उद्योग, वाणिज्य र व्यापार क्षेत्रको विकासले विस्तारै गति लिदैछ । आवधिक योजना निर्माणको समयावधिसम्म ८ वटा साना र मझौला उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन् । विशेष गरी तेल, फर्निचर र उद्योग पाँचथरका स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरू हुन् । हाल ३०२ वटा व्यवसाय सञ्चालनमा रहेका छन् भने ३२ वटा सहकारी मार्फत वित्तीय स्रोत परिचालन भइरहेको छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकामा कृषि उपज भण्डारणका लागि २ वटा भण्डारण केन्द्रको व्यवस्था गर्नु, सयौंको संख्यामा कृषक समूह गठन हुनु, सडक निर्माण प्राथमिकतामा पर्नुले यस क्षेत्रको विकासका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना भएको छ । यद्यपि स्थापित औद्योगिक क्षेत्रको स्तरोन्नति गरी उद्योग व्यवसायको दीगो विकास गरी वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्तिको सुनिश्चित गर्न विशेष योजनाका साथ अघि बढ्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यक्रम मार्फत उद्यमीका लागि सीपमूलक तालिम, महिला उद्यमीलाई कर्जामा पहुँच लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ । तसर्थ गाउँपालिकाले गाउँवासीहरूको उद्यमशीलताको विकासका साथै गरिवीको रेखामुनि रहेका युवा तथा महिला र वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका वा स्वदेशमा रोजगारी गुमाएका बेरोजगार व्यक्तिहरूलाई लघु उद्यम विकास कार्यक्रम मार्फत लाभान्वित गराउनु अपरिहार्य छ ।

३.४.२ समस्या तथा चुनौति

उद्योग तथा व्यवसाय सञ्चालन गर्न नागरिकमा जागरुकता नहुनु, वैदेशिक रोजगारीप्रतिको आकर्षणले औद्योगिक र व्यावसायिक गतिविधि न्यून हुनु, औद्योगिक पूर्वाधारको अभाव हुनु, उद्योग खोल्न आवश्यक पूँजी र प्रविधिको अभाव हुनु, स्थानीय उत्पादनको लागत महँगो पर्नु, विप्रेषणलाई औद्योगिक लगानीमा परिचालन गर्न नसकिनु, व्यापार र व्यवसाय सञ्चालनमा नविनतम सोच नहुनु, सेवामूलक व्यवसाय प्रतिको बुझाइमा कमी हुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याको रूपमा रहेका छन् । समय समयमा खोलिएका जडिबुटी प्रशोधन, धागो बुन्ने, शित भण्डार, कपडा उद्योगहरू हाल सञ्चालनमा नरहेका । उद्योग तथा व्यवसाय अभिवृद्धिमा व्यावसायिक सोच, बजार, नीति र बजेटको कमी हुनु, तुलनात्मक रूपमा उच्च उत्पादन लागत हुनु, पर्याप्त लगानी जुटाउनु, उचित बजार व्यवस्थापन गर्नु दक्ष प्राविधिक, ज्ञान र सीप व्यवस्थापन गर्नु, औद्योगिक उत्पादनको बजार व्यवस्थापन गर्नु, नागरिकमा उद्यमशीलताको विकास गर्नु, औद्योगिक ग्रामलाई सञ्चालनमा ल्याउनु, स्थानीय उत्पादनलाई मूल्यश्रृङ्खलामा आबद्ध गर्नु, उद्यमशील युवाहरूलाई सीप र पूँजी उपलब्ध गराउनु, सेवामूलक व्यवसायको महत्व बुझाई सोको विकास र विस्तार गर्नु, विप्रेषण आयलाई औद्योगिक क्षेत्रमा परिचालन गर्नु व्यापार, व्यवसाय, उद्योग तथा अपूर्ति क्षेत्रका मूलभूत चुनौती हुन ।

पर्याप्त व्यावसायिक दक्ष जनशक्तिको अभाव, भौतिक पूर्वाधारको विकासको अभावमा गाउँपालिकाका सबै स्थानमा सहज आपूर्तिको व्यवस्था नहुनु, वस्तु भण्डारण स्थलको उत्तम व्यवस्थापन नहुनु, औद्योगिक लगानी आकर्षण गर्न नसक्नु, न्यून ग्रामीण वचत तथा लगानीका लागि २० वटा व्यवसाय दर्ता नभई सञ्चालन हुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् । पालिकामा २ वटा औद्योगिक क्षेत्र तथा करिडोरको स्थापना हुनु, एउटा खानी क्षेत्रको पहिचान हुनु, दक्ष औद्योगिक जनशक्ति उत्पादन संख्यामा वृद्धि हुँदै जानु, पूर्वाधार क्षेत्रको विकासले गति लिनु, युवा तथा महिलामा औद्योगिक र व्यावसायिक क्रियाकलापमा सक्रियता बढ्दै जानु यस क्षेत्रका प्रमुख अवसरहरू हुन् । पर्याप्त मात्रामा लगानी भित्राउनु, शीतभण्डारको व्यवस्था गर्नु, दक्ष युवा पलायन रोक्नु, खानी उत्खनन गर्नु, क्रसर उद्योगको व्यवस्थापन गर्नु, सञ्चालित साना तथा ठूला उद्योगको दीगो रूपमा सञ्चालन हुने वातावरणको विकास गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

आयातित वस्तुमा परनिर्भरता घटाउँदै कृषि उपजहरूमा आत्मनिर्भरताका लागि स्वउत्पादन बढाउनु तथा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्की आएका युवाहरूलाई व्यवसायतर्फ आकर्षण गर्नु चुनौतिको रूपमा रहेको छ । त्यसैगरी, स्थानीय कच्चा पदार्थ, साधन श्रोतमा आधारित लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरूको बजार विकास तथा प्रवर्द्धन गर्नु र व्यवसायिक सीपयुक्त जनशक्तिको विकास गर्नु र बजारको माग अनुसार जनशक्ति तयार पार्नु साथै जडीबुटी, पर्यटन, तथा जलश्रोत लगायतका

क्षेत्रहरुमा निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्दै लगानी भित्र्याउनु पर्ने चुनौतिहरुमा गाउँपालिकालाई रहेको छ ।

३.४.३ लक्ष्य

“स्थानीय साधन श्रोतहरुको दिगो सदुपयोग गर्दै लघु, घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसायहरुको विकास, विस्तार एवं प्रवर्द्धनबाट स्थानीयहरु अर्थतन्त्रमा गतिशीलता ल्याउनस्थानीय स्रोत र कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको स्थापनाबाट स्थानीय रोजगारीको वृद्धिसँगै जीवनयापनको दरिलो आधार सिर्जना गर्नु ।”

३.४.४ उद्देश्य

औपचारिक तथा अनौपचारिक रूपमा सञ्चालित उद्योग तथा व्यवसायलाई सार्वजनिक, सहकारी तथा निजी क्षेत्रको सहकार्यमा विस्तार गरी रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्नु,

३.४.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरु
१.स्थानीयमा वचत गर्ने प्रवृत्तिको विकास गरी लगानी अभिवृद्धि गर्ने ।	१. स्थानीयको लगानी आकर्षणका लागि विविध २. योजना तथा स्किमहरु बनाई लागु गरिने छ । ३. औद्योगिक क्षेत्रको स्तरोन्नती विकास गरिने छ ।
२.औद्योगिक उत्पादनका बजारीकरणका लागि पूर्वाधारको विकास गर्ने ।	१. स्थानीय स्रोतको उत्तम प्रयोग मार्फत औद्योगिक २. विकास गरिने छ । ३. खानी उत्खनन मार्फत गाउँपालिकाको आय वृद्धि ४. गरिने छ ।
३.आवश्यक उपभोग्य सामग्रीको निरन्तर उपलब्धताका लागि पारदर्शी आपूर्ति प्रणाली सुनिश्चित गर्ने	१. उपभोक्ता अधिकारको संरक्षणका लागि पारदर्शी २. आपूर्ति प्रणाली विकास गरिने छ । ३. कालोबजारी तथा मिसावट लगायतका गलत ४. व्यापारिक क्रियाकलापको अन्त्य गरिने छ ।

३.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

मध्यकालिन खर्च संरचनाको अवधिमा अन्त्यसम्ममा ११ वटा साना तथा मझौला उद्योगको स्थापना हुनेछ । यस गाउँपालिकामा ५० प्रतिशत व्यवसाय दर्ता भई सञ्चालनमा आउनेछन् । यस गाउँपालिकामा २ वटा औद्योगिक क्षेत्र तथा करिडोर स्थापना हुनेछ । अपेक्षित समयमा ३० प्रतिशत स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरुको स्थापना हुनेछ । स्थानीय उद्योग नीति निर्माण गरी लगानीको वातावरण सिर्जना भएको हुने छ । योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरणमा उल्लेखित आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएकोछ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
वर्षभरि खानपुग्ने खाद्यान्न उत्पादन गर्ने परिवार	प्रतिशत	११.५	१२.५	१४.२५	१८.३०
६ महिना खानपुग्ने खाद्यान्न उत्पादन गर्ने	प्रतिशत	४३.३	४०	३५	३०

परिवार					
३ महिना खानपुग्ने खाद्यान्न उत्पादन गर्ने परिवार	प्रतिशत	३९.५	३०	२५	२०
बाँझो जमिन छोड्ने परिवार	प्रतिशत	५.७	५	४.५	४
औद्योगिक लगानी वार्षिक वृद्धि	प्रतिशत	३	४	६	८
औद्योगिक रोजगारी पुरुष	सङ्ख्या	२७२	३००	३५०	४००
औद्योगिक रोजगारी महिला	सङ्ख्या	३१०	३७५	४००	४५०
उद्यम तथा व्यवसायमा संलग्न आदिवासी तथा जनजाति व्यक्तिहरू	सङ्ख्या	४१	५५	६५	७५
काठमा आधारित लघुउद्यम तथा उद्योग प्रवर्द्धन	सङ्ख्या	८	१०	१२	१५

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

३.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा उद्योग तथा व्यापार उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	ला०	कुल	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	१५४३८	६१७५	९२६३	१२१२	१३१५१	१०४४
२०८४/८५	१७१८३	६८७३	१०३१०	१३८५	१४५९३	११७१
२०८५/८६	१९२३५	७६९४	११५४१	१५८२	१६२७७	१३४०

३.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	कुल लागत	अपेक्षित नतिजा
औद्योगिक ग्राम निर्माण तथा उद्यम संचालन सहयोग	व्यवस्थित र सुविधा सम्पन्न औद्योगिक क्षेत्रको विकास गर्नु	क्रमागत	१०३७१	आफ्नै मौलिकता सहितको एक औद्योगिक क्षेत्र हुनेछ
उद्योग विकासको संभाव्यता अध्ययन तथा स्थानीय आर्थिक विकास योजना तर्जुमा	गाउँपालिका भित्र स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित कृषि, प्राकृतिक खनिज तथा वन पैदावरमा आधारित उद्योग तथा आर्थिक गतिविधिको पहिचान तथा स्रोत परिचालन गर्ने	०८३ देखि ०८५ सम्म	६२२३	स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग तथा आर्थिक गतिविधिको पहिचान तथा स्रोत परिचालन भएको हुनेछ
औद्योगिक वा व्यवसायिक बाली (सुन्तला, कागती, काफल, किवि, जुनार आदि) को शीप हस्तान्तरण, भण्डारण-शीतगृह र बजारीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	औद्योगिक तथा नगदे बाली विकास गर्दै रोजगारी सिर्जना गर्ने	सालवसाली	९३३४	यस अवधिमा १२० जनाले आधुनिक औद्योगिक वा व्यावसायिक बाली उत्पादन गरेका हुनेछन् ।
असल करदाता पुरस्कृत	व्यवसायिक अनुशासन प्रवर्धन गर्नु	सालवसाली	७७७८	प्रत्येक वर्ष प्रथम, दोस्रो, तेस्रो असल करदाता पुरस्कृत भएका हुनेछन्
स्थानीय स्रोत परिचालनको लागि (दुना, टपरी, गुन्द्रुक, सिन्की, अचार, बाँसका सामाग्री, स्लेट कटिडग) शीप तथा प्रविधि हस्तान्तरण परियोजना	स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा परम्परागत सिपमा आधारित उद्योगको व्यवसायिकरण गर्नु	०८४ सम्ममा	११९२७	प्रत्येक वडामा स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा परम्परागत सिपमा आधारित उद्योगको स्थापना हुनेछन् ।
नीजि, सहकारी र सरकारी साभेदारी परियोजनाहरु	तीन खम्बे आर्थिक विकास प्रवर्धन गर्नु	सालवसाली	६२२३	तीन खम्बे साभेदारीमा आयोजनाहरु सुरुवात भएका हुनेछन् ।
जम्मा लागता हजारमा			५१८५६	

३.४.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

लगानीमैत्री स्थानीय वातावरणको अभावले व्यापार व्यवसायमा आकर्षण नहुने जोखिमता रहन्छ । उद्योग व्यवसाय संचालनका लागि निश्चित पूर्वाधार जस्तै: विद्युत, सडक निर्माण नहुनाले लगानीकर्ताहरु उत्साही नहुन सक्छ । तीनै तहका सरकारले औद्योगिक विकासलाई महत्व दिनाले तीनै तहबीच नीति तथा कार्यक्रमगत सामञ्जस्यता, समन्वय र सहकार्यमा पूर्वाधार, प्रविधि तथा सीप विकास हुनेछ । वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पूँजी उद्योग तथा व्यवसायमा परिचालन हुनेछ र बेरोजगार युवाहरु औद्योगिक रोजगारीमा आकर्षक हुनेछन् ।

३.५ पर्यटन तथा संस्कृति

३.५.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय अर्थतन्त्र जनजीविका, रोजगारी, जीवनशैली आदिमा पर्यटन गतिविधिले प्रत्यक्ष असर पार्छ (विटन, २००६) । पर्यटनले स्थानीय समुदायलाई पूर्वाधार निर्माण वातावरण संरक्षण महिला संशक्तीकरण, स्रोत पहिचानजस्ता कार्यमा लाग्न अभिप्रेरित र जिम्मेवार बनाउने गर्छ (टेफलर र साफले, २००९) । हिलिहाड गाउँपालिका नदी, दर्जनभन्दा बढी सानाठूला खोला, विभिन्न रमणीय स्थलहरू, पार्क, आदिको यहाँका अथवा पालिका तथा स्थानीय समुदायले यी स्थलहरूको वा अवसरहरूको पूर्ण उपभोग गर्न सकेका छैनन् ।

पर्यटनको प्रवर्द्धन गरी समुदायमा आय आर्जन तथा रोजगारीको सिर्जना गर्न सकिन्छ तर गाउँपालिकामा पर्यटन क्षेत्रको व्यवस्थित विकास हुन नसकेकोले पर्यटन क्षेत्रबाट गाउँपालिकावासीले खासै लाभ लिन सकेका छैनन् । सार्वजनिक स्थल, मठ मन्दिरले चर्चेको जमिन, जात्रा, पर्व र मनोरञ्जनमा प्रयोग हुँदै आएका खालीठाउँ, संरक्षित वनक्षेत्रजस्ता सामुदायिक प्रयोजनमा आउन सक्ने स्थलहरू छन् तर यस्ता ठाउँहरू पर्यटन प्रयोजनमा आएका छैनन् । विद्यमान अवस्थामा होटल, होमस्टे, तथा खाजाघर दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका छन् । भाषा, साहित्य, कला र संस्कृतिसँग सम्बन्धित संग्रालयहरूलाई पर्यटनमैत्री बनाउन सकिएको छैन । सांस्कृतिक समूहहरूको सक्रियता, धार्मिक संस्थाहरूको संगठनात्मक प्रवर्द्धन, परम्परागत तथा सांस्कृतिक समूह गठन, सूचना प्रविधिको विकासक्रमले धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धनको सम्भावनालाई दर्शाउँदछ ।

३.५.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिकामा पर्यटन सूचना केन्द्रको व्यवस्था नहुनु, गाउँपालिकामा भएका पार्क तथा रमणीय स्थलहरूको उचित व्यवस्थापन नहुनु, धार्मिक पर्यटनको प्रवर्द्धन हुन नसक्नु, पर्यटकीय स्थलको प्रचारप्रसारमा कमी, ट्रेकिङ स्थलको निर्माण नहुनुजस्ता समस्याको समाधान गरी उपलब्ध प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षणमार्फत् पर्यटनलक्षित आर्थिक क्रियाकलाप वृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

पर्यटन पूर्वाधारको विकास हुन नसक्नु, पर्यटन विकास सम्बन्धी गुरुयोजना नहुनु, पर्यटकीय उपजको पहिचान एवम् बजारीकरण हुन नसक्नु, जुम्ली तथा खस संस्कृतिसँग सम्बन्धित परम्परागत कला र संस्कृतिको पूर्ण रुपमा उजागर नहुनु, ऐतिहासिक एवं धार्मिक क्षेत्रको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन प्रभावकारी नहुनु, पर्यटकीय क्षेत्रको पहिचान एवं संभावनाका लागि कुनै योजना नहुनु, व्यवस्थित

रूपमा होमस्ते लगायत पर्यटकीय सुविधाहरूको उपलब्धतामा कमी, सुरक्षित पर्यटनप्रति आश्वस्त पार्न नसक्नु, पर्यटकहरूलाई आवश्यक पर्ने व्यवस्थित होटल लगायतका सेवा सुविधा उपलब्ध नहुनु, स्थानीयस्तरमा उपलब्ध विशिष्ट कला संस्कृति र भौगोलिक अवस्थाको प्रचार प्रसार हुन नसक्नु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् । पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गर्नु, पर्यटकीय गन्तव्य र उपजको बजारीकरण गर्नु, आधारभूत पर्यटकीय सुविधाहरूको व्यवस्था गर्नु, निजी क्षेत्रलाई पर्यटन व्यवसायतर्फ आकर्षित गर्नु, यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेका छन् । गाउँपालिकासँगै जोडिएका अन्य स्थानमा पर्यटकीय स्थलको निर्माण हुने क्रम बढ्नु, स्थानीयवासीमा पर्यटन क्षेत्रको रूपमा हिलिहाड गाउँपालिकालाई विकास गर्नुपर्दछ भन्ने भावनाको विकास हुनु, सडक सञ्जालको विस्तार हुँदै जानुले यहाँको पर्यटन निश्चित आकार बन्ने अवस्था छ तर पर्यटन क्षेत्रमा आवश्यक दक्ष जनशक्तिको उत्पादन गर्नु, पर्यटन क्षेत्रमा लगानी बढाउनु, पर्यटकीय स्थलको स्तरोन्नति गर्नु, आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको निर्माण गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

३.५.३ लक्ष्य

“स्थानीय पहिचानमा आधारित संस्कृति, बाजागाजा, भेषभुषा तथा पर्यटकीय स्थलको उचित संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी गाउँपालिकालाई आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा विकास गर्ने ।”

३.५.४ उद्देश्य

स्थानीय लोक संस्कृति, प्राकृतिक, धार्मिक र ऐतिहासिक सम्पदाहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्दै आन्तरिक र बाह्य पर्यटनको माध्यमबाट गाउँपालिकाको दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु ।

३.५.५ रणनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. पर्यटन स्थललाई आकर्षक बनाउन आवश्यक शैक्षिक, सांस्कृतिक तथा भौतिक पूर्वाधारको विकास निर्माण गर्ने ।	१. स्मरण योग्य पर्यटकीय गन्तव्यका लागि ट्रेकिङ रुट लगायतका पूर्वाधारको विकास गरिने छ । २. सम्भावित धार्मिक पर्यटन स्थलको स्तरोन्नति गरिने छ । ३. दक्ष शैक्षिक जनशक्ति उत्पादन गरी स्तरीय पर्यटन सेवाको विस्तार गरिने छ ।
२. धार्मिक एवं प्राकृतिक पर्यटनको विकासमार्फत् रोजगारीको सिर्जना गर्ने ।	१. वनसम्पदाको संरक्षण मार्फत पर्यटन क्षेत्रको विस्तार गरिने छ । २. प्राचीन सम्पदा संरक्षण गरी पर्यटनको प्रवर्द्धन गरिने छ । ३. गाउँपालिका भित्रका ऐतिहासिक पर्यटकीय क्षेत्रहरूको भौतिक विकासमा जोड दिने । ४. व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने ।

३.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

यस अवधिमा थप ८ वटा होमस्टेको स्थापना हुनेछन् । मन्दिर, गुफा तथा प्राकृतिक क्षेत्रको संरक्षण हुनेछ । पर्यटन स्थलको विकास तथा निर्माण गरी पर्यटन क्षेत्रको संवर्द्धनमा जनसहभागिता जुटाउन सकेमा गरिबीको अन्त्य गर्ने दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तमा टेवा पुग्नेछ । योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरणमा उल्लेखित आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएकोछ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको	मध्यमकालीन लक्ष्य		
		अनुमानित उपलब्धि	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
परम्परागत हाटबजारको आधुनिकीकरण	संख्या	०	४	६	९
पर्यटन सूचना (सामुदायिक समेत) केन्द्र	संख्या	२	५	७	८
ट्रेकिङ ट्रेल	संख्या	१३	१५	१६	२०
हिल स्टेसन	संख्या	४	४	६	८
कोसेली घर	संख्या	०	२	४	६
स्थानीय उत्पादनको ब्राण्डिङ	संख्या	०	३	५	७
होटल पर्यटन तथा अतिथि सत्कार तालिम	संख्या	०	२	४	६
होमस्टे (सामुदायिक र निजी)	संख्या	३	५	७	९
पर्यटन पदमार्ग निर्माण	संख्या	५	६	८	१०
पर्यटन गन्तव्यस्थलमा पूर्वाधार विकास	संख्या	३	४	५	७

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

३.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा पर्यटन तथा संस्कृति उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु.	रु.	रु.	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	११७३३	६४५३	५२८०	९२१	९९९५	७९४
२०८४/८५	१२२२६	६७२४	५५०२	९८६	१०३८३	८३३
२०८५/८६	८९०५	४८९८	४००७	७३२	७५३६	६२०

३.५.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
हिलिहाड गा.पा. को अन्तरपालिका आतिथ्य परियोजना (अतिथि सत्कार (Home Stay) कार्यक्रम	हिलिहाड को मौलिक संस्कृतिलाई पर्यटन विकास तथा आर्थिक उपार्जनसँग जोड्नु	०८६ सम्मा	३९४४	प्रत्येक वडामामा घरवास कार्यक्रम शुरु भएको हुनेछ ।
पर्यटकीय सूचना केन्द्र संचालन तथा गन्तव्य स्थलहरुको प्रचार प्रसार	पर्यटकीय गतिविधिहरुको सूचना दिने र एकिकृत तथ्यांक सहित प्रचार गर्नु	क्रमागत	८२९६	एक पर्यटकीय सूचना केन्द्र संचालन भएको हुनेछ
कृषि पर्यटन गुरुयोजना निर्माण	व्यवस्थित कृषि पर्यटनको विकास योजना तयार गर्नु	०८२ देखि ०८४ सम्ममा	४९३०	कृषि पर्यटन गुरुयोजना निर्माण भएको हुनेछ
जैविक विविधता र भु सौन्दर्यीकरण (प्राकृतिक उद्यान मनोरञ्जन स्थल, सांस्कृतिक पूर्वाधार) आयोजना	पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण गर्नु	सालवसाली	१३९४६	आवश्यक पर्यटकीय पूर्वाधार विकास भएको हुनेछ
एक वडा एक सांस्कृतिक, सामुदायिक क्लव (स्थानीय परिकार, बाद्यवादनका सामाग्री, पोसाक, औजार, हाते सामान उत्पादन) कार्यक्रम	वडागत पर्यटकीय गन्तव्य निर्माण गरी पर्यटको बसाई लम्बाउने	सालवसाली	२६२९	पर्यटको बसाई सरदर ३ दिनको भएको हुनेछ ।
जम्मा लागत हजारमा			३२८६४	

३.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

राजनीतिक अस्थिरताले पर्यटन क्षेत्रको अपेक्षित नतिजा हासिल नहुने जोखिम रहन सक्दछ । अन्तर सरकार, नीजि क्षेत्र तथा नागरिक साभेदारीमा पर्यटन पूर्वाधार विकास, पर्यटन प्रवर्द्धन तथा सेवा सुविधाको विकास र विस्तार हुनेछ । वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पूँजी पर्यटन व्यवस्था परिचालन हुनेछ र बेरोजगार युवाहरु पर्यटन व्यवसायमा आकर्षिक हुनेछन् । आन्तरिक पर्यटनको संख्या क्रमिक रुपमा वृद्धि भईरहेको र नेपालीहरु पनि आफ्नो देशका नयाँ नयाँ ठाउँहरुमा घुम्ने संस्कार विकास हुँदै आएकोले पर्यटन क्षेत्रले स्थानीय आर्थिक विकासमा टेवा पुग्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

३.६ भूमी व्यवस्था, सहकारी तथा वित्तीय व्यवस्थापन

३.६.१ पृष्ठभूमि

हिलिहाड गाउँपालिकाको समग्र आर्थिक अभिवृद्धिको सन्दर्भमा पालिकाभित्र रहेको भूमीको उपयुक्त व्यवस्थापनका साथै आर्थिक चलायमान गराउने सहकारीका साथै वित्तीय व्यवस्थापन क्षेत्रले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । संविधानमा सहकारीलाई अर्थतन्त्रको तीन खम्बा मध्ये एक मानिएको छ । सहकारी क्षेत्रले छरिएर रहेको श्रम, सीप, प्रविधि र पूँजीलाई एकिकृत गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नुको साथै रोजगारी सिर्जना गर्दछ । यसबाट गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा योगदान पुग्न जान्छ । गाउँपालिकामा स्थानीय नीति तथा नियम निर्माणको चरणमा हुनु, स्थानीय संघसंस्थाको क्षमता विकास हुनु, उद्योग तथा व्यवसायको आकार बढ्नु, कृषि क्रियाकलापमा वृद्धि हुनु, यस क्षेत्रका अवसरहरु हुन् ।

बैंक, वित्तीय संस्था र सहकारी आर्थिक क्रियाकलापलाई बढावा दिई आय आर्जनको अवसर सिर्जना गर्ने भरपर्दा माध्यम हुन् । हिलिहाड गाउँपालिकामा सबै प्रकारका व्यवसायहरु ३०२ वटा छन् । कृषक समूहहरु ३६ वटा छन् । यस्ता समूहहरुबाट हुने वित्तीय करोवारको परिमाण थाहा हुन नसके पनि स्थानीय समुदायमा यसले स्पष्ट आकार लिएको छ । बैंक तथा सहकारीको सबै वर्ग, क्षेत्र र समुदायमा पहुँच पुऱ्याउनका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

समस्या तथा चुनौति

स्थानीय समुदायको वित्तीय पहुँच बढेको भए पनि कृषि, पशुपालन, कृषि तथा स्थानीय स्रोतमा आधारित व्यवसायमा जाने लगानी प्रभावकारी छैन । कृषक, बचत तथा महिला समूहले गाउँपालिकामा बचतको विकास तथा लगानी प्रवर्द्धनमा भूमिका निर्वाह गरेका भए तापनि पिछडिएका वर्ग र क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच विस्तार गर्न सकिएको छैन ।

बैंक तथा सहकारी तथा कृषक समूहले वित्तीय क्रियाकलापलाई थप बढावा दिइरहेका भए तापनि कृषि तथा सडक पूर्वाधारको अभावमा वित्तीय असुरक्षा कायमै देखिन्छ । वित्तीय साक्षरताको कमीले गर्दा आशातीत रूपमा वित्तीय क्रियाकलाप फस्टाउन सकेका छैनन् । सहकारीको लगानीलाई

उत्पादनशील क्षेत्रमा लगाउनु, सहकारी आवद्ध व्यवसायिक गतिविधिको प्रवर्द्धन गर्न नीतिगत आधार कमजोर छ ।

सहकारी सिद्धान्त, मूल्य मान्यता र सिद्धान्त अनुरूपको सहकारी संस्था संचालन गर्नु, सहकारी व्यवस्थापन र प्रभावकारी संचालनका लागि कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु, सबै सहकारी संस्थाहरूलाई गाउँपालिकामा दर्ता गराउनु, सहकारी संस्थाहरूसँग रहेको बचतलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्नु, सबै गाउँवासीहरूलाई सहज रूपमा वित्तीय सेवामा पहुँच पुर्याउनु, विपन्न वर्गलाई बैंकिङ सेवा पहुँच वृद्धि गर्नु, कृषि, पर्यटन, लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरूमा कर्जा प्रवाहमा अभिवृद्धि ल्याउनु, परियोजना तथा सामुहिक जमानीमा ऋण सुविधा उपलब्ध गर्नु, व्याँजदरलाई नियन्त्रण गर्नु, धितो मूल्याङ्कन तथा ग्रामीण धितोको जटिलता हटाउन जस्ता चुनौतीहरू यस क्षेत्रमा रहेका छन् । वित्तीय लगानीको सुरक्षा सुनिश्चित गर्नु, स्थानीय सहकारीलाई व्यवस्थित गर्नु, पिछडिएका वर्गमा वित्तीय पहुँच बढाउनु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

३.६.३ लक्ष्य

“जनताको बचत गर्ने बानीको विकास गर्दै सरकारले लागू गरेको प्रत्येक नेपालीको बैङ्क खाता, सहूलियत ऋण, कृषि अनुदान, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण लगायतका कार्यमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूसँगको सहकार्यबाट सम्मुन्नत गाउँ पालिकाको निर्माण गर्ने ।”

३.६.४ उद्देश्य

गाउँपालिकाको सम्पूर्ण आर्थिक कारोवार बैंक खातामार्फत सञ्चालन गर्दै आर्थिक समृद्धिका लागि स्थानीय साधन, श्रोत, सिप तथा रोजगारीको सदुपयोग, विकास एवं प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्ने क्षेत्रहरूमा वित्तीय स्रोतहरू परिचालन गर्नु ।

३.६.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. सबै वडामा औपचारिक वित्तीय सेवा विस्तार गर्न प्रेरित गर्ने ।	१. गाउँपालिकाका सबै वडामा वित्तीय सुविधाको विस्तार गरिने छ । २. स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण गर्न गाउँपालिका-समुदाय साभेदारी कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ३. सहकारीमा व्यवस्थापन क्षमता वृद्धि गर्न मर्ज गर्दै लगिने छ । ४. सहकारीको पहुँच परिवार सङ्ख्या बढाइने छ । ५. पूर्ण सहकारी गाउँपालिका घोषणा गर्ने ।
२. गाउँपालिका बासीमाभक्त बचत प्रवृत्तिको विकास गरी लगानी प्रवर्द्धन गर्न ।	१. वित्तीय साक्षरता अभियान सञ्चालन गरी गाउँपालिका बासीमाभक्त बैंक, सहकारी तथा वित्तीय संस्थाको महत्वबारे चेतना वृद्धि गरिने छ । २. सहकारी तथा बैंकिङ ज्ञानको प्रसार गरिने छ । ३. बचत प्रवृत्तिको विकासका लागि स्थानीय महिला तथा कृषक समूहलाई परिचालन गरिने छ ।
३. सुशासन युक्त सहकारी	१. गाउँपालिकाले सहकारी संस्थाहरू व्यवस्थापन गर्न दक्ष

संस्थाहरुको व्यवस्थापनमा जोड दिने ।	जनशक्ति: व्यवस्थापन गर्ने । २. वित्तीय संस्था, सहकारी संस्थाहरुलाई क्षमता विकासमा जोड दिने ।

३.६.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहायअनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
वचत तथा ऋण सहकारी संस्था	संख्या	१०	१०	११	११
महिलाद्वारा सञ्चालित सहकारी संस्था	संख्या	३	३	४	५
कृषि क्षेत्रका कूल सहकारी संस्था	संख्या	१५	१५	१६	१७
कूल सहकारी संस्था	संख्या	२८	२८	३१	३२
सहकारी संस्थाको ऋण कर्जावाट उद्योग, व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्नेहरु	संख्या	५६	७०	१००	१००

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

३.६.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा भूमि व्यवस्था तथा सहकारी उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कूल	जाल	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	७४१०	४४४६	२९६४	५८२	६३१३	५०१
२०८४/८५	८२६१	४९५७	३३०४	६६६	७०१६	५६३
२०८५/८६	९२६१	५५५७	३७०५	७६२	७८३७	६४५

३.६.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
एक सहकारी एक उत्पादन कार्यक्रम	उत्पादन विशेष सहकारी विकास गर्नु	०८३ देखि	८२२८	उत्पादन विशेष सहकारी विकास भएको हुनेछ
कृषि उत्पादन तथा विपन्न वर्गको लागि सहूलियतपूर्ण ऋणको व्यवस्था	विपन्न वर्गको ऋण पहुँचमा वृद्धि गर्नु	०८३ देखि	३९८९	विपन्न वर्गको ऋण पहुँचमा वृद्धि भएको हुनेछ
वडागत घुम्ती वैकिडको व्यवस्था (सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण सहजता)	सहज वैकिड कारोबारको व्यवस्था गर्नु	सालवसाली	२९९२	वैकिड कारोबारको सहज भएको हुनेछ
भूउपयोग नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन	भूमिको उच्चतम उपयोग गर्नु	०८३	४९९	भूउपयोग नीति बनेको हुनेछ
सहकारी संस्थासँगको समन्वयमा बजार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	सहकारी मार्फत बजार व्यवस्थापन गरी जनअपनत्व वृद्धि गर्नु	०८३ देखि	३४९१	सहकारी पसलहरुमा सुफत मुल्यमा सामानहरु सहजै प्राप्त हुनेछ
सहकारी संस्थामा संकलित कुल निक्षेप अभिलेखीकरण	एकिकृत पुँजि अभिलेखीकरण र जनपुँजिको सुरक्षा गर्नु	०८३ देखि	२४९३	पुँजिको एकिकृत अभिलेख भएको हुनेछ
सहकारी संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि सालवसाली कार्यक्रम	चुस्तदुरुस्त सहकारी गतिविधि विकास गर्नु	सालवसाली	३२४१	सहकारी प्रति जनताको विस्वास बढेको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			२४९३३	

३.६.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

प्राकृतिक प्रकोप र आर्थिक मन्दीले आर्थिक गतिविधिलाई चलायमान बनाउन जोखिम हुनेछ । गाउँपालिकावासीहरुमा वित्तीय साक्षरताका अवसरहरु उपलब्ध हुनेछ । बैंक, वित्तीय संस्था एवम् सहकारी संस्थाहरु उत्पादनमूलक, व्यवसायमूलक कार्य तथा स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण बढी क्रियाशील हुनेछन् । वित्तीय संस्थाहरु उत्पादनमूलक, व्यवसायमूलक कार्य तथा स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण बढी क्रियाशील हुनेछन् । वित्तीय संस्थाहरुको खराब कर्जा बढ्न सक्ने जोखिम हुनेछ ।

३.७ श्रम, रोजगारी तथा गरिबी निवारण

३.७.१ पृष्ठभूमि

हिलिहाड गाउँपालिकामा प्रशस्त उद्योग तथा व्यवसायको प्रवर्द्धन गरी श्रम तथा रोजगारी सिर्जना गर्ने प्रयास गरिएको छ । युवालाई स्वरोजगारमुखी सिप प्रदान गर्ने, सिपमूलक लघु उद्यम कार्यक्रम, उद्यमशीलता विकासका लागि प्रोत्साहन अनुदान एवं सहूलियत दरको ऋण प्रदान गर्ने व्यवस्था, औद्योगिक क्षेत्र विस्तारको योजना, आधुनिक कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा युवा तथा महिला संलग्नतालाई प्रोत्साहन, आय आर्जन तथा रोजगारी अभिवृद्धिका लागि पालिकाले गरिएका केही प्रशंसनीय कार्यहरु हुन् ।

गाउँपालिकाको युवा जनशक्तिमध्ये २२५ जना युवा बेरोजगार छन् । विदेशमा रहेका महिलाहरुको सङ्ख्या ८५ छ भने यस गाउँपालिकामा रहेका रोजगार महिलाहरुको सङ्ख्या ४७१५ जना छन् । विदेशबाट फर्किएका महिलाहरुको सङ्ख्या १२३ छ । युवा तथा महिला आधुनिक कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा संलग्न छन् । पूर्वाधार विकास, सिकर्मी, डकर्मी, साना व्यवसाय आदि क्षेत्रमा पालिकाभित्रै रोजगारीका अवसर उपलब्ध छन् तर गाउँपालिकामा अभै पनि बालश्रमका घटनाहरु छन् । पर्यटन, वन, पशु विकासजस्ता स्थानीय क्षमताका क्षेत्रहरुमा हुने अवसरको पूर्ण पहिचान गरी प्रयोग गर्नु आवश्यक छ ।

श्रमिकको हक, हित तथा सुविधाको व्यवस्था, श्रमिक र रोजगारदाताको अधिकार तथा कर्तव्यको स्पष्ट व्यवस्था गरी असल श्रमको विकास गर्नु र श्रम शोषणको अन्त्य गरी आधारभूत पारिश्रमिकको सुनिश्चित गर्नु राज्यको कर्तव्य हो । बालबालिकाको कानून विपरीत श्रम शोषण गर्न नहुने कुराको बारेमा गाउँपालिकाले विशेष नीति तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ । वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरुको क्षमता विकास र विप्रेषणको सही सदुपयोगका क्षेत्रमा समेत गाउँपालिकाको अहम भूमिका हुनु पर्दछ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत ज्येष्ठ नागरिक (७० वर्ष उमेर पुगेको) अन्य ज्येष्ठ नागरिक (दलित नागरिक), एकल महिला, विधवा, पूर्ण असक्त अपाङ्गता, अति अशक्त अपाङ्गता, लोपोन्मुख आदिवासी/जनजाति, पाँच वर्ष उमेर ननाघेका दलित बालबालिकाको लागि नेपाल सरकारले वार्षिक भत्ताको व्यवस्था गरेको छ । नेपाल सरकारका तर्फबाट गाउँपालिकाले यस्ता लाभग्राहीहरुको विवरण अद्यावधिक गर्ने र मासिक भत्ता वितरणमा सहयोग गर्ने कार्य गर्दै आएको छ । किशोर किशोरीलाई विद्यालयस्तरमै व्यावसायिक ज्ञान दिने व्यावहारिक प्रयासको गाउँपालिकाबाट थालनी हुनु, स्वरोजगारमुखी सिपको व्यवस्था, व्यावसायिक क्रियाकलापमा वृद्धि, शैक्षिक गुणस्तर

वृद्धिको प्रयास, प्राविधिक शिक्षाको थालनी, सहकारीमा स्थानीयको बढ्दो पहुँच, यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

३.७.२ समस्या तथा चुनौति

रोजगार तथा बेरोजगार श्रम शक्तिको अभिलेख नहुनु, पूर्ण बेरोजगार र अर्धबेरोजगारको सङ्ख्या उल्लेख्य नहुनु, युवा वैदेशिक रोजगारीमा आकर्षित हुनु, नागरिकहरूमा सीपको अभाव हुनु, रणनीतिक हिसाबबाट रोजगारी सिर्जनामा ध्यान नपुग्नु, उत्पादनशील रोजगारीका अवसरहरू सिमित हुनु, श्रम बजारका आवश्यकता र उपलब्ध सिपहरूबीच तालमेल नहुनु, उद्यमशीलताका लागि उत्प्रेरक वातावरण बन्न नसक्नु, उत्पादन केन्द्रित योजनाहरू बन्न नसक्नु, विप्रेषण आयको अधिकांश रकम दैनिक उपभोगमा खर्च हुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् ।

नागरिकहरूलाई सिपमूलक तालिम मार्फत दक्ष बनाई रोजगारीको अवसर उपलब्ध गराउनु, वैदेशिक रोजगारीको लाभलाई अधिकतम बनाउनु, विप्रेषणबाट प्राप्त आयलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गराउनु, आप्रवासनका कारण समाजमा देखिने सामाजिक विकृतिको असर न्यून गर्नु, वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका युवाको सीपलाई उद्यमशीलतामा रूपान्तरण गर्नु, गाउँपालिकामा रोजगारी र सीपको तथ्याङ्क प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गरी नागरिकहरूका लागि उपयोगी बनाउनु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौती हुन् । सामाजिक रूपमा पछाडि परेका वर्गको सुरक्षा र सेवा प्रवाह पनि चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

समृद्ध गाउँपालिकाको निर्माणका लागि हिलिहाड गाउँपालिकामा विविध किसिमका प्रयासहरू गरिएको भए तापनि युवाको विदेश पलायन हुनु, बेरोजगार युवाको सङ्ख्या बढ्दै जानु, पुरुष सँगसँगै महिलाको पनि वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम बढ्नु, अधिक रोजगारी सिर्जना गर्ने उद्योगको सङ्ख्या न्यून हुनु, दक्ष जनशक्तिको अभावमा पर्याप्त स्थानीय स्वरोजगारीका अवसर श्रृजना गर्न नसक्नुजस्ता समस्याहरू छन् । सबै वर्ग र जातिलाई रोजगारीको सुनिश्चित गर्नु, सबै आर्थिक क्षेत्रको सन्तुलित विकास गर्नु, पर्याप्त अनुदान एवं ऋणको व्यवस्था गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

३.७.३ लक्ष्य

“स्थानिय स्तरमा रोजगारीका अवसरहरूको सिर्जना गरि आय आर्जनमा वृद्धि गर्नु ।”

३.७.४ उद्देश्य

- सुरक्षित, सम्मानित तथा सिप युक्त रोजगारीका अवसरको विकास गरी युवा वर्गको सम्मानित जिवनयापनको प्रत्याभूति गर्नु ।
- उत्पादनशील रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्दै उद्यमशीलता विकासबाट स्वरोजगारी प्रवर्धन गरी दिगो सामाजिक सुरक्षा प्रवर्धन गर्ने ।

३.७.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति

कार्यनीतिहरू

१. सबै वडामा औद्योगिक क्षेत्रको विकास गरी रोजगारीको सिर्जना गर्ने ।	२. औद्योगिक क्षेत्रको निर्माणका लागि आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण गरिने छ । ३. व्यावसायिक गतिविधिलाई बढावा दिन सहूलियत ऋणको व्यवस्था मिलाइने छ । ४. श्रमप्रधान उद्योग तथा विकास निर्माणका कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
१. विद्यालय तथा प्राविधिक शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने ।	१. युवा तथा स्थानीयलाई स्वरोजगारीका लागि पर्याप्त तालिमको व्यवस्था गरिने छ । २. प्राविधिक शिक्षाको पहुँच विस्तार गरी प्राविधिक जनशक्तिको निर्माण गरिने छ ।

३.७.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएकोछ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
उत्पादनमूलक क्षेत्रमा विप्रेषण आय लगानी	प्रतिशत	३५	४०	४३	४८
विप्रेषणलाई आयमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्ने जनसंख्या (कूल वैदेशिक रोजगारी संख्याको)	प्रतिशत	२५	३०	३५	४०
वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केर व्यवसाय गर्ने	संख्या	३५	४०	४५	५०
वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम बाट लाभान्वित जनसंख्या (वैदेशिक रोजगारीमा जानेको)	संख्या	२५०	३००	३५०	३७५
वैदेशिक रोजगारबाट फर्केकाहरु मध्ये स्वरोजगार वा रोजगारी सिर्जनमा लाग्नेहरु	प्रतिशत	१५	२०	२५	३०
सब ओभरसियर	सङ्ख्या	१२७	१३०	१३५	१४०
सिलाइ बुनाइ	सङ्ख्या	३२१	३५०	३७५	३८५
मेकानिक्स	सङ्ख्या	४३	५३	६३	७५
म्यासन डकर्मी	सङ्ख्या	५२७	६५०	७००	७५०
अनमी (दक्ष जनशक्ति)	सङ्ख्या	३३	३५	४०	४५
कम्प्युटर	सङ्ख्या	२७८	२९०	३००	३१०
कार्पेन्ट्री	सङ्ख्या	१८९	२००	२२५	२५०
जेटिए	सङ्ख्या	५	७	१०	१२
रोजगारीमा रहेका महिला	सङ्ख्या	७१५	८५०	९५०	१०००
विदेशबाट फर्किएका महिलाहरु	सङ्ख्या	१२३	१३५	१४०	१५०
उद्यम तथा व्यवसायमा संलग्न दलित व्यक्तिहरु	सङ्ख्या	५०	५५	६५	७५
उद्यमशीलता विकास तालिम	सङ्ख्या	८	१०	१५	२५

सूचिकृत बेरोजगार व्यक्तिको	सङ्ख्या	२२५	२००	१७५	१५०
विदेशमा रहेका महिलाहरू	सङ्ख्या	८५	८०	७५	७०

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

३.७.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा श्रम तथा रोजगार उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	माल	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	२०९९६	९४४८	११५४८	१६४९	१७८८६	१४२०
२०८४/८५	२३१३०	१०४०९	१२७२२	१८६५	१९६४४	१५७६
२०८५/८६	२५६४७	११५४९	१४१०६	२१०९	२१७०३	१७८६

३.७.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्य कार्यक्रमसँग समायोजन गरी रुपान्तरणकारी कार्यक्रम सञ्चालन	नयाँ रोजगारी सिर्जना गर्ने खालका रुपान्तरणकारी आयोजनाहरु सञ्चालन गर्नु	सालवसाली	२०९३२	नयाँ रोजगारीको सिर्जना भएको हुनेछ
अवको जीवन आफ्नो धर्तीमा पसिनाका कण आफ्नो माटोमा भन्ने नाराका साथ वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएकालाई उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम	वैदेशिक रोजगारको क्रममा आर्जन गरेको सिप र आयको उच्चतम प्रयोग गर्दै उद्यमशीलता विकास गरी नयाँ रोजगारी सिर्जना गर्नु	सालवसाली	१३९५५	विदेशिक रोजगारबाट फर्केकाहरुले नयाँ व्यावसाय गरेका हुनेछन् ।
सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रम (सामी) लाई थप व्यवस्थित र प्रभावकारी	वैदेशिक रोजगारीलाई थप व्यवस्थित तथा सुरक्षित बनाउनु	सालवसाली	१७४४३	वैदेशिक रोजगारी थप सुरक्षित र व्यवस्थित भएको हुनेछ
सामाजिक सुरक्षा मार्फत प्राप्त रकमलाई सानातिना आयआर्जनका क्षेत्रमा लगाउनका लागि वृत्ति काल्ने, ऊन बुन्ने जस्ता सिप प्रदान गर्ने	सामाजिक सुरक्षाको रकमलाई उत्पादन क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्नु	सालवसाली		सामाजिक सुरक्षाको रकमलाई प्रयोग गरी यो अवधिमा ५५ जनाले वृत्ति काल्ने, उन बन्ने काम शुरु गरेका हुनेछन् ।
कृषि, पशुपालन, उद्योग, पर्यटन, निर्माण व्यवसाय तथा युवा उद्यमशीलता विकास कार्यक्रम	उद्यमशीलता विकास गर्नु	सालवसाली	१०४६६	युवा उद्यमीहरुले संचालन गरेका व्यावसायको संख्यामा वृद्धि भएको हुनेछ
साना किसान तथा न्यून आय भएका नागरिकहरुका लागि आंशिक रोजगार कार्यक्रम	विपन्नहरुका लागि रोजगारी सुनिश्चित गर्ने	सालवसाली	६९७७	६५ जना विपन्नहरुका लागि रोजगारीको सुनिश्चित भएको हुनेछ
जम्मा लागत (रु. हजारमा)			६९७७३	

३.७.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

रोजगार प्रवर्द्धन नीति तथा कार्यक्रममा निरन्तरता नभएका अपेक्षा गरिएको नतिजा हासिल नहुने जोखिम रहेको छ । रोजगारी सम्बन्धी व्यवहारिक नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा भई कार्यान्वयन हुनेछ । गाउँपालिकामा रोजगार सम्बन्धी अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनका लागि बजेट विनियोजन हुनेछ ।

परिच्छेद ४ : सामाजिक क्षेत्र

यस परिच्छेदमा स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाई, महिला, बालबालिका र सामाजिक समावेशीकरण, युवा तथा खेलकुद जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चुनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ।

४.१ जनस्वास्थ्य तथा पोषण

४.१.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय सरकारको रूपमा गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूले अधिकार पाएसँगै स्थानीय तहहरूले आफ्ना जनताहरूलाई स्वास्थ्य सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने दायित्व आएको छ। यसका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारबीच स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी अधिकारको बाँडफाँट भएको छ। स्वास्थ्य सेवाका अवसरहरू सरकारी तथा निजी स्वास्थ्य संस्थामार्फत स्थानीयस्तरमा नै उपलब्ध हुनाले हालका दिनमा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच, स्वस्थ जीवन शैली तथा पोषणको क्षेत्रमा सकारात्मक उपलब्धिहरू हासिल हुन थालेको छ। नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने एवम् गुणस्तरीय, सहज, सुलभ स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै सबैको स्वस्थ जीवन प्रत्याभूत गरी दिगो विकास सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्व पनि संविधानबाटै निर्देशित छ। दिगो विकास लक्ष्यले सन् २०३० सम्ममा सबैलाई आधारभूत स्वास्थ्य, स्वच्छ पिउने पानी र सबैखाले विभेदको अन्त्य जस्ता लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको छ। त्यसैगरी कोशी प्रदेशले स्वस्थ क्षेत्रमा स्वास्थ्य कोशीवासीको सोच र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएको छ। त्यसैगरी, हिलिहाड गाउँपालिकाले “म स्वस्थ, मेरो गाउँपालिका स्वस्थ” नारा लिएको छ।

पोषणयुक्त खानपान, स्वच्छ खानेपानी एवम् सरसफाई स्वस्थ जीवनको आधार हो। स्वस्थ जीवनको लागि निरन्तररूपमा पोषणयुक्त खाद्यवस्तुको उपलब्धता हुनु आवश्यक हुन्छ। गाउँपालिकामा उत्पादित कृषि उपजले सबै घरधुरीलाई वर्षभर खान पुग्ने अवस्था छैन। रासायनिक मलको प्रयोगले स्वास्थ्यवर्द्धक खाद्य पदार्थको उत्पादनमा चुनौती सिर्जना गरेको छ। यद्यपि गाउँपालिकाका स्वास्थ्य सूचकहरू सुधारका क्रममा रहेका छन्। अधिकांश महिलाले स्वास्थ्य सेवासुविधाको उपभोग गरेका छन्। हिलिहाड गाउँपालिकामा कुल ६३१ जना अपाङ्गहरू छन्। जसमा महिला अपाङ्गको संख्या ३४३ छ भने पुरुष अपाङ्गको संख्या २८८ छ। पालिका भरीमा कुल अपाङ्ग मध्ये २५ प्रतिशत अपाङ्ग भएका व्यक्तिको स्वास्थ्य सुविधामा पहुँच पुगेको छ। प्रसुति र गर्भवती जाँचको सेवा लिने महिलाको सङ्ख्या ८० प्रतिशत छ भने २६ प्रतिशत महिलाहरूले सुत्केरी सुविधा उपभोग गरेका छन्। दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुति सेवा लिने महिलाको सङ्ख्या २५ प्रतिशत छ। गाउँपालिकावासीको औसत आयु ७०.३ वर्ष पुगेको छ। पोषणको जाँच गराएका बालबालिका ९२ प्रतिशत छन्। पुङ्कोपन भएका बालबालिका १ प्रतिशत मात्र छन्। स्वस्थ खानपान, खाद्य सुरक्षा र समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारका लागि गाउँपालिकाले अझै ठोस योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। महिला, अपाङ्ग, ज्येष्ठ नागरिकले ग्रामीण स्वास्थ्य सुविधा लिने क्रम बढ्नु, पशुजन्य एवम् कृषि उत्पादनमा वृद्धि हुनु, यातायात सुविधाको विकासले गति लिनु, स्वास्थ्य क्षेत्रमा जनशक्ति उत्पादन हुने क्रम बढ्नु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन्।

४.१.२ समस्या तथा चुनौति

बालबालिका निमोनियाबाट ग्रसित हुने क्रममा कमी नआउनु, ५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा भाडापखालाको दर उच्च हुनु, दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको अभाव हुनु, स्वास्थ्य चौकीको बिस्तार नहुनु, सडक तथा यातायातको व्यवस्थित विकास नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् । भौगोलिक कठिनाइका कारण स्वास्थ्य सेवामा सबै नागरिकको समान पहुँच नहुनु, भौगोलिक विकटताका कारण स्वास्थ्य सेवाका लागि बन्दोबस्ती र यातायातमा बढी खर्च लाग्नु, स्वास्थ्य संस्थाबाट उपलब्ध सेवा सुविधाको गुणस्तर सुधार नहुनु तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा जनशक्तिको अभाव हुनु, स्वास्थ्य संस्थाका कार्यरत जनशक्तिहरूलाई आवश्यक तालिमको अभाव, भौतिक संरचनाको साथै उपकरण एवम ल्याब सेवाको अभाव, विपन्न समुदायका गर्भवती जाँच चारै पटक गर्न नआउनु, नसर्ने दीर्घ रोगहरूको पहिचान नहुनु, किशोरकिशोरीहरूमा देखिएको दुर्व्यसन नियन्त्रण गर्न नसक्नु आदि प्रमुख समस्याहरूका रूपमा रहेका छन् । सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा न्यूनतम मापदण्ड अनुसारको भौतिक पूर्वाधार सहित उपकरण र ल्याब सेवा सञ्चालन गर्नु, भौगोलिक दुर्गमतामा रहेका बस्तीहरूमा स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउनु, स्वास्थ्य संस्थालाई पहुँचयुक्त बनाउनु, स्वास्थ्य संस्थामा दरबन्दी अनुसारको जनशक्ती पुरा गर्नु, गर्भवती महिलाद्वारा सुत्केरी गराउन स्वास्थ्य संस्थाको उपयोग बढाउनु, ल्याब तथा अन्य सेवाहरू गुणस्तरीय बनाउनु, रिफरल स्वास्थ्य सेवाको सहज व्यवस्था गर्नु, दीर्घरोगको पहिचान गर्नु र दुर्व्यसनीमा परेका किशोरकिशोरीहरूको पुर्नस्थापना आदि यस गाउँपालिकाका स्वास्थ्य सम्बन्धी प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । त्यसैगरी, निमोनिया र भाडापखालाको दर न्यूनीकरण गर्नु, कम तौल भएका बालबालिकाको सङ्ख्या घटाउनु, पोषणयुक्त खाद्यपदार्थको सहज आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउनु, स्वास्थ्यसंस्थाको गुणस्तर वृद्धि गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

४.१.३ लक्ष्य

“स्वास्थ्य संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि भई स्वास्थ्य सुविधाको पहुँच सहज हुनुका साथै स्वास्थ्य संस्थाको स्तरउन्नति गर्ने ।”

४.१.४ उद्देश्य

आधारभूत तथा गुणस्तरीय सर्वसुलभ स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता एवं पहुँचबाट नागरिकहरूको स्वास्थ्य स्तर अभिवृद्धि गर्नु ।

४.१.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१.स्वास्थ्य संघसंस्थाको गुणस्तर वृद्धि गरी प्रभावकारी स्वास्थ्य सेवाको विस्तार गर्ने ।	१. आधारभूत अस्पताल वा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रको स्तरोन्नती गरिने छ । २. अनिवार्य स्वास्थ्यबिमा कार्यक्रम लागु गरी गाउँपालिकावासीको स्वास्थ्य लागत घटाइने छ । ३. निशुल्क स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिने छ ।
२.बालबालिका र महिलाको	१. उपचार कोष मार्फत असहाय एवं विपन्न वर्गको उपचारमा

स्वास्थ्यमा पहुँच विस्तार गर्ने ।	सहयोग गरिने छ । २. बालबालिका तथा महिला स्वास्थ्य सूचना केन्द्रको स्थापनामार्फत महिला बालबालिकाको स्वास्थ्यमा सुधार ल्याइने छ । ३. नियमित तौल अनुगमन कार्यक्रम सञ्चालन गराइने छ । ४. सामूदायिक राष्ट्रिय महिला स्वस्थ स्वयम्सेविका परिचालन गरिने छ ।
३.पोषणयुक्त खानेकुराको उत्पादनमा आत्मनिर्भर बन्ने ।	१. कृषि उपज उत्पादनमा आत्मनिर्भर बनाइने छ । २. स्वास्थ्य क्षेत्रका लागि आवश्यक जनशक्तिको उत्पादन गरिने छ । ३. ग्रामीण सडकको सुधारमार्फत स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार गरिने छ । ४. प्राङ्गारिक मलको प्रयोग गरी विषादीमुक्त कृषि उपज उत्पादन बृद्धि गरिने छ । ५. करेसावारी निर्माण गरी पोषण क्षेत्रमा सुधार गरिने छ ।

४.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रमको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार जनस्वास्थ्य तथा पोषण उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
कम तौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	१	०.५	०.३	०.२
महिलामा रक्त अल्पता	प्रतिशत	१५	१२	११	१०
अपाङ्गता भएका व्यक्तिले स्वास्थ्य परीक्षण गरेका	प्रतिशत	२५	२०	१८	१७
गत आ.व. का सवै चेकजाँच गर्ने जम्मा गर्भवती महिला	प्रतिशत	९७			
गर्भवती जाँचको सेवा एक पटक जाँच गर्ने	प्रतिशत	९६	९७	९८	९९
गर्भवती जाँचको सेवा चार पटक जाँच गर्ने	प्रतिशत	६६	६५	७०	७५
प्रसुति सेवा लिएका महिला	प्रतिशत	२८	३०	३५	५५
सुत्केरी जाँचको एकपटक सेवा लिने महिलाहरू	प्रतिशत	२८	३५	४०	५०
सुत्केरी जाँचको तीन पटक सेवा लिने महिलाहरू	प्रतिशत	२६	२७	३०	३५
पोषणको जाँच गराएका बालबालिकाहरू	प्रतिशत	९२	९३	९४	९५
दादुरा रुवेला दास्रो मात्रा खोप सेवा लिएका बालबालिका	प्रतिशत	८२	८५	८८	९०
भिटाभिन ए र जुकाको औषधी लिएका बालबालिका	प्रतिशत	९९	१००	१००	१००
दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुति सेवा	प्रतिशत	२४	२५	२६	२८
आयुर्वेदिक लगायत परम्परागत औषधालय	सङ्ख्या	१	१	१	१
पुडकोपन भएका बालबालिका	प्रतिशत	१	१	०.५	०.५
४५ मिनेटको दुरीमा स्वस्थ सेवामा पहुँच	प्रतिशत	८०	८५	८८	९०
अपाङ्गता परिचय प्राप्त गरेका	सङ्ख्या	२७८			

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

४.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा स्वास्थ्य तथा पोषण उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहायअनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	रु०	रु०	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	२०९९६	१२५९८	८३९८	१६४९	१७८८६	१४२०
२०८४/८५	२३१३०	१३८७८	९२५२	१८६५	१९६४४	१५७६
२०८५/८६	२५२९१	१५१७४	१०११६	२०८०	२१४०२	१७६१

४.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
स्वास्थ्य चौकी स्तरउन्नती	स्वास्थ्य चौकीहरुमा आधारभूत स्वास्थ्य उपचारको प्रवर्धन गर्नुका	०८५ सम्म	२४२९६	स्वास्थ्य चौकीको स्तरउन्नत भएको हुनेछ
घुम्ती स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम सञ्चालन तथा अन्तरपालिका सहकार्यमा टेलिमेडिसिनको व्यवस्था	घुम्ती स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम सञ्चालन तथा अन्तरपालिका सहकार्यमा टेलिमेडिसिनको प्रवर्धन गर्नु	सालवसाली	९७९८.४	घुम्ती स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम सञ्चालन तथा अन्तरपालिका सहकार्यमा टेलिमेडिसिन सञ्चालन हुनेछ
गाउँघर क्लिनिकको स्तरउन्नती तथा स्वास्थ्य विमा कार्यक्रम	संभावित दिर्घरोगको समयमै पहिचान गरी उपचारमा सहजता ल्याउनुका साथै स्वास्थ्य उपचार खर्चमा सुरक्षा	सालवसाली	८३३०.९	नागरिकहरुले गाउँमै उपचार पाउनुका साथै स्वास्थ्य विमा कार्यक्रममा थप नागरिक आवद्ध भएका हुनेछन्
स्वस्थ बालबालिका गाउँपालिकाको भविष्य भन्ने नाराका साथ बाल स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम	बाल स्वास्थ्य प्रवर्धन गर्नु	सालवसाली	५५५३.४	बाल स्वास्थ्य वृद्धि भएको हुनेछ
नागरिक आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालन	आयुर्वेद तथा बैकल्पिक उपचारको माध्यमबाट रोगको दिर्घ समाधान गर्नु	सालवसाली	१०४१३	आयुर्वेद उपचारमा नागरिकहरुको संख्यामा वृद्धि भएको हुनेछ
स्वास्थ्य सम्बन्धि सालवसाली गतिविधिहरु (महिलाहरुको पाठेघरको मुखको क्यान्सर, आङ खस्ने रोग लगायतका सिविरहरु)	रोगको समयमै पहिचान गरी निदान गर्न मद्दत गर्नु		१११०७	वर्षमा कम्तिमा २ वटा यस्ता सिविरहरु सञ्चालन भएका हुने
जम्मा लागत हजारमा			६९४१७	

४.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउन पूर्वाधार तथा भौतिक संरचना सवलीकरण भएको हुनेछ । दक्ष मानवीय श्रोत परिचालन भई सेवा विस्तार भएको हुनेछ । गाउँपालिकाको प्रस्तावित कार्यक्रमको लागि संस्थागत सुदृढीकरण, पर्याप्त स्रोत विनियोजन, स्वास्थ्य सामाग्रीको उपलब्धता, जनशक्ति व्यवस्थापन, अन्तर सरकार र सरोकारवालाबीच समन्वय हुन नसकेमा अपेक्षित नतिजा हासिल नहुन सक्छ । स्वास्थ्य पूर्वाधार, प्रयोगशाला, औषधि र खोप व्यवस्थापनमा अन्तर निकाय तथा सरोकारवालाको सक्रिय सहभागिता, सहकार्य र साभेदारी हुन नसकेमा आईपर्न सक्ने विभिन्न महामारीले जनस्वास्थ्य तथा गाउँबासीको सामाजिक तथा आर्थिक स्थिति क्षय गर्न सक्ने जोखिम रहेको छ ।

४.२ शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि

४.२.१ पृष्ठभूमि

माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय सरकारको दायित्वभित्र पर्दछ । प्रत्यक्ष रूपले स्थानीय तहको जिम्मेवारीभित्र पर्ने भएकाले दिगो विकास लक्ष्य ४ मा उल्लेख भएको सबैका लागि समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्धन गर्ने लक्ष्य हाँसिल गर्न हिलिहाड गाउँपालिकाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ ।

प्रकृति, इतिहास र स्थानीय संस्कृति बिच लुकेका रहस्यको खोज र स्थानीय वातावरणमा सिर्जनात्मक क्रियाकलापको प्रवर्द्धन गर्ने पर्याप्त सम्भावना देखिन्छ । स्थानीय कला र संस्कृति, परम्परागत प्रविधिको संरक्षणका लागि अन्वेषणको ठूलो महत्व हुन्छ । हिलिहाड गाउँपालिका मध्य पहाडी क्षेत्र र पालिका आसपासको उर्वर जमिन यहाँका स्थानीय खोल्सा खोल्सीले कम मात्रै सिञ्चित भएको पाइन्छ । यो क्षेत्रमा रहेको मेची राजमार्गले ताप्लेजुङ्गसम्म जोडेको छ । पाँचथर जिल्लाको केन्द्र जोड्ने सहायक सडकहरूका कारण आर्थिक तथा शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकसित हुँदै गएको छ । नवनिर्माण, बसाइसराइ र जनसङ्ख्याको चापले यहाँको वातावरणमा भने धेरै चुनौती थपेको छ तर पनि सृजनात्मक कृषि, पशुपालन, गैर काष्ठ उत्पादनमा यो गाउँपालिका अग्रणी मानिन्छ । पालिकामा सिप पहिचान र स्तरीकरण (हस्तकलाका सामाग्री) का लागि १ वटा केन्द्र छ ।

हिलिहाड गाउँपालिका वासीको परम्परागत संस्कृतिले गाउँपालिकामा अन्वेषण र सिर्जनात्मकता अभिवृद्धि गर्ने पर्याप्त सम्भावनालाई देखाउँछ । किशोर किशोरी तथा युवा वर्गलाई क्षेत्रगत सिर्जनात्मक क्रियाकलापका लागि अभिप्रेरित गरी गाउँपालिकाको छुट्टै पहिचान स्थापित गर्ने सम्भावना रहेको छ तर यस क्षेत्रलाई गाउँपालिकाको कार्ययोजनाले समेट्न सकेको छैन ।

संघीय संरचना अनुसार स्थानीय सरकारको रूपमा जिम्मेवारी पाए पछि हिलिहाड गाउँपालिकाले आ.व २०७८/७९ देखि आ.व २०८०/८१ सम्मका नीति, बजेट तथा कार्यक्रमहरू हेर्दा गाउँपालिकाले शिक्षा विकासका लागि भौतिक तथा संरचनात्मक सुधार, शिक्षकको क्षमता विकास, विद्यार्थीको शिप तथा दक्षता विकास, पाठ्यक्रममा सुधार जस्ता कामहरूलाई प्राथमिकता दिएको देखिन्छ ।

४.२.२ समस्या तथा चुनौति

यस क्षेत्रको मुख्य शैक्षिक समस्यामा शैक्षिक गुणस्तरको कमी र शिक्षामा सबै नागरिकको समान पहुँच हुन नसक्नु र विज्ञान तथा प्रविधिको क्षेत्रमा अनुसन्धान तथा आविष्कारका लागि प्रोत्साहनको कमी रहेको छ। उच्च शिक्षाका लागि अवसर नहुने, सामुदायिक तथा शैक्षिक संस्था छरिएको कारण विद्यालयमा गरिएको लगानी सदुपयोग हुन नसक्नु, विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षकको वितरण हुन नसकेको, सामुदायिक विद्यालयहरूमा पर्याप्त जनशक्ति र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार लगायत आवश्यक पर्ने साधन स्रोतको व्यवस्थाको कमी, विद्यार्थीको रुची, विद्यालयहरूमा भौतिक सुधार, कक्षा कोठा थप तथा आधुनिक प्रविधि तथा इन्टरनेट सुविधा आदिको व्यवस्थापन नहुनु, योग्यता एवम् व्यवसायिक रूपमा दक्ष शिक्षकको अपर्याप्तताका कारण माध्यमिक विद्यालयमा विषय शिक्षक र आधारभूत विद्यालयमा कक्षा शिक्षकका व्यवस्था हुन नसक्नु, अनुगमनको कमी जस्ता मुख्य समस्याको रूपमा देखिएका छन्। यस बाहेक विभिन्न कारणले विचैमा विद्यालय छोड्ने संख्या पनि उच्च रहेको छ। यसरी बालबालिका विद्यालय नजानुको कारण विश्लेषण गर्दा गरिबीको कारण विभिन्न पेशामा लाग्नु वा रोजगारीको लागि बाहिर जानु, विवाह गर्नु, जस्ता विभिन्न कारण देखिन्छन्। त्यसैगरी, बालमैत्री सिकाइ विधि अवलम्बन हुन नसक्नु, विद्यालय र अभिभावकहरू बीच सम्वादको व्यवस्था नहुनु, प्राविधिक शिक्षालय नहुनु र अध्यात्मिक तथा नैतिक शिक्षाको कमी जस्ता समस्याहरू पनि रहेका छन्।

विद्यालय छोड्ने दर शुन्यमा झार्नु, विद्यार्थी तथा शिक्षकका नियमिततामा पनि सुधार गर्नु, विद्यालयमा शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्नु, कार्यसंस्कृति एवम् अनुभवको व्यवहारिक प्रयोग गर्नु, सीमित स्रोत साधनबाट सञ्चालित सामुदायिक विद्यालयप्रतिको विश्वसनीयतालाई उल्लेखनीय रूपमा सुधार गर्नु, विद्यालय पहुँचबाट बाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयको पहुँच भित्र ल्याउनु, शिक्षालाई गुणस्तरीय र व्यवहारिक बनाउनु, आवसिय विद्यालयहरू सञ्चालनमा ल्याउनु, नैतिक शिक्षा प्रवर्द्धन गर्नु जस्ता चुनौतिहरू रहेका छन्। त्यसैगरी, विद्यालय जाने उमेरका बालबालिका तथा अभिभावकहरूमा शिक्षाको महत्व जगाउनु, अन्धविश्वासमा कमी ल्याउनु, मनोसामाजिक समस्याको समाधान गर्नु, विद्यालय व्यवस्थापन तथा अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउनु जस्ता चुनौतीहरू रहेका छन्। जीवनउपयोगी एवं गुणस्तरीय शिक्षामा विपन्न, दलित, सीमान्तकृत र पिछडिएका समुदायहरूका लागि प्राविधिक शिक्षामा विशेष व्यवस्था गर्न सकिएको छैन। सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर र विद्यार्थीहरूको सिकाई उपलब्धी वृद्धिका लागि शिक्षक र अभिभावकबीच नियमित अन्तर्क्रिया र छलफलको अभाव रहेको छ।

४.२.३ लक्ष्य

“गुणस्तरीय शिक्षा प्रणाली विकास गर्न प्राविधिक शिक्षाको माध्यमबाट दक्ष तथा प्राविधिक जनशक्तिको विकास गरी शिक्षालाई रोजगारीसँग आवद्ध गराउने”

४.२.४ उद्देश्य

सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्न प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाको विस्तारबाट स्वरोजगारीको अवसर सिर्जना गर्नु।

४.२.५ रणनीति

१. शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन क्षेत्रको नीतिगत तथा संरचनात्मक आधार तयार गर्ने,

२. शैक्षिक कृयाकलापलाई गुणस्तरीय, व्यवहारिक तथा आकर्षक बनाउने,
३. विद्यालयमा न्युनतम पूर्वाधारको व्यवस्था गर्ने ,
४. वयस्क शिक्षण पद्धतिमा समय सापेक्ष सुधार गर्ने,
५. हाल पढाइ प्राविधिक शिक्षा पढाइ भैरहेका विद्यालयहरूको थप सुदृढिकरण गर्ने,
६. व्यवसायिक सीप विकास सम्बन्धी तालिम दिने संस्थाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।

४.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
साक्षरता दर	प्रतिशत	७०.३	७१	७१.५	७२
१५ मिनेटको दुरीमा आधारभूत तहको विद्यालयमा पहुँच हुने घरधुरी	प्रतिशत	४६	५०	५७	६०
आधारभूत तहमा उत्तीर्ण गर्ने विद्यार्थी	प्रतिशत	९५.२	९६	९६	९७
विद्यालय बाहेक समुदाय स्तरका बाल विकास केन्द्र	संख्या	५	७	१०	१२
आधारभूत तहको खूद भर्ना दर (औषतमा)	प्रतिशत	८९	८९.५	९०	९१
विद्यालय छाड्ने दर	प्रतिशत	१६	१५	१२	१०
प्राविधिक र व्यवसायिक शिक्षा प्राप्त गरेका विद्यार्थी	संख्या	७५	९०	९५	११५
वालमैत्री आधारभूत पूर्वाधार र सुविधा (भवन, चर्पी, खानेपानी, खेलकुद मैदान, घेरावार, फर्निचर) उपलब्ध विद्यालय	संख्या	१८	२०	२३	२६
वालवालिकाभैत्री, अपाङ्गता भैत्री र भूकम्प प्रतिरोधात्मक संरचना भएको विद्यालय	संख्या	२२	२४	२६	२७
आईसिटि उपलब्ध विद्यालय	संख्या	७	८	१०	१२
उच्च शिक्षा (१२ कक्षा) मा अध्ययनरत विद्यार्थी	संख्या				
११ र १२ तह उत्तीर्ण	प्रतिशत				
इन्टरनेट र कम्प्यूटर सुविधा भएका विद्यालयहरू	संख्या	८	९	१०	११
इन्टरनेट र कम्प्यूटर सुविधामा पहुँच भएका विद्यार्थी	प्रतिशत	३०	३५	४०	५०

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

४.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा शिक्षा उप-क्षेत्रको खर्च र सो स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	हृ	न	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	४४७७१	२६८६३	१७९०९	३५१६	३८१३८	३०२९
२०८४/८५	४६२६१	२७७५६	१८५०४	३७३०	३९२८८	३१५३
२०८५/८६	५१६५०	३०९९०	२०६६०	४२४७	४३७०८	३५९७

४.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
प्राविधिक शिक्षा प्रवर्धन कार्यक्रम	जिवन उपयोगी शिक्षाका लागि प्राविधिक धारको शिक्षा अभिवृद्धि गर्ने	सालवसाली	२३५४३	प्राविधिक धारको शिक्षामा विद्यार्थीको संख्या वृद्धि भएको हुनेछ
विद्यालय पूर्वाधार विकास : एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्रको व्यवस्था	विद्यालयमा आधारभूत पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्ने	सालवसाली	३३५३०	आधारभूत सुविधा सहितको विद्यालयहरु निर्माण भएका हुनेछन्
पाठ्यक्रमको निशुल्क वितरण	मातृभाषा लगायतका पुस्तकहरु विद्यार्थीलाई निशुल्क उपलब्ध गराउने	सालवसाली	९९८८	सबै विद्यार्थीहरुले समयमै निशुल्क पाठ्यपुस्तक प्राप्त गरेका हुनेछन्
प्रविधिमैत्री विद्यालय शिक्षा कार्यक्रम : आइसिटि सेवा तथा व्यवस्थित विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था	विद्यालयमा शिक्षण सिकाइलाई प्रविधिमैत्री बनाउनु	सालवसाली	१७१२२	प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ अभिवृद्धि भएको हुनेछ
विषयगत शिक्षक तथा मेधावी विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम	गुणस्तरिय शिक्षण अभिवृद्धिका लागि शिक्षक विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन गर्नु	सालवसाली	७१३४	वार्षिक रुपमा गाउँपालिका स्तरिय उत्कृष्ट शिक्षक र विद्यार्थीहरु पुरस्कृत भएका हुनेछन् ।
रैथाने उत्पादनको दिवा खाजा, सेनीटरी प्याड र नर्स सेवा सहितको विद्यालय	प्रयाप्त तथा गुणस्तरिय दिवा खाजा साथै बाल र किशोरी स्वास्थ्यको व्यवस्थापन गर्नु	सालवसाली	१५६९५	पोषणयुक्त दिवा खाजा तथा स्वास्थ्य सेवाबाट विद्यार्थीहरु लाभान्वित भएका हुनेछन् ।
पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रमको शुरुवात	अर्थ उपाजनसँग शिक्षणलाई जोडी उच्च शिक्षाको सुनिश्चिता गर्नु	सालवसाली	२१४०२	विपन्न परिवारबाट उच्च शिक्षा अध्ययन गर्नेको संख्या वृद्धि भएको हुनेछ ।
शिक्षा सम्बन्धी अन्य सालवसाली कार्यक्रम : विद्यार्थीको शिप तथा क्षमता सर्वेक्षण र कला तथा भाषा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	विद्यार्थीको सिपको आँकलन तथा कलाको प्रवर्धन गर्ने	सालवसाली	१४२६८	विद्यार्थीको सिपको आँकलन तथा कलाको प्रवर्धन भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			१४२६८२	

४.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

शैक्षिक पूर्वाधारका लागि स्रोत र साधनको उपलब्धता, शिक्षकहरुको पठनपाठनमा लगनशीलता र अभिभावकको शैक्षिक गुणस्तर सुधारमा सहभागिताको कमीले गर्दा निश्चित उपलब्धी प्राप्तिमा जोखिम रहन्छ । संघीय शिक्षा ऐन तथा नियमावली जारी एवम् समयानुकूल परिमार्जन भएको हुनेछ । शैक्षिक क्षेत्रमा नविनतम विधि तथा प्रविधिको उपयोग भएको हुनेछ । शैक्षिक क्षेत्रमा पर्याप्त पूर्वाधार विकास, आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था, क्षमता विकासका अवसर, नवीनतम प्रविधिको उपयोग, अन्तर सरकार सहयोग र सहकार्य र सरोकारवाला बीचको समन्वय, सहकार्य र साभेदारीको विकास जस्ता पक्षमा ध्यान पुगेमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने देखिन्छ । स्थानीय समुदायले शिक्षाको महत्व बुझेसंगै छोरीलाई शिक्षा आर्जनमा अनिवार्य सहभागिता गराएमा र पछाडी परेका समुदायका बालबालिकाहरुलाई विद्यालय भर्नामा विशेष व्यवस्थाले शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।

४.३ खानेपानी तथा सरसफाई

४.३.१ पृष्ठभूमि

गाउँपालिकामा खानेपानी तथा सरसफाईको क्षेत्रमा उल्लेख्य पहल भएका छन् । मानव जीवनको लागि अत्यावश्यक सेवामा खानेपानी तथा सरसफाई पर्दछ । आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाई सबै गाउँबासीलाई उपलब्ध गराउनु गाउँपालिकाको दायित्व हो । नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँच हुने विषय प्रत्याभूत गरेको छ । सबैका लागि स्वच्छ पानी र सरसफाईको उपलब्धता तथा दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने दिगो विकास लक्ष्य रहेको छ । गाउँपालिकाले गाउँपालिका भित्रका गाउँबस्तीहरुमा एक घर एक धारा कार्यक्रम लागू गरिएको छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइलाई महत्व दिँदै दिगो विकासको महत्वपूर्ण लक्ष्यको रूपमा यसलाई लिइएको छ । गाउँपालिकामा खानेपानी तथा सरसफाइका क्षेत्रका सूचकहरु सुधारोन्मुख अवस्थामा छन् । खानेपानीको लागि सुरक्षित खानेपानीको प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्या ७१.५६ प्रतिशत पुगेको छ । नदी वा खोलाको पानी प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्या ०.२२ प्रतिशत छ । गाउँपालिकाले खानेपानीलाई प्राथमिकता दिई खानेपानीको सुविधा विस्तार गरेको भए तापनि सरसफाइका क्षेत्रमा अबैध धेरै कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस गाउँपालिकामा रहेका कतिपय मानिसहरु मूलको पानी प्रयोग गर्छन् । मूलको पानी प्रयोग गर्ने मानिसहरु २७.११ प्रतिशत छन् । त्यस्तै खुला कुवाको पानी प्रयोग गर्ने मानिसहरुको सङ्ख्या १.११ प्रतिशत छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मानिसहरुमध्ये १७०५ अर्थात कुल परिवारको ३७.१६ घर परिवारमा साधारण शौचालयको पहुँच पुगेको छ । फलस शौचालय भएका घर परिवारहरुको सङ्ख्या २७७० वा ६०.३७ प्रतिशत छ भने सेफ्टी टङ्की भएको शौचालय हुनेहरुको सङ्ख्या २४ वा ०.५२ प्रतिशत छ । साधारण शौचालयको प्रयोग सबैतिर भए पनि सार्वजनिक स्थलमा शौचालय गर्नेहरुको परिवार संख्या ११ वा ०.२४ प्रतिशत छ । पालिका भरीमा शौचालय नै नभएका परिवारहरु ७८ घर छन् वा कुल परिवार संख्याको १.७० प्रतिशत घर परिवारमा शौचालय नै छैन । पालिकाले घरायसी फोहरमैलाको व्यवस्थापन गरी सरसफाइ प्रवर्द्धन गर्ने ठोस कार्ययोजना ल्याइएको पाइँदैन ।

खानेपानीको उचित व्यवस्था गर्न पर्याप्त जलस्रोतको उपलब्धता हुनु, स्वास्थ्य चेतनाको विस्तार हुनु, खानेपानी शुद्धीकरण गर्ने उपकरणको प्रयोग बढ्नु, खानेपानी तथा सरसफाइ गाउँपालिकाको प्राथमिकतामा पर्नु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४.३.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिकामा अझै पनि ग्रामीण क्षेत्रका २८.४४ प्रतिशत परिवारले खोला, मूल र नदीको पानी प्रयोग गर्ने वाध्यात्मक अवस्था छन् । भाडापखाला लगायतका पानीजन्य रोगको नियन्त्रण गर्न गाउँपालिकाका सबै स्थानमा स्वच्छ पाइपको खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्नुपर्ने भए तापनि त्यसो हुन सकेको छैन । बढ्दो जनसंख्यासँगै सरसफाइका क्रियाकलापमा वृद्धि हुन सकेको छैन । साथै यस क्षेत्रमा काम गर्ने दक्ष जनशक्तिको अभाव छ । जलाधार क्षेत्रको व्यवस्थित रूपमा संरक्षण हुन सकेको छैन । फोहरमैला प्रशोधनका लागि पूर्वाधारको दिगो विकास हुन सकेको छैन । आधारभूत तहको खानेपानीको सुविधा गाउँबासीमा पुगेको भएतापनि खानेपानीको गुणस्तर कायम हुनसुरक्षित र उपचार गरिएको खानेपानी सबै घरधुरीमा उपलब्ध हुन सकेको छैन, सबै बजार क्षेत्रमा सार्वजनिक शौचालय व्यवस्था गर्न नसक्नु, बजार क्षेत्रमा ढलको व्यवस्था गर्न नसकिनु साथै नसड्ने नगल्ने प्लाष्टिकजन्य सिसी आदिको संकलन, विसर्जन तथा सुरक्षित डम्पिङ क्षेत्रको व्यवस्था नहुनु जस्ता समस्या रहेका छन् ।

खानेपानीको गुणस्तर सुनिश्चितता गर्ने प्रशोधन संयन्त्रको कमी रहेको छ । क्रमिक रूपमा वस्तीहरू अर्धशहरीकरण उन्मुख भईरहेको कारण खानेपानी तथा सरसफाईसँग सम्बन्धित सेवाहरूको माग बढ्दै गएको छ । गाउँपालिकाको बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकता सडक पुल जस्ता भौतिक पूर्वाधारको तुलनामा खानेपानी तथा सरसफाइ जस्ता सामाजिक पूर्वाधारमा तुलनात्मक रूपमा कम हुने गरेको छ । छरिएको वस्तीका कारण खानेपानी सर्वसुलभ गराउनु मुख्य चुनौती बन्न पुगेको छ । त्यसैगरी, सबै नागरिकलाई सुरक्षित खानेपानीको पहुँच पुर्याउन, खानेपानीका मुहानहरूको संरक्षण गर्न, खानेपानी सङ्कलन गर्न लाग्ने समय कम गर्न साथै फोहरमैलाको सुरक्षित र दिगो विसर्जन गर्न चुनौति रहेको छ । सबै परिवारमा शौचालयको पहुँच विस्तार गर्नु, सबै घरधुरीमा पाइपमार्फत स्वच्छ खानेपानीको वितरण गर्नु, आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको निर्माण गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

४.३.३ लक्ष्य

“सबै नागरिकलाई स्वच्छ, सफा, सुरक्षित खानेपानी वितरण गर्ने र सरसफाइमा जनचेतना अभिवृद्धि गरी स्वस्थ समाजको निर्माण गर्ने ।”

४.३.४ उद्देश्य

स्वच्छ, सफा, सुरक्षित खानेपानीको वितरण तथा व्यवस्थित सरसफाइबाट स्वस्थ समाजको निर्माण भएको हुनेछ,

४.३.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१.ग्रामीण फोहर तथा ढलको उचित व्यवस्थापन गरी स्वच्छ गाउँपालिकाको निर्माण गर्ने ।	१.व्यवस्थित ढल निकासका लागि होम पाइपको व्यवस्था गरिने छ । २.वस्ती तथा सार्वजनिक स्थलमा हरियाली प्रवर्द्धनको

	कार्यक्रम बनाई लागु गरिने छ ।
२. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको उचित व्यवस्थापन गरी खानेपानी पूर्वाधारको विकासमार्फत खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्ने ।	२. पानी शुद्धीकरणका बारेमा तालिम सञ्चालन गर्ने तथा खानेपानीको पाइपलाइन विस्तार गरिने छ । ३. नदी तथा भूमिगत जलस्रोतको वातावरणमैत्री उपयोग गरिने छ । ४. गाउँपालिका भएर बग्ने नदी तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षणको योजना बनाई कार्यान्वयन गरिने छ ।

४.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
गुणस्तरीय र सर्वसुलभ खानेपानीको सुविधामा पहुँच भएको घरधुरी वा जनसंख्या	प्रतिशत	७०	७५	७८	८०
संरक्षित खानेपानीका मूलहरु	संख्या	१८	२०	२५	२८
पाइपलाइनको निजी धारा उपलब्ध भएका घरधुरी	प्रतिशत	६५	७०	७५	७८
सक्रिय खानेपानी र सरसफाई उपभोक्ता समिति	संख्या	२५	२०	२२	२५
शौचालय नभएका तथा खुल्ला क्षेत्रमा शौच गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	५	३	२	१
फोहोरको वर्गीकरण गरी विसर्जन गर्ने परिवार	प्रतिशत	५	६	७	८
फोहर संकलन केन्द्र	संख्या	०	०	१	१
खुला कुवाको पानी प्रयोग गर्ने	प्रतिशत	१.११	१	०.५	०.३
मूलको पानी प्रयोग गर्ने	प्रतिशत	२७.११			
नदी वा खोलाको पानी प्रयोग गर्ने	प्रतिशत	०.२२			
सुरक्षित खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	७१.५६			

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

४.३.७. विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा खानेपानी सरसफाई उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	चालु	भूतगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार

२०८३/८४	२७४८०	१६४८८	१०९९२	२१५८	२३४०९	१८५९
२०८४/८५	३०७३०	१८४३८	१२२९२	२४७७	२६०९९	२०९४
२०८५/८६	३२०५९	१९२३५	१२८२३	२६३६	२७१२९	२२३३

४.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/ आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
परम्परागत मुलहरुको संरक्षण तथा दर्ता	परम्परागत पानीका स्रोतहरुको संरक्षण गर्नु	सालवसाली	१५३४६	परम्परागत पानीका स्रोतहरुको संरक्षण भएको हुनेछ ।
दिगो पानी आपूर्तिका लागि वन, पर्यावरण, सिमसार तथा जलाधार क्षेत्र एकीकृत विकास तथा व्यवस्थापन परियोजना	गाउँपालिका बासीलाई प्रयाप्त खानेपानीको व्यवस्था गर्नु	सालवसाली	३४३०२	गाउँपालिकाबासीलाई प्रयाप्त शुद्ध पिउने पानीको व्यवस्था भएको हुनेछ
दिगो पानी आपूर्तिका लागि व्यवस्थित खानेपानी व्यवस्थापन र वितरण प्रणालीसहित नागरिकहरुको स्वच्छ खानेपानी कार्यक्रम	दिगो खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापन मार्ग तय गर्नु	सालवसाली	१०८३२	खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता निर्माण भएको हुनेछ
विद्युतीय उर्जा र सौर्य उर्जामा आधारित बहुउद्देश्यीय पानी लिफ्टिङ्ग कार्यक्रम	प्रत्येक परिवारलाई सहज पिउने पानीको तथा शौचालयको व्यवस्थाप गर्नु	सालवसाली	२०७६२	सर्वसुलभ तथा प्रयाप्त खानेपानीको तथा शौचालयको व्यवस्था भएको हुनेछ
सरसफाइ सम्बन्धि सालवसाली गतिविधिहरु : बजार क्षेत्रबाट निस्कासित फोहोरको वर्गीकरण गरी संकलन तथा व्यवस्थापन र प्लाष्टिकको प्रयोगलाई निरुत्साहित	बजार क्षेत्र सफा र स्वच्छ राख्दै प्लाष्टिक प्रयोगमा कमी ल्याउनु	सालवसाली	९०२७	बजार क्षेत्र सफा र स्वच्छ हुनुका साथै प्लाष्टिक प्रयोगमा कमी आएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			९०२६९	

४.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

एक वडा वा वस्ती नजिकको पानीको स्रोत अर्को वडा वा वस्तीमा लैजादा स्रोत भएका वडा वा वस्तीका बासिन्दाले सहयोग गर्नेछन् । जलवायु परिवर्तबाट खानेपानीको स्रोतमा पर्ने नकारात्मक प्रभाव, खानेपानीको स्रोत र वितरण प्रणालीमा उचित व्यवस्थापनको अभाव र प्रदूषण आदिलाई खानेपानी तथा सरसरफाई सम्बन्धी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने जोखिम पक्षको रूपमा आँकलन गरिएको छ । मध्यमकालीन खर्च संरचनामा प्रस्ताव गरे अनुसार बजेट सुनिश्चितता भई आयोजना संचालन तथा मर्मतसंभार र स्तरोन्नति भएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने देखिन्छ ।

४.४ महिला, बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण

४.४.१. पृष्ठभूमि

गाउँपालिकाले समानुपातिक, समावेशी र न्यायोचित स्रोत वितरणका लागि लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको क्षेत्रमा वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने अभ्यासलाई निरन्तरता दिई रहेको छ । त्यसैगरी, महिला सशक्तीकरण हुँदै, निर्णायक तह गाउँसभामा महिलाको वाक्लो उपस्थिती रहेको छ, गाउँसभामा दलित जातिहरुको प्रतिनिधित्व समेत राम्रो रहेको पाइन्छ, महिला समूह, आमा समूहहरु क्रियाशील रहेका छन्, बाल क्लव, अपाङ्गताको क्लव, जेष्ठनागरिक समूहहरु क्रियाशील रहेका छन्, सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनसंख्या अधिक रहेका छन् भने महिला सहकारी संस्था क्रियाशील रहेका छन् । त्यसैगरी, उद्यमशीलता तथा व्यवसायिक सीप तालिमहरु सञ्चालन र लाभान्वितहरुको संख्या अधिक रहेको छ भने रोजगारीता, पेशा एवं व्यवसायहरुमा महिला उपस्थिती राम्रो रहेको छ । साथै अपाङ्गताहरुको सशक्तीकरणका लागि क्षमता विकास कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा रहेका छन्, अनाथ बालबालिका संरक्षण कार्यक्रम साथै लागु औषध दुर्व्यसन सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमहरु समेत सञ्चालन भैरहेका छन् ।

तर अझै पनि विभिन्न अन्धविश्वासका कारण छोरीलाई भन्दा छोरालाई महत्व दिने परिपाटी भने कायम नै रहेको देखिन्छ । महिला हिंसा र भेदभाव तथा महिनावारीमा गरिने छुवाछुतमा भने धेरै मात्रामा न्यूनीकरण भएको देखिन्छ । महिलाहरु विभिन्न आर्थिक उपार्जनका काम तथा सहकारीहरुमा संलग्न भई उपलब्धी गरेका देखिन्छन् । यसका साथै विभिन्न स्थानीय स्तरका समिति, उपभोक्ता समितिहरुमा महिलाहरुको सहभागिता देखिन्छ । लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण समावेशी एवं दीगो विकासको प्रमुख आधारहरुमध्ये एक हो । विविध प्रयासका कारण गाउँपालिकाको नीति निर्णायक तहमा महिलाको पहुँच ४० प्रतिशत पुगेको छ । महिला श्रम सहभागिता दर ५५ प्रतिशत पुगेको छ । महिलाको व्यवस्थापकिय क्षमता विकासका लागि ७५ प्रतिशत महिला सहकारी संस्थाको सुदृढीकरण गरिएको छ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको सामाजिक तथा आर्थिक कृयाकलापमा सकृय सहभागिता दर २० प्रतिशत पुगेको छ । प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा स्थानीय समूदायको लगानी अंश प्रतिशत पुगेको छ । सा. व. उ. स. (कार्य समिति) मा महिला सहभागिता दर ३५ प्रतिशत पुग्नु, महिला कृषक समूहको गठन हुनु, आधुनिक कृषि तथा पशुपालन व्यवसायमा महिलाहरु संलग्न हुनेक्रम बढ्नु महिला सशक्तीकरणका थप सकारात्मक पक्षहरु हुन् ।

४.४.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिकामा महिला, बालबालिका र लक्षित वर्गमैत्री पूर्वाधार, नीति, नियम र संरचनाको कमी रहेको छ । नेतृत्वमा महिलाको सहभागिता प्रभावकारी नदेखिनु, योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा महिलाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता नदेखिनु, छोरा छोरी बीचको भेदभाव कम हुँदै गेटा पनि छोरी र बुहारी बीचको विभेद कायम रहनु, श्रमिकहरूको ज्यालामा विभेद कायम रहनु, महिलाहरूको कार्यबोझमा कमी नहुनु, महिलामा मानसिक हिंसा अत्याधिक हुनु जस्ता मुख्य समस्या रहेका छन् ।

बालबालिकाहरूको सन्दर्भमा नैतिक शिक्षाको अभाव, प्रविधिको अधिक प्रयोगले बालबालिकाहरूमा एकोहोरोपना देखिएको र सामाजिक कार्यमा कम सहभागिता हुनुका साथै उमेर नपुगी विवाह गर्ने, विभिन्न कारण विचमै विद्यालय छोड्ने, त्यसैगरी बाल अधिकार र कर्तव्य बीच असन्तुलन देखिने, कामकाजी अभिभावक भएका बालबालिकाहरूको उचित व्यवस्थापन नहुने जस्ता समस्याहरू बालबालिकाका क्षेत्रमा रहेका छन् ।

समाजमा जेष्ठ नागरिकहरूलाई उचित सम्मान हुन नसक्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उचित सम्मान पाउन नसकेको, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा रोजगारीका अवसरमा पहुँच नहुनु, शिक्षा तथा स्वास्थ्यका संरचना अपाङ्गमैत्री नहुनु, दलित बालबालिकाहरूको पोषण र शिक्षामा पहुँच कम हुनु जस्ता समस्याहरू रहेका छन् । त्यसैगरी समाजमा विद्यमान छुवाछुत तथा अन्य कुरीतिप्रथा कायमै रहनु र अन्धविश्वास कायमै रहनु पनि यहाँका सामाजिक समस्याहरू हुन् । त्यसैगरी, सार्वजनिक भवन एवं पूर्वाधारहरू वृद्ध, बाल एवं अपाङ्गमैत्री हुन नसक्नु लक्षित वर्गमा न्यून बजेट विनियोजन हुनु, ज्येष्ठ नागरिक हेरचाह केन्द्र सञ्चालन नहुनु, विपन्न वर्ग, दलितहरूको आर्थिक सामाजिक स्तरोन्नतिका लागि स्व/रोजगारीमूलक कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन नहुनु, महिलाहरूमा उद्यमशिलता विकासका लागि क्षमता अभिवृद्धि, अनुदान, सहूलियत दरमा ऋण व्यवस्था नहुनु, असहाय र आश्रयहीन बालबालिकहरूको व्यवस्था नगर्नु, अपाङ्गतामैत्री पूर्वाधार अभाव, पठनपाठनका लागि पाठ्यक्रमको विकास नभएको र शारिरीक एवं मानसिक विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरू नहुनु जस्ता समस्याहरू पनि रहेका छन् ।

गाउँपालिकाभित्र महिला उद्यमशिलताका लागि लगानी मैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु, महिला, बालबालिका, सिमान्तकृत, युवाहरूको सहभागिता अर्थपूर्ण बनाउनु, महिला, बालबालिका, सिमान्तकृत समुदायहरूलाई नेतृत्वदायी भूमिकामा पुऱ्याउनु, समाजमा विद्यमान छुवाछुत तथा अन्य कुरीतिहरूलाई उल्लेख्य मात्रामा घटाउनु यस क्षेत्रको प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । त्यसैगरी, बालविवाह एवं बहुविवाह नियन्त्रण गर्नु, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछुतका घटनाहरू नियन्त्रण गर्नु, अपाङ्गता भएकाहरूको स्वरोजगारीता श्रृजना गर्नु, महिला साक्षरता अभिवृद्धि गर्नु, महिलाहरूका गुणात्मक क्षमता विकास गर्दै निर्णय तहमा उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता वृद्धि गर्नु, वसाइ सराइ नियन्त्रण गर्नु, असहाय र आश्रयहीन बालबालिकाको संख्यामा शुन्य गर्नु पनि चुनौतिका रूपमा रहेका छन् ।

४.४.३ लक्ष्य

“महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका, जेष्ठ नागरिक तथा सिमान्तकृत समुदायहरू विरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेद, हिंसा र शोषण अन्त्य गर्ने”

४.४.४ उद्देश्य

सबै वर्ग, लिङ्ग, जात जाती, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको समान अवसर र पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।

४.४.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. हिंसा पीडितलाई समयमै न्याय दिलाई महिला हिंसा न्यूनीकरण गर्ने ।	१. महिला हिंसाका कारक तत्वहरुको पहिचान गरी हिंसा न्यूनीकरणका लागि ठोस कदम चालिने छ । २. एकल महिलाको सशक्तीकरणका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ । ३. लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको व्यवस्था गरिने छ ।
२. विपन्न र पिछ्छाडिएका महिलालाई सामाजिक क्रियाकलापमा सहभागिता बढाई समग्र विकास गर्ने ।	१. विपन्न, पिछ्छाडिएका र असहाय महिलाहरु बिच अन्तरक्रिया गर्ने वातावरणको सिर्जना गरी आत्मबल बढाइने छ । २. सामाजिक कुसंस्कार र रूढिवादी परम्परा अन्त्यका लागि महिलाको परिचालन गरिने छ ।
३. महिलाले प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाबारे जानकारी गराई ग्रामीण सेवा सुविधामा महिलाको पहुँच बढाउने ।	१. महिलाले प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाबारे क्षेत्रगत महिला समूहहरुको परिचालन गरी चेतना फैलाइने छ ।

४.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको	मध्यमकालीन लक्ष्य		
		अनुमानित उपलब्धि	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
लैंगिक हिंसा र छुवाछुत सम्बन्धी घटना (कूल वार्षिक घटनाको)	प्रतिशत	३५	३०	२५	२०
महिलाको औषत आयु	वर्ष				
परिवर्तित स्थानीय संरचना तथा कानून अनुसार समावेशी समिति, संयन्त्र तथा सञ्जालमा महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अन्य पिछ्छाडिएको वर्गको प्रतिनिधित्व	प्रतिशत	३५	३६	३८	४०
बाल विवाह (कूल जनसंख्याको)	प्रतिशत	३५	३२	२८	२०
घरव्यवहार तथा कारोबार सम्बन्धी निर्णयमा महिला सहभागी हुने परिवार	प्रतिशत	४५	४८	५०	५२
सम्पत्ति माथिको स्वामित्व भएका महिला	प्रतिशत	२५	३०	३५	५०
महिला उद्यमशीलता, क्षमता तथा सीप विकास कार्यक्रमका लागि बजेट व्यवस्था	रु. लाख				
बालमैत्री स्थानीय शासन लागू भएको वडा	संख्या	०	१	२	५
कृषि, पशुपंक्षी, स्वास्थ्य, इन्जिनियरिङ लगायत क्षेत्रमा महिला प्राविधिक	संख्या	१५	२०	२५	२८

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

४.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा महिला, बालबालिका तथा समावेशीकरण उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	राष्ट्र	जिल्ला	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	१२३५१	७४१०	४९४०	९७०	१०५२१	८३६
२०८४/८५	१४८७०	८९२२	५९४८	११९९	१२६२८	१०१३
२०८५/८६	२२७९७	१३६७८	९११९	१८७५	१९२९२	१५८८

४.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
पूर्ण रुपमा बालमैत्री गाउँपालिका घोषणा तयारीका कार्यक्रमहरु तथा बाल विवाह न्यूनीकरण रणनीति तयार	बालमैत्री तथा बाल विवाहमुक्त गाउँपालिका घोषणा गर्नु	वि. सं. २०८७ सम्ममा	९००३	बालमैत्री तथा बाल विवाहमुक्त गाउँपालिका घोषणा भएको हुनेछ
दलित, जनजाती, महिला, बालबालिका, अपाङ्ग, जेष्ठ नागरिक, अल्पसंख्यक तथा पिछ्छाडिएका समुदायलाई लक्षित गरी क्षमता बृद्धि तथा आय आर्जन कार्यक्रम	लक्षित वर्गको शसक्तीकरण गरी आत्मनिर्भर बनाउनु	सालवसाली	१२५०४	लक्षित वर्गको शसक्तीकरण तथा आत्मनिर्भरतामा वृद्धि भएको हुनेछ
बालविवाह, बहुविवाह, बालश्रम जस्ता कार्य रोकथामका लागि नेपाल प्रहरी, सामाजिक संघ संस्थासँग साभेदारीमा सचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन	सामाजिक कुरितीहरुमा न्यूनीकरण गर्नु	सालवसाली	२५०१	सामाजिक कुरितीहरु घटनाहरुमा कमी आएको हुनेछ
उपाध्यक्षसंग दिदीबहिनी कार्यक्रम	महिला शसक्तीकरण गरी आत्मनिर्भर बनाउनु	सालवसाली	८००३	महिलाहरुको आर्थिक, राजनीतिक तथा सामाजिक रुपमा शसक्तीकरण भएको हुनेछ
बाल तथा महिला अधिकार संजालहरुको क्षमता विकास	संगठित आवजका साथ बाल तथा महिला अधिकार सुनिश्चिता गर्नु	सालवसाली	६५०२	संजालले सक्रियरुपमा अभियान संचालन गरेको हुनेछ
गाउँपालिका स्तरीय असहाय तथा हिंसा पिडित उद्धार कोष तथा सेफ हाउस स्थापना	असहाय तथा हिंसा पिडितको उद्धार गर्नु	०८२ सम्म	६००२	असहाय तथा हिंसा पिडितहरुको उद्धार तथा पुर्नस्थापना भएको हुनेछ
महिला बालबालिका तथा सामाजिक समावेशीकरण सम्बन्धी सालवसाली कार्यक्रमहरु		सालवसाली	५५०२	
जम्मा लागत हजारमा			५००१७	

४.४.१ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको विकास सम्बन्धित कार्यक्रममा प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन, व्यवहारिक कार्यक्रम तथा नीतिगत परिवर्तन, यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकाय तथा संरचनाको क्षमता विकास तथा क्रियाशीलता नभएमा अपेक्षित नतिजा प्राप्त नहुने जोखिम रहन सक्दछ । गाउँपालिकाले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रममा महिला, बालबालिका र लक्षित वर्गको उत्थानका लागि सोच लिई कार्य गर्दै आएकोले नतिजा प्राप्त गर्न सकिने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

४.५ युवा, खेलकुद तथा नवप्रवर्तन

४.५.१ पृष्ठभूमि

यस गाउँपालिकामा शिक्षित बेरोजगार युवाहरूको संख्या बढ्दो छ भने युवाहरू वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहेको पाईन्छ । विद्यमान युवा जनशक्तिलाई सृजनशील कार्य र सूचना प्रविधि (आईसीटी) जस्ता क्षेत्रसँग जोडेर आर्थिक विकास र सामाजिक रूपान्तरणको संवाहकका रूपमा स्थापित गर्ने अवसर गाउँपालिकासँग रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकाले युवाहरूको लागि स्व/रोजगारीमूलक व्यवसायिक सीप तालिम, क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । युवाहरूको शारिरिक विकासका लागि गाउँपालिकाको केही स्थानहरूमा खेलकुद मैदानहरूको व्यवस्था गरेको छ भने गाउँपालिका स्तरीय खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने तयारी गरिरहेको छ । भलिबल, फुटवल, कबड्डी र कराँते खेलका खेलाडीहरू रहेका छन् । भौगोलिक विकटताको कारण युवा खेलकुदको पूर्वाधारहरू निर्माण गर्न चुनौतिको रूपमा रहेको छ । युवाको समग्र विकासमार्फत वर्तमान र भावी समाजको समुन्नत विकासको कल्पना गर्न सकिन्छ । यसै तथ्यलाई मनन गरी गाउँपालिकाले युवालाई विभिन्न किसिमका पेशा तथा व्यवसायमा संलग्न गराउने प्रयास गरेको छ । साथै युवा प्रतिभा विकासका लागि खेलकुदको विकास गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

गाउँपालिकामा खेलकुदसँग सम्बन्धित संस्था र क्लबहरू स्थापना गरिएको छ । खेलकुद प्रवर्द्धनका लागि युवा सृजनशील कोष स्किमको स्थापना । गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका खेलहरू खेल्ने गरिन्छ । खेलकुदका लागि खुला चौर प्रयोग गरिएको गाउँपालिकामा रङ्गशाला तथा कभर्ड हलको निर्माण हुन सकेको छैन । उर्जाशील सयौं युवा विदेश पलायन भएका छन् । यस परिप्रेक्षमा युवा रोजगारी र उद्यमशीलताका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । खेलकुदका लागि हाल २४ वटा खुला चौरको प्रयोग गरिँदै छ । गाउँपालिकामा खेलकुदसँग सम्बन्धित संस्था तथा क्लबहरू २ वटा छन् भने निर्माण भएका खेल मैदानहरू ४ वटा सञ्चालनमा छन् ।

युवाहरू रोजगारका लागि भारत लगायत तेस्रो मुलुकमा जाने कम पछिल्ला वर्षहरूमा बढ्दै गइरहेको छ । हाल हिलिहाड गाउँपालिकाबाट ३६३ जना युवाहरू तेस्रो मुलुकमा रोजगारीका लागि गएका छन् भने सयौंको संख्यामा मौसमी कामका लागि भारतमा जाने गर्दछन् । युवा स्वरोजगारका क्षेत्रमा गाउँपालिकाले उद्यमशील विकास तालिम, अवलोक भ्रमण, शिपमूलक तालिमहरू प्रदान गर्दै आइरहेको छ । तर युवालाई प्रोत्साहन हुने गरी युवा उद्यमी सम्मान जस्ता कार्यक्रमहरू पनि गर्नु पर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

४.५.२ समस्या तथा चुनौति

रोजगारी र अध्ययनका लागि युवाहरू विदेश पलायन, युवा वर्गमा परम्परागत कृषि तथा घरेलु व्यवसायमा स्वभाविक आकर्षण रहेको छैन । बेरोजगार युवाहरूलाई अनुदान तथा सस्तो दरमा ऋण सुविधा उपलब्ध गराई रोजगारीमूलक कार्यक्रम सञ्चालन हुन सकेको छैन भने वैदेशिक रोजगारीबाट

फर्केका युवाहरु स्वरोजगारीमा आवद्ध गराउन गाउँपालिकाले सहजीकरण गर्न सकेको देखिदैन । यसका साथै सुविधायुक्त खेलमैदान तथा कर्भडहल छैन साथै खेलाडीहरुको उचित सम्मान र सहयोग उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन ।

युवाहरुको आर्थिक, सामाजिक एवं राजनीति क्षेत्रमा अर्थपूर्ण उपस्थितिमा अभिवृद्धि ल्याउनु, शिक्षित बेरोजगार युवाहरुको व्यवस्थापन गर्नु, युवाहरु विदेश एवं शहरी क्षेत्रहरुतर्फ पलायन रोक्नु विभिन्न तहका सरकारबीच युवा तथा खेलकुदसम्बन्धी योजना कार्यान्वयन एवम् समान प्रकृतिका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न एकापसमा सामञ्जस्यको अभाव छ । स्तरीय खेल प्रशिक्षणमा कमी, खेलमा व्यावसायिकता कमी र खेलाडीको भविष्यको अनिश्चितताका कारण खेल क्षेत्रमा आशातित सफलता हासिल गर्न सकिएको छैन । खेलकुदलाई समय बिताउने माध्यमका रूपमा मात्र नलिएर खेलकुद आर्थिक उपार्जन र जीवन निर्वाहको आधारको रूपमा स्थापित गर्ने काम चुनौतिपूर्ण रहेको छ । विदेशबाट फर्केका युवाहरुको सीप तथा अनुभवको उचित प्रयोग गरि उत्पादनमूलक कार्यमा लगाउनु, गाउँपालिकामा भएका पर्यटनका अवसरमा युवाहरुलाई आकर्षित गरी यस्ता व्यवसायमा परिचालित गर्नु यस क्षेत्रका मुख्य चुनौतीहरु हुन् ।

४.५.३ लक्ष्य

“युवा उद्यमशीलता वृद्धि गरी स्वस्थ र स्वावलम्बी युवालाई गाउँपालिकाको समृद्धिमा परिचालन गर्ने ।”

४.५.४ उद्देश्य

युवाहरुको सर्वाङ्गीण विकासकालागि उद्यमशीलता, रोजगारिता, सिर्जनशीलताको विकास गर्दै समग्र खेलकुद क्षेत्रमा प्रतिभाशाली खेलाडीहरुको उत्पादन गरी गाउँपालिकाको आर्थिक रुपान्तरणको लागि परिचालन गर्ने ।

४.५.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरु
१. गाउँपालिकाका सबै युवाको शैक्षिक स्तर वृद्धिमार्फत सक्षम नेतृत्वको विकास गर्ने ।	१. गाउँपालिकाका युवाको साक्षरता दर वृद्धि गरी दक्ष एवम् सचेत युवाको निर्माण गरिने छ । २. किशोर किशोरीको मानसिक स्वास्थ्य, चालचलन र व्यवहारमा सकारात्मक सोच र परिवर्तन ल्याउन सूचना प्रविधि र सामाजिक सञ्जाललाई मर्यादित तरिकाबाट प्रयोग गर्ने बारे सचेतना गरिने छ ।
२. युवामा व्यावसायिक सोच, सीप र नेतृत्वको विकास गर्ने ।	१. व्यावसायिक तालिम एवम् गतिविधिमा संलग्न गराई युवामा व्यावसायिक सिपको विकास गरी युवा स्वरोजगार वृद्धि गरिने छ । २. युवाको नेतृत्व विकासका लागि खेलकुद लगायतका अतिरिक्त क्रियाकलापमा युवा सहभागिता बढाउने तथा आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण गरिने छ ।
३. सामाजिक गतिविधीमा युवा संलग्नता बढाई सुशासन र लोकतन्त्र संस्थागत गर्ने ।	१. समाजका गतिविधिमा युवाको सहभागिता बढाई स्थानीय सुशासनको प्रवर्द्धन गर्ने कार्ययोजना तयार गरिने छ । २. युवा स्वरोजगार र उद्यमका लागि सहज एवम् सहूलियत ऋणको व्यवस्था गरिने छ । ३. औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट बालबालिका तथा किशोर किशोरी शिक्षा सञ्चालन गरिने ।

४.५.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
खेल मैदान	संख्या	२	२	३	४
उद्योग, व्यापार व्यवसाय तथा खेल क्षेत्रमा युवाहरुको आवद्धता	प्रतिशत	२५	३०	३५	४०
आयमूलक व्यवसायिक सीप विकास तालिमबाट स्वरोजगार तथा रोजगार	संख्या	१५	२०	३०	३५
युवा क्लव तथा संस्था	संख्या	८	१०	१२	१५
उद्योग तथा व्यवसायमा संलग्न युवाहरु	प्रतिशत				
स्थानीय तहको संरचनामा युवाहरुको संलग्नता	प्रतिशत	३५	४०	४५	५०
खेलकुदका लागि प्रयोग भएका खुला चौर	सङ्ख्या	२४			
वडाभित्र खेलिने प्रमुख खेल र प्रतिस्पर्धाहरू	सङ्ख्या	४			
खेलकुदसँग सम्बन्धित संस्था र क्लबहरू	सङ्ख्या	२			

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

४.५.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा युवा तथा खेलकुद उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	रु०	रु०	प्रतिष्ठान	नैपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	९२६३	३७०५	५५५८	७२७	७८९१	६२७
२०८४/८५	१०२४३	४०९७	६१४६	८२६	८७००	६९८
२०८५/८६	११३९९	४५५९	६८३९	९३७	९६४६	७९४

४.५.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
अध्यक्षसंग युवा कार्यक्रम अन्तरगत युवा सिपमूलक	युवा उद्यमशीलता प्रवर्धन गर्नु	सालवसाली	७७२६	उद्यमी युवाहरुको संख्यामा वृद्धि

तथा उद्यमशीलता विकास आयोजना				भएको हुनेछ ।
खेलकुद विकास समितिको सिफरिसमा खेल मैदान र कबर्ड हल निर्माण	खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्नु	सालवसाली	४९४५	आवश्यक खेलकुदको पूर्वाधार निर्माण भएको हुनेछ
एक विद्यालय एक खेलकुद मैदान र एक खेलकुद शिक्षक	प्रत्येक विद्यालयमा खेलकुद क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने	०८५ सम्म	७१०८	प्रत्येक विद्यालयमा खेलकुद क्रियाकलाप सञ्चालन भएको हुनेछ
गाउँपालिकाले शुरु गरेको प्रत्येक महिनाको दोस्रो शनिवार श्रमदान दिने कार्यको निरन्तरता	गाउँ विकासमा श्रमदानको महत्वको बारेमा युवा सचेतना गर्ने	सालवसाली	१५४५	गाउँ विकासमा श्रमदानको निरन्तरता भएको हुनेछ
रोजगार बैंकको स्थापना गर्ने	युवा रोजगारी सुनिश्चित गर्ने	०८४ सम्म	५५६३	रोजगार बैंक स्थापना भएको हुनेछ
वार्षिक रुपमा पालिकास्तरीय खेल आयोजना र खेलाडी सम्मान तथा पुरस्कार (अध्यक्ष कप, वडा कप)	खेलकुदमा युवाहरुको आकर्षण बढाउनु	सालवसाली	४०१८	स्थानीय तथा राष्ट्रिय खेलाडीहरुको उत्पादन भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			३०९०५	

४.५.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

युवा तथा खेलकुद सम्बन्धी कार्यक्रमका लागि बजेटको यथोचित व्यवस्था, यससँग सम्बन्धित निकायको संस्थागत विकास, युवा उद्यमीलाई प्रोत्साहन, गाउँपालिकाका युवाहरु चासोका साथ सहभागिता हुनेछ, जनशक्ति व्यवस्थापन र खेलाडीलाई प्रोत्साहन नभएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल नहुने जोखिम रहन सक्छ ।

४.६ सामाजिक सुरक्षा तथा पंजीकरण

४.६.१ पृष्ठभूमि

गाउँपालिकामा सामाजिक सुरक्षाको सेवा र कार्यालयको तथ्यांक व्यवस्थापन पंजीकरण शाखाबाट हुँदै आएको छ । कार्यालयको अभिलेख व्यवस्थापन महत्वपूर्ण हुने भएकोले यस कार्यलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने भएकोले यस शाखा दक्ष र चुस्त हुन जरुरी हुन्छ । सामाजिक सुरक्षा नागरिकको अधिकार हो । यो गरिवी न्यूनीकरण र मानव सुरक्षाको महत्वपूर्ण साधन हो । मुलुकको समावेशी विकास गर्न र दिगो विकास लक्ष्यका प्रमुख नतिजाहरुको प्राप्तिमा सहयोग पुर्याउन सामाजिक सुरक्षाले महत्वपूर्ण योगदान गर्दछ । हिलिहाड गाउँपालिकाले आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, विपन्न एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिक, दलित, बालबालिका आदिलाई लक्षित गरी स्वास्थ्य उपचार

सेवा, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, तालिम, रोजगारीलगायतका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा साँस्कृतिक सशक्तिकरण गर्दै गाउँ विकासमा सबै नागरिकको समान सहभागिता गराउन उनीहरूलाई थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.६.२ समस्या तथा चुनौति

तथ्यांक व्यवस्थापनका लागि छुट्टै कर्मचारीको व्यवस्थापन हुन सकेको छैन । शाखागत कर्मचारीहरूले हालसम्म तथ्यांक व्यवस्थापन गर्दै आएकोले गाउँपालिकागत तथ्यांक बन्न सकेको छैन । तथ्यांक व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त सामग्रीको व्यवस्थापन हुन सकेको छैन । शाखागत कर्मचारीहरूबीच तथ्यांक व्यवस्थापनका लागि छलफल र प्रक्रियाको विषयमा एकापसमा प्रष्ट हुन नसकेकोले यसको व्यवस्थापन चुनौतिपूर्ण रहेको छ । महिला, बालबालिका र लक्षित वर्गमैत्री पूर्वाधार, नीति, नियम र संरचनाको कमी रहेको छ । एकल महिला, अपांगता भएका व्यक्ति, दलित, ज्येष्ठ नागरिक तथा महिलाप्रतिको सोच र व्यवहार अझ पनि सकारात्मक बन्न सकिरहेको छैन । बाल संवेदनशील सामाजिक सुरक्षाको कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । बालपोषण भत्ता पर्याप्त छैन । बैंकको सुविधा वडा वडामा सहज नहुँदा बैंकमार्फत सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरणमा समस्या छ । घुम्ती सेवा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी सचेतना नहुँदा नविकरण समयमा नहुने पनि समस्या छ । स्वास्थ्य विमामा अझै सबै परिवार जोडिन सकेका छैनन् । सामाजिक सुरक्षालाई स्थानीय आर्थिक सामाजिक विकासका अन्य क्षेत्रका नीति र कार्यक्रमहरूसँग आवद्ध गर्दै लैजानु, गरिवी, वञ्चितिकरण एवम् जोखिममा रहेका जनसमुदायलाई पहिचान गरी उनीहरूको जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु र वित्तीय रूपले धान्न सकिने सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्नु प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

४.६.३ लक्ष्य

“आधारभूत सामाजिक संरक्षणका सेवा सुविधाहरूमा सबै नागरिकहरूको पहुँचबाट समतामूलक समाज निर्माण गर्न गाउँपालिकाको योजना र समिक्षा व्यवस्थित तथ्यांकको आधारमा रहेर गर्ने ।”

४.६.४ उद्देश्य

१. सामाजिक संरक्षणका कार्यक्रमहरूलाई दोहोरो नपर्ने गरी समाजका विपन्न र जोखिममा रहेका जनसमुदायको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।
२. गाउँपालिकाबाट भएका गतिविधिहरूको एकमुष्ट तथ्यांक संकलन, विश्लेषण, प्रवाहमा एकद्वार प्रणाली विकास गर्नु ।

४.६.५ रणनीति तथा कार्यनीति

१. सामाजिक सुरक्षा प्रणाली अन्तरगत रहेका कार्यक्रमहरूको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
२. सामाजिक सुरक्षाका क्षेत्रमा छरितो नियमनकारी संरचनाको विकास गर्ने ।

३. पंजीकरण र तथ्यांक व्यवस्थापनका लागि आवश्यक सामग्रीहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।
४. शाखागत प्रमुख र कर्मचारीहरूको समन्वय र सहकार्यमा गाउँपालिकाको सूचना र तथ्यांकलाई व्यवस्थित गर्ने ।

४.६.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाई	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
तथ्यांक व्यवस्थापन शाखा	संख्या	१	१	१	१
तथ्यांक व्यवस्थापन कर्मचारी	संख्या	१	२	२	२
तथ्यांक संकलन, विश्लेषण र स्टोरेज सामग्री, तथ्यांकको क्लाउड व्याकअप	संख्या	०	१	१	२
वार्षिक रूपमा घरेलु हिंसा अन्तर्गत दर्ता भएका प्रहरी मुद्दा	संख्या	५	४	३	२
बेचबिखनमा परेका महिला किशोरी र बालिका	संख्या	०	०	०	०
५ वर्ष मुनीका बालबालिकाको जन्मदर्ता	प्रतिशत	९६	९७	९८	९९
सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	संख्या				

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

४.६.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा सामाजिक सुरक्षा तथा पंजीकरणका साथै समग्र गाउँपालिकाको तथ्यांक उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	लक्ष्य	लक्ष्य	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	५५६	२७८	२७८	४४	४७३	३८
२०८४/८५	६६१	३३०	३३०	५३	५६१	४५
२०८५/८६	७८४	३९२	३९२	६४	६६३	५५

४.६.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
पंजीकरण शाखा व्यवस्थापन	पंजीकरण शाखा व्यवस्थित गर्नु	सालवसाली	११००	पंजीकरण शाखा व्यवस्थित हुनेछ ।
तथ्यांक व्यवस्थापन	गाउँपालिकाको सम्पूर्ण तथ्यांक व्यवस्थापन गर्नु	सालवसाली	६००	गाउँपालिकामा एकिकृत तथ्यांक प्रणालीको विकास हुनेछ ।
सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्नु	सालवसाली	३००	सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम व्यवस्थित भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			२०००	

४.६.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

सामाजिक सुरक्षा र पंजीकरणका साथै समग्र गाउँपालिकाको तथ्यांक व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित निकायको संस्थागत विकास, जनशक्ति व्यवस्थापनलाई प्रोत्साहन नभएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल नहुने जोखिम रहन सक्छ ।

परिच्छेद ५: पूर्वाधार क्षेत्र

यस पूर्वाधार क्षेत्र अन्तर्गत आवास, भवन तथा शहरी विकास, सडक, पुल तथा यातायात, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा, सूचना, सञ्चार, विद्युतीय सुशासन लगायतका उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चुनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

५.१ भवन, आवास तथा बस्ती विकास

५.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले आवासको हकलाई मौलिक हकको रूपमा अंगीकार गरी सबै नागरिकको सुरक्षित, उपयुक्त र वातावरणमैत्री आवासको अधिकारको सम्मान, संरक्षण तथा परिपूर्ति गर्ने तथा आवासविहिन नागरिकलाई आवास सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । साथै, संविधानले अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्न योजनाबद्ध व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने नीतिगत व्यवस्था समेत गरेको छ । हिलिहाड गाउँपालिकाले व्यवस्थित बस्ती विकास व्यवस्थापन तथा दीगो विकासका लागि महत्वपूर्ण कार्यहरू गर्दै आएको छ । गाउँपालिकाले सरकारी, अर्धसरकारी, संस्थागत, व्यवसायिक, औद्योगिक तथा निजी भवनहरू मापदण्ड निर्धारण गरी कार्यन्वयनमा ल्याउनको लागि नक्शा पासलाई विस्तारै अनिवार्य बनाउदै छ । सडक विस्तार र बस्ती थपिने क्रम सुरुवाती चरणमै छ । त्यसकारण बस्ती विकास व्यवस्थापन र पूर्वाधार विकास निर्माण योजना अनुरूप हुन सक्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा सुरक्षित आवासमा पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या अत्यन्तै न्यून अर्थात् २५ प्रतिशत मात्र छ । वर्तमानमा नक्सा पास गरी घर निर्माण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ तर पनि नक्शा पास गरी घर निर्माण गर्नेहरूको सङ्ख्या ४ प्रतिशत छ तर दिनानुदिन घर नक्शा पास गरी निर्माण गर्ने कार्यको वृद्धि हुँदै गएको छ । ढल तथा सडक निर्माण लगायतका आधारभूत सेवाको समयानुकूल विकास हुन सकेको छैन । गाउँपालिकाको सेवा सुविधामा विस्तार गरी समग्र अर्थतन्त्रको विकासमार्फत बसाइ सराई गरेर जानेको सङ्ख्यामा कमी ल्याउन, व्यवस्थित बस्ती विकास गर्न तथा सहरोन्मुख क्षेत्रको विकासको योजना बनाउन विशेष पहल गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकाको मेची राजमार्गसँग जोडिएका वडाका बस्तीहरू विस्तारै शहरीकरण उन्मुख हुदै गइरहेका छन् । त्यसैले गाउँपालिकाले समयमै व्यवस्थित बस्ति विकासको काम अगाडि बढाउनु जरुरी देखिएको छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका घरहरू जगको आधारमा हेर्दा प्रायः सबै घरहरू ढुङ्गा, इटा र माटो प्रयोग गरिएका छन् । सार्वजनिक भवन जस्तै विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, कृषि तथा पशु सेवा केन्द्र, मन्दिरहरू निर्माणमा परम्परागत भन्दा पनि आधुनिक सिमेन्ट, रडहरूको प्रयोग गरि निर्माण गरिएका छन् । परम्परागत संस्कृतिको धरोहरका रूपमा रहका मन्दिर, पुराना दरवारहरू तथा देवलहरू संस्कृति नमेटिने गरी निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक निर्माणहरू अपाङ्ग तथा बालमैत्री हुन सकेको पाइदैन । आर्थिक गतिविधिमा वृद्धिसँगै गाउँपालिकाको राजश्व सङ्कलनमा वृद्धिको सम्भावना हुनु, प्राकृतिक स्रोत साधनको सन्तुलित उपयोगका लागि सामुदायिक एवम् गाउँपालिका स्तरमा विभिन्न मापदण्ड तथा नीति नियम बन्ने क्रममा हुनु, ग्रामीण चेतनाको स्तर बढ्नु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

५.१.२. समस्या तथा चुनौति

भवन आचार संहिता लागू नभएको, असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त स्थानमा बस्तीहरू भएको, व्यवस्थित बस्ती विकास नभएको, नयाँ बस्ती निर्माण गर्दा मौलिकपना लोप हुँदै गएको आदि प्रमुख समस्या हुन । वातावरण मैत्री बस्ती विकास हुन नसक्नु, जनसङ्ख्या वृद्धि अनुसार गाउँपालिकाको सेवा सुविधामा विस्तार नहुनु, गुणस्तरीय पूर्वाधार विकासको अभाव हुनु, दक्ष जनशक्तिको अभाव तथा छरिएको यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

जोखिम युक्त क्षेत्रको बस्तीलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्नु, सुरक्षित र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्नु, बालबालिका, महिला, तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक सम्पचनाहरू निर्माण गर्नु, भवन आचार संहिता लागू गर्नु, नयाँ भवन निर्माणमा मौलिकपना कायम राख्नु, सुरक्षित एवं एकिकृत आवास तथा बस्ती विकास गर्नु, किफायती र सुरक्षित आवास निर्माण गर्नु, स्थानीय भू-उपयोग नीति निर्माण र कार्यान्वयन गर्नु, विपन्न परिवारहरूको लागि सुरक्षित आवासको व्यवस्था गर्नुआदि प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । बस्ती क्षेत्रमा आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था गर्नु, वातावरण मैत्री बस्ती व्यवस्थापन गर्नु, फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

५.१.३ लक्ष्य

“गाउँपालिकाभित्रमा रहेका आवास क्षेत्र, सार्वजनिक स्थलहरूलाई भूकम्प प्रतिरोधी, प्रविधिमैत्री, सुरक्षित र परम्परागत जीवनशैली तथा कला, संस्कृतिको प्रतिनिधित्व गर्ने गरी विकास गर्ने,”

५.१.४ उद्देश्य

भवन निर्माण आचार संहिता तथा न्यूनतम मापदण्डका आधारमा व्यक्तिगत तथा सार्वजनिक भवन तथा संरचना निर्माण तथा बस्ती विकासलाई व्यवस्थित तथा सुरक्षित गर्नु ।

५.१.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१.सम्भावित लघु उद्योग र बजारको वर्गीकरण गर्ने ।	१.वर्गीकृत बजार र लघु उद्योगको स्थापनाको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ । २.बस्ती अनुकुलन औद्योगिक तथा व्यावसायिक क्रियाकलापलाई जोड दिइनेछ । ३. सम्भावित बस्ती क्षेत्र , बजार क्षेत्र र औद्योगिक क्षेत्र छनौट गरी बस्ती विकास ढाँचा तयार गर्ने ।
२. गाउँपालिकाका बस्ती क्षेत्रमा सडक, खानेपानी, शैक्षिक लगायतका पूर्वाधार निर्माणका लागि पहल गर्ने ।	१.भौतिक पूर्वाधार निर्माणका लागि संघ एवम् प्रदेशसँग समन्वय गरिनेछ । २.बस्ती वरपर सक्षम सुरक्षाप्रणाली तथा शैक्षिक संस्थाको को विकास गरिनेछ । ३. बस्ती व्यवस्थापन मापदण्ड लागू गरिनेछ ।

५.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
सुविधा सम्पन्न उद्यान सहित को खुल्ला पार्क क्षेत्र	संख्या	०	१	१	२
जोखिमयुक्त वस्तीहरु	संख्या	३५	३२	२५	२०
भूकम्प प्रतिरोधी प्रविधि र मापदण्ड अनुसार निर्माण भएका निजी, सार्वजनिक भवन तथा संरचना	प्रतिशत	४५	५५	६५	७०
महिलामैत्री, बालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक संरचना	संख्या				
सुविधा सम्पन्न (खानेपानी, शौचालय, विजुली, सञ्चार) सामुदायिक भवन, महिला तथा ज्येष्ठ नागरिक भवन तथा सभाहल	संख्या	२	३	४	५
सुरक्षित आवासमा पहुँच	प्रतिशत	२५			
नक्सा पास गरी निर्माण भएका घर	प्रतिशत	४			
खरको छाना भएका घर	सङ्ख्या	५६०			
जस्ताको छाना भएका घर	सङ्ख्या	३४००			
ढलान घर	सङ्ख्या	४०			
ढुङ्गाको छानाभएका घर	सङ्ख्या	०			
ढुङ्गाको गारो भएका घर	सङ्ख्या	३४००			
काठको बारावेरा भएका घर	सङ्ख्या	३००			
सिमेन्टको गारो भएका घर	सङ्ख्या	२००			
खाल्टे शौचालय भएका घर	सङ्ख्या	२००			
साधारण शौचालय	सङ्ख्या	३७५०			
फलश शौचालय	सङ्ख्या	५०			
फलस-सेफिट ट्याङ्कमा जोडिएको शौचालय	सङ्ख्या	१०			

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

५.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा आवास तथा भवन उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	ला०	मुजुगु	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	७६५७४	४५९४५	३०६३०	६०१३	६५२३०	५१८०
२०८४/८५	८०९५६	४८५७४	३२३८३	६५२७	६८७५५	५५१८
२०८५/८६	८८६९५	५३२९७	३५४७८	७२९४	७५०५७	६९७७

५.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
स्थानीय भवन निर्माण नीति निर्माण तथा कार्यन्वयन : आवास क्षेत्र र बस्तीहरूको नक्शांकन अभिलेखीकरण	स्थानीय भवन संहिताको पालना गरी सुरक्षित भवन निर्माण गर्ने	२०८२ सम्म	१२३११	स्थानीय भवन संहिता अनुसार भवनहरूको निर्माण भएको हुनेछ
जोखिमयुक्त बस्तीको नक्सांकन गरी सुरक्षित मानव बस्तीको विकास कार्यक्रम	जोखिम क्षेत्र पहिचान तथा सुरक्षित मावन बस्ती विकास गर्ने	२०८१ देखि शुरु	७३८६८	सुरक्षित मावन बस्तीको विकास भएको हुनेछ
मुख्य बजार केन्द्रहरूमा आधारभूत पूर्वाधार निर्माण : खुला व्यायमशाला, ढल, नाला, फोहोर व्यवस्थापन केन्द्र	मुख्य बजारक्षेत्रका आधारभूत पूर्वाधारहरू निर्माण गरी व्यवस्थित बजार निर्माण गर्नु	सालवसाली	५४१७०	आधारभूत पूर्वाधार सहितको व्यवस्थित बजार व्यवस्थापन
बहुउद्देश्यीय सामुदायिक भवन निर्माण, महिला तथा ज्येष्ठ नागरिक भवन, सभाहल, ऐतिहासिक भवनहरूको संरक्षण साथै धार्मिक तथा पर्यटकीय पदमार्गमा धर्मशालाहरू निर्माण कार्यक्रम	समुदायस्तरमा हुने विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरू संचालनको व्यवस्थित स्थान निर्माण गर्नु	सालवसाली	८६१७९	प्रत्येक समुदायमा बहुउद्देश्यीय सामुदायिक भवनहरू निर्माण भएका हुनेछन्
भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण सीप र प्रविधि विकास कार्यक्रम	सिपयुक्त जनशक्ती उत्पादन गर्नु	२०८४ सम्म	१९६९८	सिपयुक्त जनशक्ती निर्माण भएका हुनेछन्
जम्मा लागत हजारमा			२४६२२६	

५.१.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

पूर्वाधार विकासले भूस्वरूपमा परिवर्तन हुने, बजार क्षेत्र क्रमिक रूपमा शहरीकरण भई फोहोरमैलाको विसर्जन र वातावरणीय ह्रासमा वृद्धि भई बजार क्षेत्रको सुन्दरता, हरियाली र स्वच्छतामा ह्रास आउने जोखिम रहेकोछ । सडक तथा भवनको मापदण्ड तयार हुनेछ । भूउपयोग, आवास, वस्ती विकास तथा भवन निर्माण सम्बन्धी मापदण्डको परिपालनामा अभिवृद्धि हुनेछ ।

५.२ सडक, पुल तथा यातायात

५.२.१ पृष्ठभूमि

सडक, पुल र यातायातको विकासले उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, स्वास्थ्य र शिक्षा सेवामा पहुँच उपलब्ध गराउँदै रोजगारी सिर्जना गर्न र समग्र सामाजिक र आर्थिक विकासमा टेवा पुर्‍याउन उल्लेख्य योगदान गर्दछ । यस गाउँपालिका भित्र पिच, कच्ची तथा धुले सडकहरु रहेका छन् । नेपालको संविधानले यातायात सुविधामा नागरिकहरुको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र अपांगतामैत्री हुने व्यवस्था गरेको छ ।

सुरक्षित आवास क्षेत्र, सम्भावित उद्योग क्षेत्र, कृषि पकेट क्षेत्र, खानी क्षेत्र, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरुलाई प्राथमिकतामा राखेर सडकको ट्याक खोल्दै गएका छन् । सडक विस्तार संगै स्थानीय उत्पादन (कृषि, वन, पशु जन्त्य) हरूको निकासी सहज हुँदै गएको छ । उद्योग, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, भौतिक निर्माण लगायतका कार्य गर्न सहज र कम खर्चिलो हुँदै गएको छ । धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक स्थलहरुलाई प्रयोग गरेर पर्यटकीय गतिविधि सञ्चालन गर्न सहज बन्दै गएको छ । सडक साँघुरो छ, घुम्ती पर्याप्त छैन, खाल्टा खुल्टी छन्, ग्रेड मिलेको छैन, कच्ची छ, नाली काटिएको सडकको लम्बाई न्यून छ । कृषि, वन, खानी, प्राकृतिक स्रोतहरुको व्यावसायिक परिचालनको प्राविधिक पक्ष कमजोर छ ।

गाउँपालिकामा सडक निर्माण तथा तथा स्तरोन्नति गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ । यातायातलाई बाट्टे महिना सञ्चालन गर्न र सडक सुधार कार्यलाई व्यवस्थित गर्न अझ बाँकी छ । हिलिहाड गाउँपालिकामा एक घण्टाको दुरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसङ्ख्या औसत ९५ प्रतिशत छन् । सडकको निर्माण तथा विस्तारमार्फत व्यावसायिकरण गर्ने सम्भावना हुनु, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था हुनु, सडक निर्माण तथा सुधार गरी स्थानीय सेवालाई प्रभावकारी बनाउने सम्भावना हुनु यस क्षेत्रका प्रमुख अवसरहरु हुन् ।

५.२.२ समस्या तथा चुनौति

सडक विस्तारका कारण ढुवाउ, बाढीजस्ता समस्या बढेका छन् । उद्योग व्यवसाय सञ्चालन, सार्वजनिक प्रयोग तथा महत्वका भौतिक निर्माण गर्न उपयुक्त सार्वजनिक जमिन कम हुनु, सडक विस्तार तथा व्यवस्थापनमा चुनौतीहरु छन् । सडकको क्षमताभन्दा बढी वजनका बाहनहरुलाई वैकल्पिक व्यवस्था भएको छैन । सवै धुले कच्ची सडकहरु निर्माण भई स्तरोन्नति नहुनु, सडक संरक्षणका प्रविधिहरु दायौँवायौँ सडक नाली, वायो इन्जिनियरिड नहुनु, बारम्बार सडकहरु यातायात

अवरुद्ध नियन्त्रण गर्न नसक्नु । सडक निर्माण गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा परीक्षण लगायत विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन जस्ता पक्षहरूमा ध्यान नदिई सडक निर्माण गर्नु, सडक निर्माण गर्दा खानेपानीसंग समन्वय नहुनु साथै यस गाउँपालिकाको बजार र आवास क्षेत्रमा निर्माण भएका सडकहरूमा ढल, नाली र फोहोरमैलाको व्यवस्थापनमा कमी हुनु र वर्षादको समयमा यातायात संचालनमा कठिन हुनु, सडक तथा पुलहरूको गुणस्तर कमजोर हुनु, पक्की सडक निर्माणको लागत उच्च रहनु यस क्षेत्रका मुख्य समस्याहरू हुन् ।

त्यसैगरी वाह्रै महिना सडक यातायात सञ्चालनमा ल्याउनु, गुणस्तरीय, दिगो र सर्वसुलभ सडक यातायात सेवावाट आम नागरिक लाभान्वित गर्नु, भाडादर नियन्त्रण गर्नु, अधिकांश स्थानीयहरू सडक सुविधा उपयोगका लागि ३० मिनेटको पैदल दुरी कम गर्नु, सडकमा स्थानीयहरूको अपनत्व श्रृजना गर्नु, गुणस्तरीय सडक सञ्जाल विस्तार गर्नु, सडक तथा यातायात विकासको लागि जनसहभागिता जुटाउनु, निर्माणाधीन सडकहरू सम्पन्न गर्नु, महत्वपूर्ण टोल बस्तीहरू र पर्यटकीय केन्द्रसम्म सडक पुर्याउनु, वैकल्पिक पदमार्गहरू निर्माण गर्नु, सडकको सुरक्षाको लागि जनताको अपनत्वको विकास गर्नु आदि मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । सडकको स्तरोन्नति र विस्तारका लागि अतिरिक्त बजेटको व्यवस्था गर्नु, स्थायी सडक पहुँच भएको जनसङ्ख्या वृद्धि गर्नु, सडकमा प्राकृतिक क्षति न्यूनीकरण गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

५.२.३ लक्ष्य

“गुणस्तरयुक्त सडक सञ्जालको निर्माण गरी यातायातको सरल र सहज पहुँच अभिवृद्धि गर्ने ।”

५.२.४ उद्देश्य

गाउँपालिकाका भित्रका सम्पूर्ण सडक सञ्जालहरूको दीगोपनाको सुनिश्चितता गर्दै गुणस्तरीय र सवल सडक सञ्जालको निर्माण गर्नु

५.२.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. सडकको स्तरोन्नतिमार्फत व्यावसायिक क्रियाकलापमा वृद्धि गर्ने ।	१. घर-टोलमा सडकको विस्तार गरी ग्रामीण व्यावसायिक क्रियाकलापको व्यवस्थितरूपमा विकास गरिने छ । २. कृषि सडकको निर्माण गरी कृषि बजारको विकास गरिने छ ।
२. गाउँपालिकाका प्रशासनिक निकायसम्म पहुँच पुऱ्याउन वडा कार्यालय र बस्ती जोड्ने सडक निर्माणलाई प्राथमिकता दिने ।	१. गाउँपालिका र वडा जोड्ने सडक निर्माणका लागि स्थानीय बजेटको व्यवस्था गर्ने तथा अन्य सहयोगका लागि पहल गरिने छ ।
३. सडक मर्मत तथा निर्माण कार्य गर्दा मापदण्ड अनिवार्य रूपमा लागु गर्ने ।	१. जथाभावी डोजर प्रयोग गरी सडक निर्माण गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गरिने छ । २. वायो इन्जिनियरिङ्ग लगायतका प्रविधि प्रयोग गरी दिगो सडक विकासलाई जोड दिइनेछ । ३. विविध कारणबस सडक अवरोध हुने सम्भावनाको न्यूनीकरण गरिने छ ।

५.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
एक घण्टाको दुरीमा यातायातको पहुँच भएको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	९५	९६	९६	९७
पालिका तथा वडा जोड्ने सडक निर्माण	कि. मि.	१०	१५	२०	२२
खण्डस्मिथ सडकमा स्तरोन्नति	कि. मि.	५०	५६	६०	६५
सडक निर्माण	कि. मि.	१०	१५	२०	२५
डि.पि.आर सम्पन्न भएका योजना	सङ्ख्या	१०	१२	१४	१५
पक्की कालोपत्रे सडक र स्लाब ढलान	कि. मि.	०			
कच्ची/धुले सडक	कि. मि.	५५	६५	७०	७५
सडक सुधार	सङ्ख्या	१०	१२	१५	१८
पक्की पुल निर्माण	सङ्ख्या	४	६	८	१०
भोलुगे पुल निर्माण	सङ्ख्या	१२	१४	१५	१६

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

५.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा सडक, पुल तथा यातायात उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु.	रु.	रु.	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	८५५२९	५१३१७	३४२११	६७१६	७२८५७	५७८६
२०८४/८५	९१५३०	५४९१८	३६६१२	७३७९	७७७३५	६२३८
२०८५/८६	१०१५१९	६०९११	४०६०८	८३४९	८५९०८	७०७०

५.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
वडा कार्यालय र पालिका जोड्ने पक्की सडक सञ्जाल विकास तथा विस्तार कार्यक्रम	दुरदराजका बस्तीहरुलाई सडक सञ्जालमा पहुँच बढाउनु	क्रमागत	८३५७३	दुरदराजका बस्तीहरुलाई सडक सञ्जालमा पहुँच भएको हुनेछ ।
मुख्य बस्ती जोड्ने तथा पालिका स्तरीय रणनीतिक सडक सर्वयाम स्तररोन्नति	रणनीति मार्गहरु निर्माण गर्ने	क्रमागत	४७३५८	रणनीति मार्गहरु निर्माण भएको हुनेछन् ।
स्थानीय सडक निर्माण तथा स्तररोन्नति	सडक स्तरउन्नती गर्न	क्रमागत	५५७९६	सडकहरु निर्माण भएको हुनेछ
अन्तरपालिका सडक तथा पुल निर्माण जैविक इन्जिनियरिङ्ग तथा वृक्षारोपण कार्यक्रम	दिगो सडक यातायातको सुनिश्चिता बढाउनु	क्रमागत	५०९४४	दिगो सडक यातायातको सुनिश्चिता बढेको हुनेछ
बहुआयामिक भौतिक पूर्वाधार (विद्युत र वैकल्पिक उर्जा, खानेपानी, ढल र फोहोर व्यवस्थापन, कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र, चिस्यान केन्द्र र शीतगृह, धार्मिक, ऐतिहासिक र प्राकृतिक स्थल आदि) हरूका लागि सडक सञ्जाल परियोजना	सडक सम्पर्क वृद्धि गर्दै वर्षैभरि यातायातको सुविधामा उपलब्ध गराउनु	क्रमागत	४९७८७	सडक सम्पर्क वृद्धि गर्दै वर्षैभरि यातायातको सुविधामा उपलब्ध भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			२७८५७८	

५.२.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

गाउँपालिकाबाट संभाव्यता तथा वातावरणीय अध्ययन भएका आयोजना तथा कार्यक्रमलाई प्राथमिकता, उपभोक्ता तथा सरोकारवालाको सहभागितामा आयोजना व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुने जोखिम रहन्छ। संघीय शासन प्रणाली अनुसार तीन तहबीच नीति तथा कार्यक्रममा सामाज्यस्यता, समन्वय र सहकार्यमा आयोजना कार्यक्रम छनौट र कार्यान्वयन हुनेछ। रुपान्तरणकारी, विस्तृत आयोजना प्रस्ताव तयार भएका, क्रमागत, बहुवर्षीय, कार्यान्वयनका लागि तयार भएका आयोजना तथा कार्यक्रम प्रस्तावित भए अनुसार बजेट विनियोजन भई खरिद प्रक्रिया अनुसार आयोजना कार्यक्रम कार्यान्वयन हुनेछन्। सडक पूर्वाधार विशिष्ट आयोजना हुने भएकोले दक्ष प्राविधिकबाट विस्तृत संभाव्यता तथा वातावरणीय अध्ययन हुन नसकेमा तथा आयोजना प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न नसकिने जोखिम रहन्छ।

५.३ जलस्रोत, विद्युत तथा स्वच्छ ऊर्जा

५.३.१ पृष्ठभूमि

ऊर्जा सहज जीवनयापनका लागि अपरिहार्य साधन हो। सामाजिक विकासक्रम संगसंगै जलविद्युत र वैकल्पिक ऊर्जाको विकास एवम् प्रयोग बढ्दो छ। गाउँपालिकामा जलविद्युत ऊर्जाको विस्तार गर्ने क्रममा हाल ८८.५१ प्रतिशत परिवारमा विद्युतको पहुँच पुगेको छ। सौर्य ऊर्जा प्रयोग गर्नेहरूको परिवार १०.३३ छन् भने १२ परिवारले बायो ग्याँस प्रयोग गर्दछन्।

गाउँपालिकाले सुधारिएको चुल्हो वितरण गरेको कारण गाउँपालिकाका करिब ८० प्रतिशत घरधुरीमा सुधारिएको चुल्होको प्रयोग गर्ने गर्दछन्। सबै घरधुरीमा निशुल्क ग्याँस तथा चुल्होको वितरण गरिएकोले प्रत्येकको घरमा खाना पकाउन ग्याँसको प्रयोग गर्ने गरिन्छ। ति दुई वडा बाहेक गाउँपालिकाका अन्य वडामा भण्डै ९० प्रतिशतले खाना पकाउन दाउराको प्रयोग गर्दछन् भने १० प्रतिशतले दाउरा र ग्याँस दुवै प्रयोग गर्दछन्।

नवीकरणीय ऊर्जा, परम्परागत ऊर्जा तथा खनिज ऊर्जामा आधारित ऊर्जाको प्रतिस्पर्धा विश्वभर बढ्दो छ। दिगो विकास लक्ष्य र नेपालको संविधानले पनि नवीकरणीय ऊर्जाको विकास गरी आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गर्नका लागि सुपथ र सुलभ रुपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति गर्ने नीति लिएको छ।

५.३.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिका भित्र पहिले नै सम्भाव्यता अध्ययन गराई निर्माणाधिन रहेको विद्युत आयोजनाहरू समयमै सम्पन्न हुन नसक्नु, विद्युत् आपूर्तिमा नियमितताको अभाव, खाना पकाउने इन्धनको रूपमा विद्युतलाई जोडन नसक्नु, विद्युत प्रसारणमा लो भोल्टेजको समस्या हुनु, विद्युत सेवा विस्तार गर्न नसकिएका बस्तीहरूमा वैकल्पिक ऊर्जाको विकास गर्नु, विद्युत प्रसारण लाइनलाई भरपर्दो बनाउनु, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जालाई आय आर्जनको भरपर्दो माध्यमका रूपमा विकास गर्नु आदि यस क्षेत्रका समस्या तथा चुनौती हुन्। सडक किनाराहरूमा सडक वत्ती जडान नहुनु, घरहरू सवैलाई धुवामुक्त बनाउन नसक्नु, सबै वडामा नियमित रुपमा विद्युत सेवा उपलब्ध नहुनु, उपलब्ध जलश्रोतको पूर्ण सदुपयोग हुन नसक्नु, ऊर्जा सुरक्षामा वैकल्पिक ऊर्जाको योगदानको स्पष्ट लक्ष्य

निर्धारण हुन नसक्नु, वैकल्पिक उर्जाको प्रवर्द्धन र विस्तारको लागि निजी क्षेत्रलाई आकर्षण गर्न नसक्नु आदि जस्ता समस्याहरू रहेका छन् ।

प्रत्येकको घरघरमा विद्युत सेवा पुऱ्याउनु, खाना पकाउने दाउराको प्रयोगमा कमि ल्याउनु, स्थानीय स्तरमा विद्युत खपतमा वृद्धि ल्याउनु, नवीकरणीय उर्जामार्फत उर्जामा पहुँच स्थापित गर्नु, ग्रामीण विद्युतीकरण सेवालाई थप विस्तार गर्नु, दाउराको प्रयोग कम गर्नु, हिँउदको समयमा उर्जा आपूर्ति गर्नु, नवीकरणीय उर्जा अन्तर्गतको सौर्य तथा वायु उर्जा उत्पादनमा निजी तथा समुदायको लगानी आकर्षित गर्नु आदि चुनौतीहरू रहेका छन् ।

५.३.३. लक्ष्य

“विद्युतीय पूर्वाधार र त्यसबाट प्राप्त रोयल्टीको माध्यमबाट गाउँपालिकाको व्यवसायिक तथा औद्योगिक विकासको आधारशिला तयार गर्नु ।”

५.३.४ उद्देश्य

विद्युतीय उत्पादन र त्यसबाट प्राप्त रोयल्टीलाई गाउँपालिकाको दिगो आर्थिक स्रोतको आधार बनाइ, विद्युत खपतको अभिवृद्धिका माध्यमबाट विद्यमान व्यवसायिक तथा औद्योगिक क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउनु ।

५.३.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. उर्जा सेवाको पहुँच विस्तार गरी जीवनस्तरमा वृद्धि ल्याउने	१. न्यूनतम उर्जाको उपलब्धताको सुनिश्चितता लागि तथ्याङ्क सकलन गरिने छ । २. स्थानीय विद्युत आयोजनामा स्थानीयको लगानी वृद्धि गर्ने
२. नवीकरणीय वैकल्पिक उर्जाको प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. नवीकरणीय उर्जाको प्रयोग गरी वातावरण प्रदूषण न्यूनीकरण गरिने छ । २. ग्रामीण जैविक वस्तुबाट वैकल्पिक उर्जा उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरिने छ । ३. सौर्य उर्जाको उत्पादन र प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

५.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
विद्युत सेवा प्रयोग गर्ने घर परिवार	प्रतिशत	४५	५५	६५	७०
सौर्य उर्जा प्रयोग गर्ने घरधुरी अनुपात	प्रतिशत	३५	३०	२५	२०
इन्धनका लागि दाउरामा भर पर्ने घर परिवार	प्रतिशत	७५	७०	६५	६०
इन्धनका लागि विद्युत प्रयोग गर्ने	प्रतिशत	२	५	७	१०

घरधुरी					
सुधारिएको चुल्हो प्रयोग गर्ने	प्रतिशत	६५	७०	७५	८०

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

५.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा विद्युत तथा उर्जा उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	स्थानीय	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	३३९६४	१८६८०	१५२८४	२६६७	२८९३३	२२९८
२०८४/८५	३२०५२	१७६२९	१४४२३	२५८४	२७२२१	२१८५
२०८५/८६	३३६९७	१८५३३	१५१६४	२७७१	२८५१६	२३४७

५.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
सामुदायिक विद्युतीकरण तथा विद्युत लाइन विस्तार कार्यक्रम	सामुदायिक विद्युतीकरणको माध्यमबाट सबै वस्तीमा विद्युत विस्तार गर्नु	०८४ सम्म	२१९३७	ग्रामीण बस्तीहरूमा विद्युत विस्तार भएको हुनेछ
दाउराको खपत कम तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्नको लागि सुधारिएको चुल्हो वितरण गर्ने	नागरिक स्वास्थ्यमा सुधारका साथै इन्धनको लागि बन दोहनमा न्यूनीकरण गर्ने	०८४ सम्ममा	१५९५४	इन्धनको लागि बन दोहनमा ४० प्रतिशतले कमी भएको हुनेछ
उज्यालो कार्यक्रम (विद्युत लाइन मर्मत तथा विस्तार)	विद्युत क्षमता वृद्धि तथा विस्तार गर्ने	०८४ सम्म	२०९४०	विद्युत क्षमता थप वृद्धि तथा विस्तार भएको हुनेछ ।
काठेपोल विस्थापन कार्यक्रम	दिगो विद्युत विस्तार	०८३ सम्म	१३९६०	विद्युतीय जोखिमहरू कम भएहुनेछ
बजार क्षेत्रमा सोलार सडक बत्ती जडान	सडक क्षेत्रमा सौर्य बत्तीको व्यवस्थापन गर्नु	०८३ सम्म	१४९५७	अध्यारोका कारण सडकमा हुने दुर्घटनामा कमी आएको हुनेछ
सौर्य उर्जा लगायत वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन कार्यक्रम	सौर्य उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जाको उपयोगमा वृद्धि गरी खनिज उर्जाको खपतमा कमी ल्याउनु	सालवसाली	११९६६	सौर्य उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जाको उपयोगमा वृद्धि भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			९९७१४	

५.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

जलवायु परिवर्तनको असर, वातावरणीय प्रभाव र स्थानीय सरोकारका विषयलाई सम्बोधन गर्न नसक्दा यसबाट अपेक्षित हासिल गर्न नसकिने जोखिम रहेको छ । उपलब्ध प्रविधिको उपयोग, बजेटको सुनिश्चिता, निर्माण सामग्रीको सहज उपलब्धता, मानव संशाधन उपलब्ध भएमा र विपद् तथा अन्य विवादको कारण आयोजनाका लागत बढ्न नगएमा उल्लेखित उपलब्धि हासिल हुनेछ । विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगबाट उद्यम, व्यवसाय सहज वृद्धि गर्न सकिने । विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जाको संरचनाबाट सावधानी अपनाउन नसकेमा दुर्घटनाको जोखिम रहन सक्छ ।

५.४ सूचना तथा संचार प्रविधि

५.४.१ पृष्ठभूमि

नागरिकको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको रूपमा रहेको सूचनाको हकको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै आमसञ्चारलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने राज्यको नीति हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । वर्तमान अवस्थामा सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा भित्रिएका अत्याधुनिक प्रविधिहरूको व्यापक उपयोगले सर्वसुलभ रूपमा सेवा सुविधामा विविधीकरण गर्दै ग्रामीण क्षेत्रसम्म गुणस्तरीय, प्रतिस्पर्धी एवम् सर्वसुलभ रूपमा सेवा सुविधा उपलब्ध गराई देशको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक लक्ष्य प्राप्तमा योगदान गरेको छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकामा ९९ प्रतिशत घरधुरीमा सञ्चारसाधनको पहुँच रहेको छ । जसमा ८०.६ प्रतिशतसँग साधारण मोबाइल फोन, ५०.२ प्रतिशतसँग स्मार्ट फोन र ५८.२ प्रतिशत जनसंख्या प्रत्यक्ष रूपमा इन्टरनेटको पहुँचमा रहेका छन् । गाउँपालिकाका सबै वडाहरू नेपाल टेलिकमको नमस्ते नेटवर्कको पहुँचमा छन् । गाउँपालिकाले मातहतका कार्यलयहरू, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकीहरूमा इ हाजिरीको व्यवस्था गरिरहेको छ । गाउँपालिकामा सुशासन र पारदर्शिता कायम गर्नका लागि सञ्चार तथा सूचना प्रणालीको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । आधार वर्षमा गाउँपालिकामा टेलिभिजन प्रयोग गर्ने परिवारको सङ्ख्या कम छ भने इन्टरनेट प्रयोगकर्ता परिवारको सङ्ख्या पनि कम नै छ । गाउँपालिकाको सत्य तथ्य वस्तुस्थिति पत्ता लगाई गाउँपालिकाको बारेमा सूचना प्राप्तिका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ ।

५.४.२ समस्या तथा चुनौती

संचार सेवा प्रदायक संस्थाहरूको संख्यात्मक वृद्धिसँगै गुणात्मक विकास हुन नसक्नु, साइबर सुरक्षाका लागि संस्थागत र प्राविधिक जनशक्तिको अभाव हुनु, गाउँपालिकाभित्र सूचना तथा संचार पहुँचको एकीकृत र अद्यावधिक विवरण तयार नहुनु, विद्यालयहरूमा आइसिटिको सहज पहुँच नहुनु, सार्वजनिक स्थलहरूमा सिसिटिभि जडान नहुनु, टेलिफोनका टावरहरू प्रयाप्त मात्रा नभएको कारण र टावरमा विद्युत आपूर्तिको समस्याका कारण हातमा मोबाइल भएर पनि नेटवर्क नहुँदा सञ्चारमा समस्या, भरपर्दो इन्टरनेट नभएका कारण वडा कार्यलय लगाएतमा सेवाग्राहीलाई सेवा पाउन ढिला हुने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकासकालागि अन्तर सरकार समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउनु, भौगोलिक विकटताका कारण दुर्गम वस्तीहरूमा इन्टरनेट पुऱ्याउनु, गाउँपालिकाको सूचना तथा कार्यप्रणालीमा आधारित एप्स बनाउनु र प्रयोगमा ल्याउन आदि यस क्षेत्रका समस्याका रूपमा रहेका छन् । सूचना प्रविधिलाई सबै नागरिकको पहुँचमा पुऱ्याउनु, उपलब्ध इन्टरनेट सेवाको गुणस्तर बृद्धि गर्नु, सूचना तथा संचारको लागि आवश्यक पर्ने विद्युत सेवाको नियमित आपूर्ति गर्नु, विद्युतीय शासन

प्रणाली लागू गर्नु, संचार माध्यमहरूलाई विश्वसनीय र जवाफदेही बनाउँदै गुणस्तरीय सेवा प्रवाहको विकास गर्नुपर्ने चुनौति रहेका छन् ।

५.४.३ लक्ष्य

“सेवा प्रवाह तथा स्थानीय स्तरको वस्तु तथा सेवाको व्यवसायिक विकासमा नागरिकको सहज पहुँच अभिवृद्धिका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु ।”

५.४.४ उद्देश्य

सूचना प्रविधि सम्बन्धि गुणस्तरीय पूर्वाधारको आधारशिला तयार गरी स्थानीय स्तरमा हुने सेवा प्रवाहमा सहजीकरण तथा व्यापार, व्यवसाय, लघु उद्यम, कृषिजन्य तथा पर्यटकीय उत्पादन आदिलाई इ-मार्केटिङ्गका माध्यमबाट व्यवसायिकरण गर्ने ।

५.४.५ रणनीति

१. सूचना प्रविधि मैत्री गाउँपालिका निर्माण गर्ने ।
२. गाउँ पालिकाबाट प्रदान गरिने सेवालाई प्रविधिमार्फत सहज बानाईने ।
३. गाउँपालिकाभित्र आम संचार माध्यमहरूलाई थप व्यवस्थित गर्ने ।

५.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
इन्टरनेट सेवा प्रयोग गर्ने जनसंख्या (मोबाइलबाट समेत)	प्रतिशत	५०	५५	६०	७०
निःशुल्क वाइफाई उपलब्ध भएका क्षेत्रहरु	संख्या	०	१	२	३
टेलिफोन मोबाइल प्रयोगकर्ता	प्रतिशत	८०	८२	८५	९०
विद्यालय लगायत सार्वजनिक भवनमा इन्टरनेट सेवा सुचारु	संख्या	१५	१७	१८	२०
गाउँपालिका भित्र रहेका क्रियाशिल पत्रकार	संख्या	५	८	१०	१२

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

५.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा सूचना तथा सञ्चार उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)	बजेटको स्रोत (रु.)

	कुल	जालु	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	१६०५६	८०२८	८०२८	१२६१	१३६७७	१०८६
२०८४/८५	१७५१३	८७५७	८७५७	१४१२	१४८७३	११९४
२०८५/८६	११३९९	५६९९	५६९९	९३७	९६४६	७९४

५.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
डिजिटल प्रोफाइल र डिजिटल नागरिक वडापत्र स्थापना	नगरपालिकाका सूचनामा जनताको सहज पहुँच विस्तार गर्नु	०८४ सम्म	१४३९०	डिजिटल सूचना पाटी र सिसि क्यामरा जडान भएको हुनेछ
वडा कार्यालय भरपर्दो इन्टर नेटको व्यवस्था गर्ने	वडा कार्यालय लगायतमा भरपर्दो इन्टर नेटको व्यवस्था गर्नु	०८३ सम्म	८०९४	इन्टरनेटको उपलब्धताले वडा कार्यालयको काममा सहजता भएको हुनेछ ।
गाउँपालिका मातहतका कार्यालयमा ई-हाजिरी व्यवस्था	कार्यालयमा सरकारी कर्मचारीहरुको उपस्थितिको सुनिश्चिता गर्नु	०८४ सम्म	५८४६	गाउँपालिका मातहतका कार्यालयहरुमा कर्मचारी उपस्थितिमा वृद्धि भएको हुनेछ
शैक्षिक तथा सार्वजनिक स्थलमा इन्टरनेट सेवा विस्तार कार्यक्रम	सवै बस्तिमा इन्टरको सुविधा सुनिश्चिता गर्नु	०८२ सम्म	४९४६	सवै बस्तिमा इन्टरको सुविधा सुनिश्चित हुनेछ
सूचना प्रविधिमैत्री तथा डिजिटलमय गाउँपालिका निर्माण	छिटोछिटोरितो तथा प्रविधिमैत्री सेवा प्रवाह गर्नु	०८४ सम्म	९४४३	नगर सेवा प्रविधिमैत्री तथा डिजिटलमय हुनेछ ।
सालवसाली गतिविधि : : इ चौतारी, विपद जोखिम पूर्वसूचना	गाउँपालिका गतिविधिमा जनताको सहज पहुँच वृद्धि गर्नु	सालवसाली	२२४८	गाउँपालिकाकाको गतिविधिमा जनताको सहज पहुँच वृद्धि भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			४४९६८	

५.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

उपलब्ध प्रविधिको उपयोग, बजेटको सुनिश्चिता, दक्ष मानव संसाधन उपलब्ध भएमा र महामारी तथा अन्य अवस्था नभएमा उल्लेखित उपलब्धि हासिल हुनेछ। सूचना प्रविधिको उपयोगबाट सेवा प्रवाहमा थप प्रभावकारिता ल्याउन सकिनेछ। प्रविधि खर्चिलो र दक्ष मानविय श्रोतको आवश्यक पर्ने भएको तथा साइबर सुरक्षाको दृष्टिकोणले सूचना तथा दस्तावेजहरु असुरक्षित हुने तथा अनधिकृत प्रसारण तथा सम्प्रेषण हुने जोखिम रहन सक्छ।

परिच्छेद ६ : वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन

यस परिच्छेदमा वन तथा भूसंरक्षण, वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन र विपद् जोखिम व्यवस्थापन लगायतका उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चुनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ ।

६.१ वन, भूसंरक्षण तथा जैविक विविधता

६.१.१ पृष्ठभूमि

प्राकृतिक स्रोतको हिसावले वन एक महत्वपूर्ण सम्पदा हो । वन, वनस्पति, वन्यजन्तु र जैविक विविधता समेट्ने यो क्षेत्र प्रत्यक्ष रूपमा पर्यावरण, स्वच्छ पर्यावरण र वन तथा जडिबुटीमा आधारित उद्योगसँग गाँसिएको छ । यस क्षेत्रबाट प्राप्त हुने काठ, दाउरा, जडिबुटी, हरित उद्यम र प्रकृतिमा आधारित पर्यटनको विस्तार समृद्धिका आधार हुन् भन्ने स्वच्छ पर्यावरण, हरियाली, जैविक विविधता, प्राकृतिक रमणीयता, समुन्नत जलाधार आदि सुखी नेपालीका महत्वपूर्ण सूचकहरू हुन् । वन, वन्यजन्तु तथा जैविक विविधताको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय लाभ हासिल गर्ने तर्फ गाउँपालिकाको प्राथमिकता हुनु अपरिहार्य छ । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विभिन्न वनको संरक्षण, प्रवर्द्धन, प्रयोग, नियमन तथा व्यवस्थापनमा गाउँपालिकाको भूमिका महत्वपूर्ण हुने हुँदा सोही अनुसार नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक हुन्छ ।

वन नेपालको महत्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा हो । मुलुकको भण्डै आधा भाग ढाकेको वन क्षेत्रले पर्यावरणीय सुरक्षा, सांस्कृतिक, सामाजिक र आर्थिक समुन्नतिमा समेत योगदान पुऱ्याएको छ । नेपालको संविधानले प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीति लिएको छ । वन तथा जैविक विविधता प्रदेश सरकारको अधिकारको सूचीमा रहेको भएता पनि स्थानीय तहको भूमिका महत्वपूर्ण छ । आम्दानीमा आधारित वन जन्य उद्यमको उल्लेखीय विकास नभएतापनि गाउँपालिका भित्र एउटा वन तथा जडीबुटीमा आधारित उद्योग रहेको छ ।

पाँचथर जिल्लामा रहेको हिलिहाड गाउँपालिकाको ३५.४ प्रतिशत क्षेत्रफल वनले ढाकेको छ । वनसम्पदाको संरक्षणका लागि समुदायलाई सक्रिय बनाइएको छ । दिगो वन व्यवस्थापन र उपयोगमा आधा जसो घरधुरीको पहुँच पुगेको छ । काठमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । वर्तमानमा वन सम्पदाको कुशल व्यवस्थापन गरी ग्रामीण अर्थतन्त्रमा योगदान बढाउनका लागि ठोस योजना बनाइ अगि बढ्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

हिलिहाड गाउँपालिका ग्रामीण क्षेत्र भएकाले यहाँ पाइने विविध किसिमका जडीबुटी र गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादन छ । यस गाउँपालिकामा जडीबुटी प्रशोधन केन्द्र तथा भण्डारण केन्द्रहरू आजसम्म निर्माण हुन सकेका छैनन् । यस भेगका केही स्थानहरूमा वृक्षरोपण कार्यक्रमहरू गरिएका छन् भने वन उपभोक्ता समितिमार्फत आयआर्जन कार्यक्रमहरू समेत सञ्चालनमा रहेका छन् । वन क्षेत्रको केही प्रतिशत भाग समुदायमा हस्तान्तरण भएकाले आफ्नै कार्य योजना बनाएर सम्पदा संरक्षण, आय आर्जन, अध्ययन, अनुसन्धानजस्ता कार्य गर्न सकिने । सामुदायिक वनलाई विशेष प्रकारका बालीहरूको परीक्षण उत्पादन, गुणस्तर मापन, लाभ, लागत, विश्लेषण गर्ने कार्यको प्रयोगशालाको रूपमा विकास गरी कृषिका सफल मुनाहरू विकास गर्न सकिने अवस्था छ ।

६.१.२ समस्या तथा चुनौति

यस क्षेत्रमा रहेका वन, हरियाली र जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनमा यथोचित ध्यान पुग्न सकेको छैन । वातावरणीय स्वच्छता, प्राकृतिक स्रोत र साधनको समुचित उपयोग र संरक्षण हुन सकेको छैन । मिचाहा वनस्पतिको प्रकोप बढ्दै जानु, हरियाली प्रवर्द्धनको सम्बन्धी कार्य सन्तोषजनक नहुनु, जनसंख्या वृद्धि, सडक निर्माण, अतिक्रमण, समुचित व्यवस्थापनको कमी, प्राथमिकता तथा उचित लगानीको कमी, वन्यजन्तुहरु वालीनालीमा हुने क्षति, नियन्त्रण गर्न नसक्नु, व्यवस्थित चरन क्षेत्रको व्यवस्था नहुनु, वन जङ्गलको दिगो सदुपयोग गर्दै जीविकोपार्जनका लागि आयमूलक कार्यमा उपयोग गर्न नसक्नु, पूर्वाधार विकास र वन जङ्गल बीच सन्तुलन कायम हुन नसक्नु जस्ता समस्याहरू रहेका छन् । यसैगरी भूसंरक्षण र जलाधारको सन्दर्भमा खोला, सडक किनार, सार्वजनिक जग्गा, पाखा वा क्षेत्रहरूमा पर्याप्त मात्रामा वृक्षरोपण हुन नसक्नु र भएका रुखहरूको संरक्षण गर्न नसक्नु, हरेक वर्ष वृक्षरोपण नियमित गर्ने गरिए तापनि उचित हेरचाह गर्न नसक्नु र विरुवा हुर्कने दर न्यून हुनु, कमजोर, कृषि सडक लगायत अन्य साना पूर्वाधार निर्माणका काममा वातावरणीय अध्ययन बिना काम हुने गरेकाले वातावरणीय क्षति हुनु समस्याका रूपमा रहेको छ ।

वन तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्नु, मिचाहा प्रजातिको बढोत्तरीबाट रैथानी प्रजातिहरूको संरक्षण गर्नु, प्राकृतिक स्रोतहरू संरक्षण र जीविकोपार्जन बीच अन्तर सम्बन्ध स्थापित गर्नु, जल, जमिन र जंगललाई एकीकृत तथा दिगो ढंगले सञ्चालन गरी जमिनको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु यहाँको अर्को चुनौती रहेको छ ।

परम्परागत रूपमा पाइने वनस्पति तथा वन्य जन्तुहरू लोप हुँदै गएका । बाढी, पहिरो र भूक्षयका कारण जैविक विविधतामा असर परेको छ । अव्यवस्थित र अवैज्ञानिक तरिकाले भएको सडक विस्तारले जैविक विविधताको प्राकृतिक अन्तर सम्बन्ध टुटेको छ । यति हुँदाहुँदै पनि वन स्रोत पहिचान, स्तरीकरण, सङ्कलनजस्ता कार्यका लागि ठोस कार्य गर्न सकिएको छैन । वन क्षेत्रको व्यावसायिकरूपमा विकास गर्न नसक्नु, वन पैदावारको चोरी निकासी पूर्णरूपमा नियन्त्रण नहुनु, वन पैदावार आधारित स्थानीय उद्योगको व्यवस्थित विकास नहुनु, वन पैदावारको वातावरणमैत्री प्रयोगको लागि ठोस योजना नबन्नु, वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनको व्यवस्था नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

६.१.३ लक्ष्य

“वन तथा जैविक विविधताको संरक्षण र सदुपयोग गर्दै उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने”

६.१.४ उद्देश्य

वन तथा जैविक विविधताको दीगो व्यवस्थापन गरी वन पैदावरमा आधारित उद्योग, पर्यटन प्रवर्धन गर्दै लक्षित वर्ग तथा लाभग्राहीहरूको आयआर्जनमा अभिवृद्धि गर्ने ।

६.१.५ रणनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. वन आधारित उद्योगको कुशल व्यवस्थापन गर्ने ।	१. वनक्षेत्रको जैविक क्षमता , आर्थिक क्षमता र वातावरणीय सन्तुलनको वस्तुस्थितिबारे विश्लेषण गरी वनका सम्भावित अवसरहरूको खोजी गरिने छ । २. वन आधारित उद्योगको गुणस्तर वृद्धि गरिने छ । ३. वनसम्पदामा आधारित हस्तकलाका सामग्री उत्पादन एवम् बजारीकरण गरिने छ । ४. वन क्षेत्रहरू पहिचान गरी वनलाई आयमूलक र मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलाप गर्ने माध्यम बनाउने ।
२. वनसम्पदामा आधारित दैनिक प्रयोगजन्य सामग्री उत्पादनमा प्रोत्साहन गर्ने ।	१. वन सम्पदामा आधारित आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि गरी आय आर्जनको सुनिश्चित गरिने छ । २. काठ तथा गैर काष्ठ उपज सङ्कलन, प्रयोग र निकासी, बजार गुणस्तर र राजश्व परिचालनमा सुधार गर्ने ।

६.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
जैविक संरक्षणका लागि मिचाहाप्रजाति नियन्त्रण, वृक्षारोपण, रिचार्ज पोखरी, अग्नी रेखा, भुडी सफाइ जस्ता कार्यहरू	संख्या	१५	२०	२५	३०
सामुदायिक वन	संख्या	२५	२५	२६	२७
जैविक विविधता संरक्षणका लागि घोषण गरिएका संरक्षित क्षेत्र	संख्या	४	५	६	७
नवनिर्मित उद्यान तथा हरित क्षेत्र	हेक्टर	९००	९५०	१०००	११००
संरक्षित क्षेत्र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी सञ्चालित उद्योग व्यवसाय	संख्या	१	२	३	४
वन तथा जडीवुटीमा आधारित उद्योग	संख्या	१	२	३	४
गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवसायिक खेती क्षेत्र	हेक्टर				

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८१

६.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा वन तथा भूसंरक्षण उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	पा०	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	१०५६०	५२८०	५२८०	८२९	८९९५	७९४
२०८४/८५	१२५५७	६२७८	६२७८	१०१२	१०६६४	८५६
२०८५/८६	१४२४८	७९२४	७९२४	११७२	१२०५७	९९२

६.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
वन उद्यमका लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिसँग स्थानीय पालिका कार्यक्रम	वनमा आधारित आयआर्जन वृद्धि गर्ने	सालवसाली	६७२६	वन उद्यमका लागि सामुदायिक वन विकास भएको हुनेछ
नांगा डाडापाखामा ढटेलो, ओखर, आरु, सल्लोको विरुवाहरु रोपण	खाली डाडापाखाहरुमा हरियाली बढाउदै स्थानीय आयआर्जनमा वृद्धि गर्नु	०८४ सम्म	४४८४	खाली डाडापाखाहरुमा हरियाली बढाउदै स्थानीय आयआर्जनमा वृद्धि भएको हुनेछ
पहिरो नियन्त्रण तथा नदी तटबन्ध कार्यक्रम	पहिरो नियन्त्रण तथा तल्लो तटिय क्षेत्रमा नदी तटबन्ध गरी वस्ती तथा खेती योग्य जमिन सुरक्षित गर्नु	सालवसाली	८९६८	उपल्लो तटिय क्षेत्रमा पहिरो नियन्त्रण र तल्लो तटिय क्षेत्रमा तटबन्ध गरी पहिरो र बाढीबाट वस्ती तथा खेतियोग्य जमिन सुरक्षित भएको हुनेछ
पानीका स्रोत संरक्षण तथा नदी किनारा वृक्षारोपण कार्यक्रम	पानीका स्रोतहरुको संरक्षण गर्नु साथै नदी तटबन्धको दिगो समाधान गर्नु	सालवसाली	७४७३	पानी स्रोत वरिपरी वृक्षारोपण गरी मुहान संरक्षण भएको हुनेछ
हैसियत विग्रेको वन क्षेत्रमा आर्युवेद जन्य वनस्पतीको व्यवसायिक खेती	वन संरक्षण तथा आय आर्जन वृद्धि	सालवसाली	२२४२	वन संरक्षणमा वृद्धि भएको हुनेछ
सामुदायिक, धार्मिक, वन भित्र डालेघाँस, जडिबुटी, डालेचुक, ढटेलो उत्पादन गर्ने गरी कृषि वन निर्माण कार्यक्रम	वन पैदावारको व्यवस्था गरी कृषि तथा पशुपालन सहज बनाउनु तथा हरियाली प्रवर्धन गर्नु	सालवसाली	४४८४	सामुदायिक वन भित्र कृषि वन व्यवस्थापन गरी पशुपालनमा वृद्धि भएको हुनेछ ।
सालवसाली कार्यक्रम : बन्य जन्तु संरक्षण, अग्नी रेखा निर्माण			२९८९	
जम्मा लागत हजारमा			३७३६५	

६.१.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

सार्वजनिक निजी साभेदारीमा ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रमा खुला स्थानमा वृक्षरोपण तथा निजी तथा व्यवसायिक वागवानी विस्तार गरी वातावरणमा सुधार तथा आयआर्जन समेत वृद्धि गर्न सकिनेछ । जलवायु परिवर्तनको असर लगायत विभिन्न महामारी र अन्य विपद जोखिममा वृद्धि, स्रोतको अनियन्त्रित दोहन र उत्खनन तथा अनियन्त्रित निर्माण जस्ता जोखिम पक्षहरु रहेका छन् । संङ्घीय संरचना अनुसारको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत व्यवस्था, दक्ष जनशक्ति, समुदाय तथा सरोकारवालाको सहभागिता सुनिश्चित भई श्रोत साधनको लगानीमा प्राथमिकता प्राप्त भएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने पूर्वानुमान गरिएको छ ।

६.२ वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन

६.२.१ पृष्ठभूमि

उचित रुपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेमा यसले वातावरणमा असर गर्दछ । नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने मौलिक हकको समेत व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ आफ्नो क्षेत्रभित्र वातावरण संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी गाउँपालिकाको आफ्नै हुन्छ । य हिलिहाड गाउँपालिकाका मेची राजमार्गसँग जोडिएका बस्तीहरु क्रमिक रुपमा शहरीकरण तर्फ उन्मुख भैरहेकाले गाउँपालिकाको लागि वातावरण व्यवस्थापनको विशेष महत्व रहेको छ । यि क्षेत्रका बस्तीहरुमा फोहोरमैला तथा ढल व्यवस्थापन प्रत्येक पछिल्ला वर्षहरुमा भनपछि भन पेचिलो बन्दै गैरहेको देखिन्छ । दैनिक रुपमा घरधुरीबाट निस्कासन हुने पलाष्टिक जन्य फोहोरको व्यवस्थापन समयमै गर्न नसके विकराल रुप लिन सक्ने देखिन्छ । बजार क्षेत्रका खाल्डाखुल्डी, खोला खोल्सी किनारा, सडक छेउमा पलाष्टिक जन्य फोहोरहरु यत्र तत्र फ्याकिएको देखिन्छ । पलाष्टिक फोहोर बजार क्षेत्रमा जलाउने गरेको पाइन्छ । गाउँघरमा घरबाट निस्कने पलाष्टिक जन्य पदार्थ मलखादो हुदै खेतबारीमा पुगेको देखिन्छ । अर्को तर्फ घरभित्र हुने उर्जाको प्रयोग पनि वातावरण व्यवस्थापनको संवेदनशील विषय हो । गाउँपालिका क्षेत्र भित्र परम्परागत उर्जा (दाउरा)को प्रयोग गर्ने घरधुरी ९६.७ प्रतिशत रहेका छन् । बजार क्षेत्रमा खाना पकाउन ग्याँसको प्रयोग गर्ने घरपरिवारको संख्या बढ्दो छ ।

त्यसो त हिलिहाड गाउँपालिकाका ९६ प्रतिशतभन्दा बढी घरधुरीमा शैचालय निर्माण भएकाले शौचसँग सम्बन्धित फोहोरबाट वातावरणमा पर्न सक्ने असर न्यून गर्न निकै महत्वपूर्ण टेवा पुगेको छ । यसले हिलिहाड गाउँपालिकाका बस्तीहरुको वातावरणीय स्वच्छतालाई वृद्धि गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । गाउँ बस्तीमा घरधुरीबाट निस्कने सड्ने खालका फोहोरहरुलाई गाडबस्तुको मल राखिएको मलखादोमा राखी मल बनाउने चलनले पनि गाउँ बस्तीको सरसफाईमा परम्परागत रुपमै असल अभ्यास भएको देखिन्छ ।

धुवाँरहित सुधारिएको चुल्हो तथा विद्युतीय चुल्होको प्रयोगलाई प्रोत्साहन, सार्वजनिक स्थलमा वरपीपल रोप्न प्रोत्साहन, वन सम्पदा संरक्षणका कार्य, एक घर ५ वृक्ष तथा मेरो घर मेरो बाँगेचा मेरो फूलवारी कार्यक्रम, फोहोरबाट मोहोर कार्यक्रम, मेरो घर सफा घरजस्ता कार्यक्रमको योजना बनाई लागु गर्ने प्रयास हुनु वातावरण संरक्षण एवं जलवायु अनुकूल परिस्थिति निर्माणका क्षेत्रमा गाउँपालिकाका प्रशंसनीय कार्य हुन् । यद्यपि सहरोन्मुख क्षेत्रको वातावरणमैत्री व्यवस्थापन गरी फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्दै वातावरण अनुकूल वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धनका लागि ठोस योजना बनाई लागु गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । गाउँपालिकाका नीतिगत प्रयासहरु, वातावरणमैत्री

समाजको सोचको विस्तार हुनु, वन तथा स्थानीय स्रोत साधनको संरक्षणमा समुदायको सहभागिता बढ्नु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

६.२.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिकाका लागि समस्या भनेको फोहोर उत्पादन हुने घरपरिवारको संख्या र बजार क्षेत्र विस्तार हुँदै जानु हो । गाउँपालिकामा फोहोरमैला वर्गीकरण र संकलनको अभ्यास नगण्य हुनाले बजार क्षेत्रमा फोहोरमैला खास गरी ठोस फोहोर बढ्दै जानु, प्लाष्टिक तथा कागजहरू जलाउने प्रचलन रहेको हुँदा जनस्वास्थ्यमा वायु प्रदूषणजन्य जोखिम हुनु, फोहोरमैलाको पुनःचक्रिय प्रयोग, निष्काशन न्यूनीकरण जस्ता काममा गाउँपालिकाको प्रयाप्त ध्यान नपुग्नु, बढ्दै गएको हिलिहाड, लिताकोट, हाँकु जस्ता बजार क्षेत्रमा ढल निकास, प्लाष्टिक जन्य फोहोर व्यवस्थापन आदि समस्या बढ्दै जानु, फोहोरमैला विसर्जन गर्ने व्यवस्थित स्थान नहुनु, बजार क्षेत्रका बासिन्दाहरूले डस्टविन, कम्पोष्ट-विन र गावेज-पिट प्रयोग नियमित र उचित तरिकाले नगर्नु, फोहोरमैलाको वर्गीकरण नहुनु, धेरैजसमा फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि चेतनामा पूर्णता नहुनु, प्लाष्टिकजन्य फोहोर रिसाइकल गर्न सकिने भएपनि त्यसको व्यवस्थित संकलन गर्ने संयन्त्र नहुनु, परम्परागत उर्जा (दाउरा) प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या उल्लेख्य हुनु, कर्णाली राजमार्ग आसपास उत्सर्जन हुने धुलो, धुँवा तथा ध्वनी प्रदूषणको व्यवस्थापन आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । ऊर्जामा पहुँचको समयानुकूल विस्तार नहुनु, गाउँपालिकाका वातावरणमैत्री सबै योजनाको पूर्णरूपमा लागु नहुनु, सन्तुलित पूर्वाधार विकास नहुनु, ग्रामीण गरिबी, स्थानीय फोहोरमैला तथा ढलको उचित व्यवस्थापन नहुनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् ।

खाना पकाउने ऊर्जाका लागि दाउराको प्रयोग घटाउनु, किफायती वैकल्पिक उपायहरू पहिल्याई दाउरामाथिको निर्भरता घटाउनु, शून्य फोहोरमैलाको दिशातर्फ गाउँपालिकालाई अधि बढाउन पर्याप्त ज्ञान, आवश्यक सोच, प्रविधि र जनचेतनाको व्यापक विस्तार गर्नु जस्ता चुनौतीहरू रहेका छन् । प्लाष्टिकको बढ्दो प्रयोग, वन क्षेत्रको कुशल व्यवस्थापन गर्नु, ग्रामीण गरिबी न्यूनीकरण गरी वातावरणमैत्री घरेलु क्रियाकलापमा वृद्धि गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

६.२.३ सोच

“दिगो वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्दै स्वच्छ तथा हराभरा गाउँपालिका बनाउने ।”

६.२.४ उद्देश्य

फोहोरको दिगो व्यवस्थापन मार्फत वातावरणीय स्वच्छता कायम गरी स्वच्छ समुदाय निर्माण गर्नु ।

६.२.५ रणनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. स्वच्छ वातावरण सुनिश्चित गर्न ग्रामीण सामुदायिक हरियाली अभिवृद्धि गर्ने ।	१. सार्वजनिक स्थल तथा घर वरपर हरियाली वृद्धिका लागि पहल गरिनेछ । २. प्रत्येक वडामा बाल उद्यान तथा पार्कको निर्माण गरिनेछ । ३. वातावरणमैत्री ऊर्जा प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

२. नदी, फोहरमैला तथा ढलको दीगो व्यवस्थापन गर्ने ।	१. नदी, खोला, जलाधारक्षेत्रको अव्यवस्थित प्रयोगलाई दुरुत्साहित गरी स्वच्छ जलस्रोतको व्यवस्था गरिने छ । २. ढल एवम् फोहरमैलाको निकास तथा प्रशोधन गर्ने व्यवस्था मिलाई स्वच्छ र सफा गाउँपालिकाको निर्माण गरिनेछ ।

६.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
घर, कार्यालय एवं अस्पतालको नकुहिने, नगल्ने, नसड्ने प्लाष्टिक जन्य फोहोरलाई सुरक्षित विसर्जन गर्ने घरधुर	संख्या	५	८	१०	१२
निष्काशित फोहोरको औषत वार्षिक परिमाण	मे.टन				
व्यक्तिगत सरसफाइ/स्वच्छता कायम गर्ने जनसंख्या (प्रतिवर्ष वृद्धि)	प्रतिशत	८	१०	१२	१५
दैनिक सफाइ हुने बजार क्षेत्र	संख्या	०	१	२	३
नियमित सरसफाइको अभ्यास गर्ने घरधुरी	प्रतिशत	३५	४०	४५	५०
कम्पोष्ट-विन र गाव्नेज-पिट प्रयोग गर्ने परिवार	संख्या	५०	२५०	३००	३५०

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

६.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	नगर	पुर्ण	आन्तरिक स्रोत	नगर सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	१०४९८	४१९९	६२९९	८२४	८९४३	७१०
२०८४/८५	११५६५	४६२६	६९३९	९३२	९८२२	७८८
२०८५/८६	१२८२३	५१२९	७६९४	१०५५	१०८५२	८१३

६.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
प्राकृतिक तथा ऐतिहासिक क्षेत्रहरूमा वातावरणीय स्वच्छता तथा प्लाष्टिक प्रयोग न्यूनीकरण अभियान	ऐतिहासिक क्षेत्रको स्वच्छता तथा सार्वजनिक कार्यक्रमहरूमा प्लाष्टिक प्रयोगमा न्यूनीकरण गर्नु	०८७ सम्म	५२३३	ऐतिहासिक क्षेत्रमा स्वच्छता वृद्धि भएको साथै सार्वजनिक कार्यक्रमहरू प्लाष्टिक मुक्त भएका हुनेछन्
वडा स्तरीय पर्यावरणीय क्लब (Eco Club) गठन गरी वातावरण संरक्षणका कार्यक्रम संचालन	पर्यावरणीय क्लबहरू मार्फत वातावरण संरक्षणका गतिविधिहरू संचालन गर्नु	०८२ सम्म	६२८०	पर्यावरणीय क्लबहरू गठन भई संरक्षणमा संलग्न भएका हुनेछन्
बजार क्षेत्रहरूमा एक पसल/एक घर दुई गमला तथा वृक्षारोपण कार्यक्रम	बजार क्षेत्रमा हरियाली प्रवर्धन गर्नु	०८४ सम्म	५५८२	बजार क्षेत्रमा हरियाली तथा स्वच्छता वृद्धि भएको हुनेछ
बजार क्षेत्रमा उत्सर्जन हुने फोहोरको दिगो र उत्पादनशील व्यवस्थापन साथै फोहरमैला विसर्जन केन्द्र निर्माण तथा संचालन	फोहोरमैलाको दिगो व्यवस्थापन गर्नु	०८४ सम्म	१०४६६	फोहोरमैला व्यवस्थापन भएको हुनेछ
विकास निर्माण कार्यमा सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन अध्ययन	विकास निर्माणले पार्न सक्ने सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव न्यूनीकरण गर्नु	सालवसाली	४१८६	सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव अध्ययन भएको हुनेछ
वातावरणीय सुन्दरता प्रवर्धन सम्बन्धी सालवसाली गतिविधिहरू		सालवसाली	३१४०	
जम्मा लागत हजारमा			३४८८७	

६.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था भई दक्ष मानव संसाधन परिचालन गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन सक्नेछ । उपलब्ध प्रविधिको उपयोग, बजेटको सुनिश्चिता, दक्ष मानव संसाधन उपलब्ध भएमा र महामारी तथा अन्य अवस्था नभएमा उल्लिखित उपलब्धि हासिल हुनेछ । फोहोरमैला जस्तो दैनिक जीवनमा विगत देखि चल्दै आएको आनीवानी तथा मानवीय व्यवहार परिवर्तनमा आउने जटिलताका कारण समयमा सरल ढंगले कार्यान्वयन भई हालन कठिन हुने जोखिम रहन सक्छ ।

६.३ विपद जोखिम व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

६.३.१ पृष्ठभूमि

कमजोर भौगर्भिक तथा भूधरातलीय बनोट, मौसमी विषमता, निरन्तर दोहोरिरहने बहु-प्रकोपका घटना, अव्यवस्थित पूर्वाधार विकास एवम् जोखिम असंवेदनशील विकास निर्माण कार्य लगायतका कारण उत्पन्न विभिन्न प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्को अत्याधिक जोखिममा पर्ने मुलुकहरू मध्ये नेपाल पनि एक हो र सोको प्रभाव यस गाउँपालिकामा पनि पर्नु स्वभाविक हो । तसर्थ प्राकृतिक तथा अप्राकृतिक विपद्का कारणले हुने मानवीय र भौतिक क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्ने तर्फ गाउँपालिकाको ध्यान जानु आवश्यक छ । त्यसैगरी जलवायु परिवर्तनले सबै क्षेत्रलाई असर गर्ने र ती असरहरू एक आपसमा सम्बन्धित र आधारित समेत हुने भएकोले यसको प्रभावको सामना गर्न समुदाय लगायत अन्य संस्थाहरूको अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ । तसर्थ प्राकृतिक सम्पदाको दिगो व्यवस्थापन गर्ने तथा हरियाली अभिवृद्धि गर्ने जस्ता कार्यमा गाउँपालिकाको ध्यान पुग्नु जरुरी छ । यसका लागि आवश्यक नीति, कानून एवम् कार्ययोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्दछ ।

नेपालको संविधानले प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पुर्वसूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवम् पुनर्स्थापना गर्ने नीति अवलम्बन गर्दै विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यलाई स्थानीय तहको एकल अधिकार तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारको रूपमा राखेको छ । नेपाल विपद्को उच्च जोखिममा रहेकाले विपद्का कारण वर्षेनी धनजनको ठूलो क्षति हुने गरेको छ । मुख्यतः भूकम्प, अतिवृष्टि, बाढी, पहिरो, हावाहुरी, चट्याङ्ग, आगलागी, खडेरी, महामारी, शीतलहर र हिमताल विष्फोटन हुनसक्ने कारण विपद्को जोखिम उच्च रहेको छ । यसैगरी हैजा, बर्डफ्लु, स्वाइन फ्लुजस्ता रोगहरू पनि विपद्को कारकका रूपमा देखिएका छन् । जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्न तत्काल पहल थाल्ने दिगो विकास लक्ष्यले मार्गदर्शन गरेको छ ।

सम्भावित रूपमा आउने महामारी तथा विपद व्यवस्थापनका लागि हिलिहाड गाउँपालिकाले आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्थापन गरिरहेको छ । गाउँपालिकाको विपद व्यवस्थापन स्थानीय कोषमा रु.लाख वरावरको बजेट व्यवस्थापन गरिएको छ । त्यसैगरी, गाउँपालिकाले स्थानीय विपद व्यवस्थापन ऐन निर्माण गरी स्थानीय विपद व्यवस्थापन समिति गठन गरेर स्थानीय विपद तथा जलवायु उत्थानशील योजना साथै स्थानीय विपद पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्दैछ । गाउँपालिकामा आपतकालिन सञ्चालन केन्द्र रहेको छ । सम्भावित रूपमा आउने महामारी तथा विपद व्यवस्थापनका लागि हिलिहाड गाउँपालिकाले आवश्यक तयारीहरूको व्यवस्थापन गर्दैछ ।

भूक्षयको सम्भावित क्षेत्रको पहिचान गरी समयमै व्यवस्थापनका उपायहरूको अवलम्बन गर्न सकेको खण्डमा जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । प्राकृतिक प्रकोपबाट जनधनको रक्षा गर्नु हरेक स्थानीय सरकारको कर्तव्य हो । हिलिहाङगाउँपालिकामा बाढी र नदी व्यवस्थापन गर्ने क्रममा नदीमा तटबन्ध निर्माण गरिएको छ भने विविध स्थानमा बाढीको रोकथामका लागि प्रयास गरिएको छ । यस्तैगरी बाढीबाट जोखिममा भएका बस्तीको संरक्षण गरिएको छ । प्रकृतिप्रदत्त नदी तथा खोलाको व्यवस्थापन एवं सम्भावित बाढी पहिरोग्रस्त क्षेत्रको व्यवस्थापनका लागि पूर्व सतर्कताको व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । वडास्तरीय विपद् व्यवस्थापन समितिको स्थापना हुनु, प्राकृतिक विपद् सहायता कोषको स्थापना हुनु, गाउँपालिकामा आपत्कालीन सुरक्षा केन्द्रको अवधारणा ल्याइनु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

६.३.२ समस्या तथा चुनौति

जलवायु परिवर्तन र विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी स्थानीय नीति, कानून र मापदण्डको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न नसकिनु, स्थानीय जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्य योजना लागू गर्न प्राविधिक जनशक्ति र आर्थिक स्रोतको कमी हुनु, जीविकोपार्जनका लागि प्राकृतिक स्रोतहरू र वर्षात्को पानीमा निर्भर रहनु, जलवायु परिवर्तनको कारण अतिवृष्टि, बाढी, खडेरी, हावाहुरी, मानव रोगको महामारी, असिना, आगलागी, कृषिमा रोग किरा र मिचाहा प्रजाति जस्ता प्रकोपहरूले स्थानीयस्तरमा प्रत्यक्ष रूपमा असर गर्नु, बर्सेनि प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्ले जिउधनका साथै सार्वजनिक, निजी सम्पत्ति, भौतिक संरचनाहरू समेत प्रभावित हुनु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्या हुन् ।

विभिन्न पानीका स्रोत संरक्षण गर्नु, स्थानीय स्तरमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी आधिकारिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु, स्थानीय जलवायु अनुकूलन कार्ययोजना लागू गर्नु, जलवायु अनुकूलनसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन संरचना निर्माण गर्नु, कृषि तथा वन क्षेत्रमा जलवायु अनुकूलन प्रविधिको उपयोग बढाउनु, जलवायु परिवर्तनबाट हुने क्षति कम गर्नु, जलवायु परिवर्तनको असरबाट प्रभावित गरिब, विपन्न, महिला, बालबालिका, वृद्धवृद्धाहरू, साधन स्रोतमा कम पहुँच भएका घरधुरीलाई सेवा र टेवा दिनु, खेतबारीमा रासायनिक मलको प्रयोग निरुत्साहित गरी जैविक प्रविधिको उपयोग बढाउनु आदि चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

सबै खोल्साहरूको व्यवस्थापनमा कठिनाई हुनु, बाढी ग्रस्त क्षेत्रको समयमै व्यवस्थापन नहुनु, दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनु, प्रविधि तथा बजेटको अभाव हुनु, प्राकृतिक स्रोतमा आधारित अव्यवस्थित आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गरिनु यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू हुन् । दक्ष जनशक्तिको प्राप्ति, विपद् व्यवस्थापन समितिलाई स्रोत साधनले युक्त बनाउनु, बाढी पहिरोको पूर्वानुमान गर्नु, बाढी पहिरो व्यवस्थापन तथा नदी व्यवस्थापनका लागि आवश्यक बजेटको व्यवस्था गर्नु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

६.३.३ लक्ष्य

“विपद्जन्य सामाजिक, आर्थिक, भौतिक तथा वातावरणीय क्षति न्यूनीकरण गर्ने”

६.३.४ उद्देश्य

विपद्बाट हुन सक्ने क्षति न्यूनीकरण र आपत्कालीन उद्धार व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाईनुका साथै जलवायु अनुकूलन योजना निर्माण गरी समुदाय स्तरमा कार्यान्वयन गर्नु ।

६.३.५ रणनीति तथा कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीतिहरू
१. बाढी पहिरोग्रस्त सम्भावित क्षेत्रको पहिचान गरी बाढी पहिरो रोकथामको व्यवस्था गर्ने ।	१. बाढीग्रस्त सम्भावित क्षेत्रमा वृक्षारोपण गरिने छ । २. बाढीग्रस्त सम्भावित क्षेत्रको वस्ती सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गरिने छ ।
२. गाउँपालिकाका विपद् व्यवस्थापन समितिलाई स्रोत साधन युक्त बनाउने ।	१. बाढीबाट पीडितको उद्धारका लागि आधुनिक स्रोत साधनको व्यवस्था गरिनेछ । २. नदी व्यवस्थापन तथा बाढी नियन्त्रणमा स्थानीय समुदायलाई सक्रिय बनाइ सचेतना फैलाइनेछ । ३. स्थानीय संघसंस्थाको सहयोगमा बाढी पहिरो उद्धार को अभ्यास गरिनेछ । ४. नदीकटान, नदीनिकास र भूक्षयका कारण हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न समुदायमा आधारित जैविक इन्जिनियरिङ्ग गर्ने कायलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

६.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार विपद् जोखिम व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
आपतकालीन उद्धार गर्न तालिम प्राप्त स्वयंसेवक	संख्या	३२	४२	५५	६५
विपद् व्यवस्थापन स्थानीय कोषमा भएको रकम	रु हजारमा	७५००	७६००	८५००	९०००
विपद् प्रतिरोधात्मक भौतिक संरचनाहरु	प्रतिशत	२०	२५	३०	४०
आपतकालीन उद्धारका लागि अत्यवश्यक एम्बुलेन्स तथा वरुणयन्त्रको व्यवस्था	संख्या				
विपद् प्रतिकार्यकालागि भएको आपतकालीन नमूना अभ्यास	संख्या	१	२	२	२
जलवायु परिवर्तन अनुकुलन न्यूनीकरण सम्बन्धी सचेतना लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन	संख्या	५	८	१०	१२

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

६.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन उप-क्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको श्रोत (रु.)		
	कुल	बालु	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	२३४६६	९३८७	१४०८०	१८४३	१९९९०	१५८७
२०८४/८५	२३१३०	९२५२	१३८७८	१८६५	१९६४४	१५७६
२०८५/८६	१७८१०	७१२४	१०६८६	१४६५	१५०७२	१२४०

६.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
स्थानीय तह आपतकालिन कार्य संचालन केन्द्र स्रोत सम्पन्न बनाउने	स्रोत युक्त आपतकालिन कार्य संचालन केन्द्र बनाउनु	क्रमागत	१६१०२	आपतकालिन कार्य संचालन केन्द्र स्रोत युक्त हुनेछ
जोखिमयुक्त क्षेत्रको नक्सांकन तथा विपद् पूर्व तयारी कार्यक्रम	जोखिम क्षेत्रको पहिचान तथा पूर्व तयारी गर्नु	०८३ सम्म	२२५४२	जोखिम क्षेत्रको पहिचान तथा पूर्व तयारी भएको हुनेछ
विपद् व्यवस्थापन कोषमा वृद्धि तथा समितिको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	विपद् व्यवस्थापन समितिहरुलाई सक्षम बनाउनु	क्रमागत	१८०३४	विपद् व्यवस्थापन समितिले सबै प्रकारका विपद्हरुको सामना गरेको हुनेछ ।
जलवायु परिवर्तन र विपद्को प्रभाव न्यूनीकरण सम्बन्धी सालवसाली कार्यक्रम	जलवायु परिवर्तन र विपद्को प्रभाव न्यूनीकरण सम्बन्धी जनचेतना प्रवर्धन गर्ने	सालवसाली	७७२९	जलवायु परिवर्तन र विपद्को प्रभाव न्यूनीकरण सम्बन्धी जनचेतना वृद्धि भएको हुनेछ
जम्मा लागत हजारमा			६४४०७	

६.३.९ जोखिम पक्ष तथा अनुमान

जलवायु परिवर्तनको असर, आईपर्न सक्ने विभिन्न महामारी र अन्य विपद् जोखिममा वृद्धि, स्रोतको अनियन्त्रित दोहन र उत्खनन तथा अनियन्त्रित निर्माण जस्ता जोखिम पक्षहरु रहेका छन् । संङ्घीय संरचना अनुसारको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत व्यवस्था, दक्ष जनशक्ति, समुदाय तथा सरोकारवालाको सहभागिता, उपकरण र श्रोत साधनको लगानी भएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने अनुमान गरिएको छ । त्यसैगरी, गाउँपालिकाले विपद् पुर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने र आवश्यक मानवीय श्रोत परिचालन गरी विपद् न्यूनीकरणको लक्ष्य हासिल गर्न सक्ने अनुमान गरिएको छ । मानवीय कारणले हुने विपद् बढ्दो अवस्थामा रहेकोले यसको प्रतिकार्य तथा पुनर्लाभमा श्रोत तथा समयको लगानी बढाउनु पर्ने हुन्छ । वाढी र पहिरो लगायत प्रकोपबाट जुनसुकै बेला जस्तोसुकै विपद् पर्न सक्ने जोखिम रहन्छ ।

परिच्छेद ७ : संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

यस क्षेत्रगत परिच्छेदमा नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन, मानव संसाधन तथा क्षमता विकास, स्रोत सुदृढीकरण तथा परिचालन, तथ्याङ्क तथा योजना व्यवस्थापन जस्ता उप-क्षेत्रहरूको पृष्ठभूमि, समस्या तथा चुनौति, लक्ष्य, रणनीति, नतिजा खाका, त्रिवर्षीय खर्च तथा स्रोत अनुमान, आयोजना तथा कार्यक्रम र पूर्वानुमान तथा जोखिम पक्षहरू समावेश गरिएको छ।

७.१ नीति, कानून, न्याय तथा सुशासन

७.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान र यस अनुसार बनेका कानूनहरूले स्थानीय सरकारहरूलाई आफ्नो अधिकारको क्षेत्रमा रही कार्य गर्न आवश्यक पर्ने कानूनहरू बनाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। सुशासन विना विकास सम्भव छैन र विकास विना देशमा समृद्धि ल्याउन सकिँदैन तसर्थ दिगो विकासको आधारशिला नै सुशासन हो।

सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउनु गाउँपालिकाको उच्च प्राथमिकतामा रहेको छ। गाउँपालिकाबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित हुनु र जनतामा आत्मसम्मानको भावना अभिवृद्धि हुनु नै सुशासनको प्रत्याभूति हुनु हो। नागरिकका सामाजिक तथा आर्थिक आकांक्षा पुरा गर्न आवश्यक ऐन कानूनहरूको निर्माण र यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा गाउँपालिकाले प्रयास गर्दै आएको छ।

यस गाउँपालिकाबाट विभिन्न ऐन, नियम, मापदण्डहरू निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। सार्वजनिक परीक्षण तथा सुनुवाईहरू कार्यान्वयन ल्याइएको छ भने वेबसाइटमा वार्षिक योजना पुस्तिका, गाउँपालिकाको वार्षिक आयव्यय सार्वजनिक हुने गरेको साथै गुनासो सुनुवाई र फर्बोत हुँदै आएको छ। विधायन, सुशासन, लेखा, राजस्व, विपद व्यवस्थापन, पूर्वाधार विकास, सामाजिक समावेशीकरण लगायतका विभिन्न समिति तथा उपसमितिहरू गठन गरी स्थानीय शासन सञ्चालनको अभ्यास भएको छ। न्यायिक समितिबाट मुद्दाहरूको सुनुवाई भएको छ। तापनि सामाजिक जवाफदेहिताका औजारहरूको अभ्यासमा कमि छ। सेवाग्राही सहायता कक्षको व्यवस्था गरिएको छैन। सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी पारदर्शी बनाउने सन्दर्भमा अनलाइन सेवाहरू प्रारम्भ भएको छैनन्। पूँजीगत खर्च तथा पूँजी निर्माणको क्षेत्रमा गाउँपालिकाको लगानी न्यून छ। आयोजनाहरू कार्यान्वयनमा उपभोक्ता समितिहरूको सहभागिता भएका छन् र स्थानीय संस्थाहरू, गैसस लगायत निजी क्षेत्रसंगको सहकार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन। विषयक्षेत्रगत गुरु योजनाहरू तर्जुमा हुनसकेको छैन भने आयोजनाहरू कार्यान्वयन पश्चात सहभागितामूलक अनुगमन मूल्याङ्कन प्रभावकारी ढङ्गबाट सञ्चालन हुन सकेको छैन। कर्मचारीसंग कार्यसम्पादन करार गरी कार्यसम्पादन गर्ने अभ्यासको विकास हुँदै गइरहेको छ।

७.१.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिकाले तर्जुमा गरेका ऐन, नीति, नियम, कार्यविधि तथा निर्देशिकाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, बनेका कानून तथा कार्यविधिहरूको बारेमा गाउँबासीहरू पर्याप्तमा जानकारी नहुनु, विशेषगरी लक्षित वर्गहरू आफ्नो पक्षमा बनेका नीति नियम तथा कार्यविधिहरूको बारेमा जानकारी

नहुनु, न्यायिक समितिको भूमिकाको बारेमा गाउँबासीहरु सुसुचित नहुनु, सुशासनको औजारहरुको बारेमा आम मानिसहरुलाई जानकारी नहुनु, यसको प्रयोग प्रभावकारी ढंगले प्रयोग नहुनु जस्ता समस्याहरु यस क्षेत्रमा रहेको छन् । सरोकारवाला, स्थानीय संघ संस्था तथा नागरिक समाजहरुसंग छलफल तथा अन्तरक्रियाको कमि, सुशासनको प्रत्याभूति नहुनु, क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्र, नागरिक अभिमत तथा लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण परीक्षण जस्ता सामाजिक उत्तरदायिका औजारहरुको अभ्यास नहुनु, सहायता कक्षको व्यवस्था नहुनु जस्ता समस्या रहेका छन् ।

सवै सार्वजनिक निकाय तथा संघ संस्थाहरुको सेवा प्रवाहलाई पारदर्शिता, उत्तरदायित्व, जवाफदेहिता विकास गर्नु, सुशासनयुक्त समाज तथा संस्कार विकास गर्नु जनताको व्यापक सहभागितामा कानूनहरुको निर्माण गर्नु, बनेका कानूनहरुको बारेमा उनीहरुलाई अनुशिक्षण गर्नु, बनेका ऐन नियमहरुको बारेमा आम मानिसहरुमा अपनत्वको भावना जागृत गर्नु र तिनीहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु जस्ता प्रमुख चुनौतीहरु रहेका छन् । त्यसैगरी सुशासन प्रवर्द्धन गर्नु निकै चुनौतीपूर्ण कार्य रहेको छ ।

७.१.३ लक्ष्य

“नतिजामुखी र जनताप्रति जवाफदेही शासन प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने”

७.१.४ उद्देश्य

१. गाउँपालिकामा विद्युतीय शासनको प्रवर्द्धन गर्नु ।
२. कानुनी शासनको आधार तयार गर्नु ।

७.१.५ रणनीति

१. गाउँपालिकाहरुबाट प्रदान गरिने सेवाहरु प्रविधिमैत्री बनाउने ।
२. गाउँपालिकाबाट प्रदान गरिने सेवा तोकिएको मापदण्ड अनुसार प्रदान गर्ने ।
३. अनुगमन तथा मूल्यांकनलाई प्रभावकारी बनाउने ।
४. कानुनले दिएका अधिकार तथा जिम्मेवारी कार्यान्वयनको लागि आवश्यक कानूनहरुको निर्माण गर्ने
५. शासन प्रणाली, नीति तथा कानून निर्माण, निर्णय, प्रक्रिया, कार्यसम्पादन प्रक्रिया र सेवा प्रवाहलाई सहभागितमूलक र पारदर्शी बनउने ।
६. न्यायिक समितिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

७.१.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको आगामी तीन आर्थिक वर्षको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार नीति, कानून तथा सुशासन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छः

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
अनुगमन तथा मूल्यांकन अनुसार	प्रतिशत	६५	७०	७५	८०

सुधार भएका आयोजनाहरू					
गाउँपालिकामा पेश भएका सेवा प्रवाह सम्बन्धी गुनासो सुनुवाईको फछ्यौट	प्रतिशत	८५	९०	९२	९८
न्यायिक समितिबाट फछ्यौट भएका मुद्दाहरू	प्रतिशत	९५	९६	९७	९८
अभ्यास गरिएका सामाजिक जवाफदेहिताका औजारका प्रकार	संख्या	३	३	३	३
अनलाइन सेवाबाट लाभान्वित सेवाग्राही	प्रतिशत	१५	२०	२५	३०
सरोकारवाला एवं सहभागितात्मक ढङ्गबाट निर्माण तथा कार्यान्वयन भएका ऐन,नियमहरू	संख्या	३५	३६	३७	४०

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

७.१.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा नीति, कानून तथा सुशासन उपक्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	राज्य	स्थानीय	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	५२४९	३१४९	२१००	४१२	४४७१	३५५
२०८४/८५	६६०९	३९६५	२६४३	५३३	५६१३	४५०
२०८५/८६	८९०५	५३४३	३५६२	७३२	७५३६	६२०

७.१.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
आवश्यक नीति, नियम तथा निर्देशिका तर्जुमा, अभिमुखीकरण तथा प्रकासन	गाउँपालिकाको लागि आवश्यक नीति तर्जुमा गर्नु	सालवसाली	२४९२	गाउँपालिकाका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।
सबै वडामा मेलमिलाप केन्द्र स्थापना	सबै वडामा मेलमिलापका माध्यमबाट न्यायीक समाधान गर्नु	०८३ सम्म	७२६७	मेलमिलाप कक्ष स्थापना भएको हुनेछ
गाउँ स्रोत नक्साङ्कन र अध्यावधिकरण	गाउँपालिका भित्रका विकासका लागि आवश्यक स्रोतहरूको अद्यावधिक गर्नु	सालवसाली	१०३८	गाउँपालिका भित्रका विकासका लागि आवश्यक स्रोतहरू अद्यावधिक अवस्थामा भएका हुनेछन्
सेवा प्रवाहलाई अनलाईन गर्ने तथा मोबाइल एप बनाउने अद्यावधी गर्ने	सेवा प्रवाहलाई चुस्त तथा छिटो छरितो गर्नु	सालवसाली	३११४	स्थानीय तहको कानूनी निर्माण प्रक्रियामा जानकार भएको हुनेछ ।
नीति कानुन सुशासन तथा न्याय प्रवर्द्धन कार्यक्रम (सर्वेक्षण, विद्युतिय सामग्री व्यवस्थापन समेत)	नीति कानुनको पालनाबाट सुशासन प्रवर्द्धन गर्नु	सालवसाली	४१५३	नगरपालिकामा नीति कानुन तर्जुमा भई सुशासन प्रवर्द्धन भएको हुनेछ ।
अनुगमन र मूल्यांकन संयन्त्रको क्षमता विकास र प्रतिवेदन प्रकाशन	अनुगमन र मूल्यांकन कार्यलाई संस्थागत गर्नु	सालवसाली	२६९९	अनुगमन र मूल्यांकन कार्य व्यवस्थित भई संस्थागत हुनेछ ।
जम्मा			२०७६३	

७.१.१ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

स्थानीय अधिकारको प्रयोग र यसका लागि बन्ने कानून निर्माण प्रक्रियामा सम्बन्धित पक्षहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता नहुनाले नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुने जोखिम रहन्छ । संविधान, संङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम शासन सञ्चालन, सेवा प्रवाह र विकास कार्य सम्पादन हुन सकेमा अपेक्षित नतिजा प्राप्त हुनेछ ।

७.२ संगठन तथा क्षमता विकास, जनशक्ति व्यवस्थापन र सेवा प्रवाह

७.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान अनुसार स्थानीय सरकारको रूपमा रहेका गाउँपालिका वा नगरपालिकाको नेतृत्वमा जनताबाट प्रत्यक्ष निर्वाचित प्रतिनिधिहरू रहने व्यवस्था रहेको छ । त्यसै अनुरूप गाउँपालिकाको समग्र विकास गतिविधि तथा सेवा प्रवाहको नेतृत्व जननिर्वाचित व्यक्तिहरूले गर्दछन् । त्यसको प्रमुखको रूपमा अध्यक्षले गर्ने व्यवस्था छ । संविधान अनुसार कार्यपालिकाको रूपमा गाउँ कार्यपालिका, व्यवस्थापिकाको रूपमा गाउँसभा र न्यायपालिकाको रूपमा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा रहेको न्यायिक समिति क्रियाशिल छन् । यस गाउँपालिकामा विषयगत समिति तथा उप-समितिहरू गठन र क्रियाशील रहेका छन् भने गाउँपालिका केन्द्र एवं वडाहरूमा इण्टरनेट लगायत विद्युतीय उपकरणहरूको व्यवस्था गरिएको छ साथै जनप्रतिनिधि एवं कर्मचारीहरू क्षमता अभिवृद्धि तालिमबाट लाभान्वित भएका छन् । त्यसैगरी निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको सक्रियता बढ्दो रहेको छ भने स्थानीय संघ, संस्था, नागरिक समाज, गैसस, टोल विकास संस्था, सामुदायिक संस्थाहरूको रचनात्मक सहयोग प्राप्त छ ।

त्यसैगरी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय तर्फ प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको नेतृत्वमा प्रशासन संयन्त्र रहेको छ । गाउँपालिकाको कार्यबोर्डको आधारमा संगठन संचरना बनाई सोही अनुसार कर्मचारीको समायोजन तथा व्यवस्थापन गरी उनीहरूको कार्य जिम्मेवारी तोक्ने र तोकिएको कार्य जिम्मेवारी अनुसार कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटीलाई संस्थागत गरिँदै आएको छ । गाउँपालिकाको भौतिक पूर्वाधारको पक्षलाई हेर्दा गाउँ कार्यपालिकाको प्रशासनिक भवन विस्तार गरिँदछ । यसैगरी कार्यालयहरूको नियमित कार्य सञ्चालनका लागि कम्प्युटर, ल्यापटप, प्रिन्टर र सफ्टवेयरको व्यवस्था भएको छ भने कार्यसम्पादनमा प्रभाव पार्ने यातायातको साधनको कुरा गर्दा गाडी र मोटरसाईकल रहेका छन् ।

७.२.२ समस्या तथा चुनौति

सेवा प्रवाहमा आधुनिक प्रविधिहरूको प्रयोगमा कमि र सेवा प्रवाह छिटो छरितो नहुनु, प्राविधिक एवं दक्ष जनशक्ति न्यून हुनु र कार्यसम्पादन, मूल्याङ्कन, दण्ड पुरस्कार, प्रोत्साहनको व्यवस्था नहुनु, गैसस, विषयगत कार्यालय र सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि नहुनु, विकास गतिविधि तथा सेवा प्रवाहमा हुने दुई पक्षहरू सेवाग्राही तथा सेवा प्रवाह गर्ने पक्ष दुवै आफ्नो अधिकार र जिम्मेवारीबारे सचेत नहुनु, गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुन नसक्नु, योजना तथा बजेट तर्जुमा, वित्तीय व्यवस्थापन, लेखा परीक्षण र निर्णय प्रक्रियामा आवश्यक पर्ने समावेशी सहभागिता र पारदर्शितामा कमी यहाँका प्रमुख समस्या हुन् । त्यसैगरी योजनावद्ध विकास गतिविधि तथा सेवाको न्यूनतम मापदण्ड कार्यान्वयन गर्नु, आवश्यक स्रोत परिचालन गर्नु, दक्षतामा कमी हुनु र संस्थागत संरचना, मानव संसाधन विकासको क्षेत्रमा निकै कमजोर अवस्था हुनुलाई पनि यस क्षेत्रको समस्याको रूपमा पहिचान गरिएको छ ।

सार्वजनिक सेवालाई गुणस्तरीय, प्रभावकारी, न्यून लागत तथा समयमा सेवा प्रवाह गर्नु, संगठन र व्यवस्थापन सर्भेका आधारमा कर्मचारी भर्ना र कार्यसम्पादनमा अभिवृद्धि ल्याउनु गाउँ कार्यपालिका कार्यालय, विषयगत शाखा, वडा कार्यालय र एकाईहरूमा आवश्यकता र प्रस्तावित दरबन्दी अनुसार प्रशासनिक तथा प्राविधिक कर्मचारीहरूको व्यवस्था मिलाउनु, जनप्रतिनिधि, शाखागत तथा समग्र कर्मचारीहरूलाई आफ्नो अधिकार र दायित्वको बारेमा आत्मानुभूति गराउनु र उनीहरूको क्षमता विकास गर्नु, सबै शाखा उपशाखामा आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्नु जस्ता चुनौतीहरू यस गाउँपालिकामा रहेका छन् ।

७.२.३ लक्ष्य

“गाउँपालिका मातहतका कार्यालय तथा गाउँपालिका भित्रका आधिकारिक संरचनाहरूको संस्थागत क्षमता वृद्धि गर्नु”

७.२.४ उद्देश्य

१. गाउँ कार्यपालिका कार्यालय र मातहतका निकायहरूमा आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु ।
२. गाउँ कार्यपालिका कार्यालय र मातहतका कार्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधारको सुधार गर्नु ।
३. गाउँपालिकाभित्र औपचारिक रुपमा रहेका विभिन्न समिति, कार्यदल तथा समूहहरूलाई सहयोग गर्नु

७.२.५ रणनीति

१. गाउँपालिकाको लागि आवश्यक पर्ने नयाँ जनशक्ति थप गर्ने ।
२. कार्यरत कर्मचारीहरूको क्षमता विकास गर्ने ।
३. गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय तथा यस अन्तर्गतका सबै कार्यालयहरूका लागि आवश्यक भवनहरूको व्यवस्था गर्ने ।
४. गाउँपालिकाको कार्यालय तथा मातहतका कार्यालयहरूमा सूचना प्रणाली सुदृढ गर्ने ।
५. गाउँपालिकामा रहेको उपभोक्ता समिति, कार्यदल तथा समूहहरूको सहकार्य तथा समन्वय वृद्धि गर्ने

७.२.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना तथा कार्यक्रम र आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार संगठन, मानव संसाधन र सेवा प्रवाह उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार रहेको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
गाउँपालिकामा कार्यरत जनशक्ति	संख्या				
गाउँपालिकामा कार्यरत प्राविधिक जनशक्ति	संख्या				
सेवाग्राही सन्तुष्टी दर	प्रतिशत	९०	९१	९२	९३
लिसा स्वमूल्यांकनमा प्राप्तांक	सूचकांक		८५	८८	९०
क्षमता विकास कार्यक्रमबाट लाभान्वित जनप्रतिनिधि, पदाधिकारी, सरोकारवाला, संघसंस्था, गैसस,	संख्या	६५	७०	७५	७८

कर्मचारी					
कार्यसम्पादन करारगरिएको तथा कार्य विवरण दिई कार्यसम्पादन गर्ने कर्मचारी	संख्या	१५	१८	२०	२५

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

७.२.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा संगठन, क्षमता विकास र सेवा प्रवाह उपक्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कैल	जिल्ला	पुर्ण	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	२९९५१	१७९७०	११९८०	२३५२	२५५१३	२०२६
२०८४/८५	२९०७८	१७४४७	११६३१	२३४४	२४६९६	१९८२
२०८५/८६	३०२७८	१८१६७	१२१११	२४९०	२५६२२	२१०८

७.२.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरूको क्षमता विकास	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरूको दक्षता वृद्धि गर्नु	सालवसाली	३५७२२	जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको क्षमता विकास भई सेवा प्रवाह प्रभावकारी हुनेछ ।
संगठन, मानव संसाधन, क्षमता विकास र सेवा प्रवाह सुदृढीकरण कार्यक्रम	स्थानीय सेवा, संगठन, मानव संसाधन र कार्य सम्पादनमा अभिवृद्धि गर्नु	सालवसाली	२२३२७	कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू भई सेवा प्रवाहको स्तरमा ५० प्रतिशतले सुधार हुनेछ ।
कार्यालयमा प्रविधिहरूको व्यवस्थापन	प्रविधियुक्त कार्यालय बनाउनु	सालवसाली	३१२५७	कार्यालयहरूमा प्रविधि जडान भई सेवा समयमा नै प्रदान हुनेछ ।
जम्मा लागत हजारमा			८९३०६	

७.२.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संविधान, संङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम संगठन, दक्ष मानव संसाधन, सीप र दक्षतामा अभिवृद्धि भएमा अपेक्षित नतिजा हुनेछ । उपरोक्त व्यवस्था हुन नसकेमा अपेक्षित नतिजा हासिल हुन नसक्ने जोखिम रहेकोछ ।

७.३ राजस्व तथा स्रोत परिचालन

७.३.१ पृष्ठभूमि

संविधानले वित्तीय संधीयताको मान्यता अनुसार स्थानीय सरकारलाई विभिन्न कर तथा गैर करहरू लगाउने र उठाउने अधिकार दिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ९ दफा ५५ देखि ६८ सम्म स्थानीय तहले प्रयोग गर्न पाउने आर्थिक अधिकार एवं यसको सीमा समेत निर्धारण गरेको छ । अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहले लगाउन पाउने कर, संकलन गर्न सक्ने राजस्व, प्राप्त गर्ने अनुदान, राजस्व बाँडफाँट तथा आर्थिक सहयोग सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । यिनै सबैधानिक र कानूनी प्रावधान अनुसार स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र राजस्व संकलन, बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सक्ने हुँदा यसलाई अभि व्यवस्थित र पारदर्शी ढंगबाट अधिकारको प्रयोग हुने अवस्था निर्माण गर्न आवश्यक रहेको छ ।

हिलिहाड गाउँपालिकाको आन्तरिक आयमा तुलनात्मक रूपमा कर राजस्वकै भूमिका उल्लेख्य छ । यसमा व्यवसाय कर, जडिबुटी संकलन तथा विक्री वितरण र घर बहाल करको योगदान बढी छ । कूल आन्तरिक आयमा कर राजस्वको योगदान न्यून छ र गैरकर राजस्वको योगदान आन्तरिक आयमा तुलनात्मक रूपमा बढी छ । गैरकर राजस्व अन्तर्गत खासगरी सिफारिस तथा प्रमाणित शुल्कको भूमिका अग्रणी छ । गाउँपालिकाको कूल श्रोतमा आन्तरिक आयको हिस्सा केवल ज्यादै न्यून जसले वाह्य आयमा पालिकाको परनिर्भरता अधिक देखिन्छ ।

मनोरन्जन कर, बजार, विज्ञापन कर, कवाडी तथा जीवजन्तु कर, प्राकृतिक श्रोत शुल्क, पर्यटन शुल्क, आदिबाट गाउँपालिकाले राजस्व सङ्कलन गर्न सक्ने सम्भावना भएर पनि खासै पहल हुन सकेको देखिदैन । प्राकृतिक श्रोत अन्तर्गत गिटी, ढुङ्गाको सम्भावना पनि रहेको छ । वातावरणीय परीक्षणका आधारमा यसको उत्खनन हुन सकेमा गाउँपालिकाको आन्तरिक आयमा यसको योगदान पनि उल्लेख्य हुन सक्छ ।

यसैगरी यस गाउँपालिकाको आ.व....मा...करोड..लाख रहेकोमा, आ.व....मा धनात्मक वृद्धि भई रु....करोड...लाख,...मा पनि धनात्मक वृद्धि...करोड..लाख रहेकोमा आ.व...मा भने ऋणात्मक वृद्धि भई रु...करोड...लाख रहेको थियो । विगत...वर्षमा गाउँपालिकाले प्राप्त गरेको उल्लिखित अनुदान विभिन्न शीर्षक अन्तर्गतका आएको देखिन्छ । गाउँपालिकाको आन्तरिक राजस्वको धनात्मक वृद्धि भएको देखिन्छ तर आव...मा भने ऋणात्मक वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसैगरी सशर्त अनुदानको विगत तीतन वर्षमा धनात्मक वृद्धिदर रहेकोमा आ.व...मा भने ऋणात्मक वृद्धि भएको देखिन्छ । अर्को तर्फ समानीकरण अनुदानको विगत तीतन वर्षमा धनात्मक वृद्धिदर रहेकोमा आ.व...मा भने ऋणात्मक वृद्धि भएको देखिन्छ । वाह्य श्रोतहरूमा सशर्त अनुदान, वित्तीय समानीकरण, र राजस्व बाँडफाँडको क्रमशः भूमिका उल्लेख्य छ । संघ तथा प्रदेश सरकारबाट सशर्त अनुदान बढ्दो र वित्तीय समानीकरण, राजस्व बाँडफाँड घट्दो दरमा रहेकोले गाउँपालिकाका आवश्यकताहरू परिपूर्तिमा विस्तारै कठिन हुन सक्ने देखिन्छ ।

७.३.२ समस्या तथा चुनौति

गाउँपालिकाको विद्यमान आर्थिक तथा सामाजिक स्थितिका सूचकहरू कमजोर रहेकाले आगामी वर्षहरूका वित्तीय व्यवस्थापन गर्न त्यति सहज छैन । बढ्दो जनअपेक्षाको तुलनामा गाउँपालिकाको न्यून श्रोतबाट सार्वजनिक खर्च र सेवाको बीचमा तादात्म्यता कायम गर्न निकै कठिन हुने देखिन्छ । गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक स्थितिमा सुधार ल्याई जनताको आधारभूत सेवा र सुविधालाई प्रभावकारी रूपले सहज पहुँच पुर्याउन आवश्यक पर्ने पूँजीगत लगानी लगायतको कार्यक्रम खर्च र सामाजिक सुरक्षा तथा चालु खर्च गरी कूल व्ययको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसैगरी उपलब्ध श्रोत

साधनको ठूलो अंश उपभोगमा (चालु) खर्च गर्नुपर्ने बाध्यताले विकास कार्यका लागि थोरै मात्र खर्च गर्न सकिने अवस्था विद्यमान छ ।

गाउँपालिकाको राजस्व संकलनको सम्भावना रहे तापनि आवश्यक सूचना प्रविधिमैत्री राजस्व संकलन व्यवस्था, कार्यविधि तथा मापदण्ड, कर्मचारीको अभाव जस्ता कारणले गर्दा सम्भावनाको न्युन राजस्व मात्र संकलन भइरहेको छ । विषय क्षेत्रगत रूपमा बजेट विनियोजन सन्तुलित नभएको र रोजगार, उत्पादनमूलक, सामाजिक क्षेत्र तथा आयमूलक आयोजना तथा कार्यक्रममा लगानी अपेक्षाकृत रूपमा कमजोर रहेको छ । राजस्व सुधार कार्ययोजना तयार नभएको र करको दर र दायरामा अध्ययन नभएकोले स्थानीय राजस्व संकलन व्यवस्थित हुन सकेको छैन । कर शिक्षा संचालन भएको छैन र स्थानीय करदाताहरुलाई गाउँपालिकाले कर भुक्तानीमा आकर्षित गर्न चुनौति रहेको छ ।

७.३.३ लक्ष्य

“आन्तरिक आय थप सवल, व्यवस्थित र अनुमानयोग्य बनाउने”

७.३.४ उद्देश्य

१. राजस्व प्रशासन थप सक्षम तथा करदातामैत्री बनाउनु ।
२. आन्तरिक राजस्व परिचालन वृद्धि गर्नु ।

७.३.५ रणनीति

१. राजस्व प्रशासनको सुदृढीकरण गर्ने र करदातामैत्री बनाउने ।
२. करदाता र गाउँपालिकाबीच सम्बन्ध सुदृढ गर्ने ।
३. करको दाता वृद्धि गर्ने ।
४. सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य वृद्धि गर्ने ।

७.३.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार राजस्व तथा स्रोत परिचालन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य देहाय अनुसार रहेको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
प्रतिव्यक्ति वार्षिक बजेट लगानी	रु. हजारमा				
वार्षिक आन्तरिक आय रकम	रु.हजारमा				
कुल वार्षिक बजेट	रु.हजारमा				
लैङ्गिक उत्तरदायी वजेट विनियोजन	प्रतिशत				
कर योग्य करदाता मध्ये करमा आवद्ध करदाताहरु	थप प्रतिशत				
पूँजी निर्माण क्षेत्रमा भएको लगानी (कूल बजेटको)	प्रतिशत				
राजस्व प्रशासनप्रति नागरिकको	तह	मध्यम	उच्च	उच्च	उच्च

संतुष्टी					
आन्तरिक राजस्व वृद्धि दर	प्रतिशत				

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

७.३.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा तयार राजस्व तथा स्रोत परिचालन उपक्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार रहेको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	रु०	रु०	रु०	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	५२४९	२६२५	२६२५	४९२	४४७९	३५५
२०८४/८५	५६९७	२८०९	२८०९	४५३	४७७९	३८३
२०८५/८६	७९२४	३५६२	३५६२	५८६	६०२९	४९६

७.३.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको राजस्व तथा स्रोत परिचालन उपक्षेत्रको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/ आयोजना	उद्देश्य	अवधि	कुल लागत	अपेक्षित नतिजा
राजस्व संकलन सप्ताह तथा जनचेतना कार्यक्रम	राजस्व संकलन वृद्धि गर्नु	सालवसाली	३५९८	स्थानीय राजस्व सम्बन्धी सचेतना भई राजस्व संकलन वृद्धि हुनेछ ।
राजस्व सूचना व्यवस्थापन, सुदृढीकरण बजार अनुगमन कार्यक्रम	आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत परिचालनमा वृद्धि गर्नु	सालवसाली	५३९७	आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत परिचालनमा वृद्धि हुनेछ ।
राजस्व सुधार योजना, सफ्टवेयर जडान, तथ्यांक संकलन र विश्लेषण	राजस्व संकलन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्नु	सालवसाली	८९९५	राजस्व संकलन प्रक्रिया र परिचालन व्यवस्थित हुनेछ ।
जम्मा			९७९९९	

७.३.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

संविधान, संङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम तिनै तहका सरकार, गैसस, समुदाय, सहकारी र नीजि क्षेत्र बीचको समन्वय, स्रोत साधन, प्रविधि र दक्ष मानव संसाधन परिचालन नभएमा उपलब्धी हासिल गर्न जोखिम रहने छ । अपेक्षित नतिजा प्राप्तिका लागि तिनै तहका सरकारबीच समन्वय, स्थानीय जनताको सहभागिता, कर्मचारीको दक्षता र जनप्रतिनिधिहरुको क्रियाशिलताले सहयोग गर्नेछ ।

७.४ तथ्यांक प्रणाली र योजना तथा विकास व्यवस्थापन

७.४.१ पृष्ठभूमि

गाउँपालिकाको विकासलाई दिगो, समावेशी तथा उत्थानशील बनाउने ध्येयका साथ गाउँपालिकाले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन गरिरहेको छ । गाउँपालिकाको समष्टिगत विकासलाई मार्गदर्शन गर्न आवधिक योजना र मध्यमकालीन खर्च संरचना मार्फत प्राथमिकता क्षेत्र तथा आयोजना र कार्यक्रममा स्रोत सुनिश्चित गर्ने र मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुसार वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन र नतिजामुखी विकास पद्धति कार्यान्वयनमा ल्याउन उपयुक्त हुन्छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ६ मा स्थानीय सरकारहरूको योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । सो ऐनको दफा २४ (१) मा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीय स्तरको विकासको लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत, विषय क्षेत्रगत मध्यकालिन तथा दीर्घकालिन विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । सोही दफाको उपदफा २ मा स्थानीय तहले योजना बनाउँदा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू उल्लेख गरिएको छ भने उपदफा ३ मा योजना बनाउँदा प्राथमिकता दिनुपर्ने विषयहरूको सूची रहेको छ ।

गाउँ सभाबाट न्यायिक समिति, विधायन समिति, लेखा समिति र कार्यपालिकाबाट योजना तर्जुमा, शिक्षा, स्थानीय विपद् व्यवस्थापन लगायत विषयगत समिति गठन भई क्रियाशिल उन्मुख छन् । साथै सेवाग्राही तथा लक्षित समुदाय र नागरिक समाजको समेत सहभागितामा सहभागितामूलक योजना तर्जुमाको अभ्यास गरी गाउँसभाबाट स्वीकृत नीति तथा बजेट र कार्यक्रमलाई बजेट पुस्तिका, वेबसाइट र सूचना पाटीमार्फत् सार्वजनिक गर्ने अभ्यास भइरहेको छ । नवनिर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि लगनशिलता र प्रतिवद्धता रहेको छ भने कर्मचारीहरूबाट नीतिसंगत विकास र स्थानीय सरकारको अधिकार क्षेत्रबाट विकास प्रक्रियालाई अगाडी बढाउन क्रियाशिल रहेका छन् । गाउँपालिकाको तथ्यांक व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन आवश्यक रहेको छ ।

७.४.२ समस्या तथा चुनौति

शासन सञ्चालन, योजनाबद्ध विकास र मापदण्ड अनुसार सेवा तथा सुविधा प्रवाह गर्न आवश्यक स्रोत परिचालन र दक्षतामा कमी रहेको छ । योजना तथा बजेट तर्जुमा, वित्तीय व्यवस्थापन, लेखा परीक्षण र निर्णय प्रक्रियामा समावेशिता, सहभागिता र पारदर्शितामा सुधार गर्नुपर्ने प्रर्याप्त स्थान छन् । गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, प्राथमिकता तथा रणनीतिसहित आवधिक योजना तयार भएपनि गाउँपालिकाको विकासको अग्रणी क्षेत्रहरूको गुरुयोजना तर्जुमा हुन सकेको छैन । सेवा प्रवाह र कार्यसम्पादनमा अन्तर सरकार, नीजि क्षेत्र र गैसस र समुदायमा आधारित संस्थासँग संयन्त्रको विकास गरी प्रभावकारी समन्वय, सहकार्य र साभेदारी हुन सकेको छैन । प्रचुर सम्भावनाका बावजुद नीजि क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्रसँगको साभेदारीलाई अपेक्षाकृत परिचालन गर्न सकिएको छैन ।

७.४.३ लक्ष्य

“विकास गतिविधिलाई बढीभन्दा बढी नतिजामुखी बनाउने”

७.४.४ उद्देश्य

- गाउँपालिकाको विकास गतिविधि समावेशी, सहभागितामूलक र पारदर्शी बनाउनु ।
- अनुगमन तथा मूल्यांकन विश्वसनीय र भरपर्दो बनाउनु ।

७.४.५ रणनीति

- योजना प्रक्रिया सरल तथा नागरिकमैत्री बनाउने ।
- गैसस, नीजि क्षेत्र, समुदायमा आधारित संस्थासंगको समन्वय र साभेदारीमा अभिवृद्धि गर्ने ।
- योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनलाई सूचनामा आधारित सहभागितामूलक र नतिजामूलक बनाउने ।

७.४.६ नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य

योजना र कार्यक्रम तथा आयोजनाको अपेक्षित नतिजाको आधारमा तयार योजना तथा विकास व्यवस्थापन उपक्षेत्रको नतिजा सूचक तथा मध्यमकालीन लक्ष्य तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सूचक	एकाइ	चालु आ.व.सम्मको अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
			२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
समावेशी सहभागितामा सम्पन्न भएका आयोजनाहरु	प्रतिशत	९०	९२	९५	९७
तोकिएको नतिजा हासिल भएका आयोजनाहरु	प्रतिशत	८०	८६	९०	९५
समयमा नै सम्पन्न आयोजनाको अनुपात	प्रतिशत	७५	७८	८०	८५
नियम अनुसार अनुगमन प्रतिवेदन भएका परियोजना/ कार्यक्रम		९५	९६	९७	९८
समुदाय, सहकारी, नीजि क्षेत्र, गैसस, सहयोगी र नागरिक समाज संस्थाको लगानी अंश	प्रतिशत	२०	२५	२८	३०

स्रोत: गाउँपालिकाको आवधिक योजना, २०८२

७.४.७ विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

गाउँपालिकाको उपलब्ध बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन, कार्यक्रम तथा आयोजनाको संक्षिप्त विवरण र मध्यमकालीन बजेट खाकाको आधारमा तथ्यांक प्रणाली र योजना तथा विकास व्यवस्थापन उपक्षेत्रको खर्च र सोको स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आर्थिक वर्ष	बजेट सीमा (रु.)			बजेटको स्रोत (रु.)		
	कुल	स्थानीय	पूँजीगत	आन्तरिक स्रोत	नेपाल सरकार	प्रदेश सरकार
२०८३/८४	५२४९	३९४९	२९००	४९२	४४७९	३५५
२०८४/८५	४२९६	२५७७	९७९८	३४६	३६४८	२९३
२०८५/८६	४२७४	२५६५	९७९०	३५२	३६९७	२९८

७.४.८ कार्यक्रम आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

कार्यक्रम तथा आयोजनाको उद्देश्य, अवधि, लागत तथा अपेक्षित उपलब्धि सहितको योजना तथा विकास व्यवस्थापन उपक्षेत्रको संक्षिप्त विवरण देहाय अनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

उपक्षेत्र/कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	अवधि	लागत हजारमा	अपेक्षित नतिजा
तथ्यांक प्रणाली सम्बन्धी सामग्री जडान र परिचालन	पालिकाको तथ्यांक व्यवस्थित गर्नु	सालवसाली	५५२८	पालिकाको सम्पूर्ण तथ्यांक व्यवस्थित भएको हुनेछ ।
तथ्याङ्क, योजना तथा विकास व्यवस्थापन कार्यक्रम	पालिकाको प्रगति समीक्षा गर्नु	सालवसाली	२७६४	आवधिक रुपमा पालिकाको प्रगति समीक्षा भएको हुनेछ ।
आयोजनाहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थापना तथा क्षमता विकास	आयोजना अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रणालीको विकास गर्नु	सालवसाली	३४५५	आयोजना अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रणालीको विकास भएको हुनेछ
विषयगत गुरुयोजना, आयोजना बैंक, मध्यमकालिन खर्च संरचना अद्यावधिक	योजनाहरु समय सापेक्ष रुपमा अद्यावधिक गर्नु	सालवसाली	२०७३	पालिकाका विकास गतिविधिहरु प्रक्रियागत रुपमा अगाडी बढेको हुनेछ ।
जम्मा लागत हजारमा			१३८१९	

७.४.९ जोखिम पक्ष तथा पूर्वानुमान

सूचना तथा जानकारीलाई संस्थागत गर्ने सम्बन्धमा दक्ष जनशक्तिको अभावमा तथ्यांक व्यवस्थापन र विश्लेषण नहुने जोखिम रहेको छ । संविधान, संङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय नीति र कानून बमोजिम तिनै तहका सरकारका निकायहरु र गैसस, समुदाय, सहकारी र नीजि क्षेत्र बीचको समन्वय, स्रोत साधन, प्रविधि र दक्ष मानव संसाधन सहज उपलब्ध भएमा अपेक्षित नतिजा हुनेछ ।

अनुसूचि १ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यदल

क्रस	कार्यदलका पदाधिकारी	विद्यमान पद	कार्यदलमा जिम्मेवारी
१	श्री टोपेन्द्र कुमार लिम्बु	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	संयोजक
२	श्री केशव प्रसाद तिमल्सिना	प्रमुख, शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा	सदस्य
३	श्री हिमाल पुरी	प्रमुख, प्राविधिक शाखा	सदस्य
४	श्री इश्वरी प्रसाद पाण्डे	प्रमुख आर्थिक प्रशासन	सदस्य
५	श्री चन्द्र प्रसाद शर्मा घिमिरे	प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा	सदस्य
६	श्री शुसिल बस्नेत	प्रमुख, कृषि शाखा	सदस्य
७	श्री लक्ष्मि चुहान	प्रमुख, योजना तथा अनुगमन शाखा	सदस्य सचिव

अनुसूचि २ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा अभिमूखीकरण गोष्ठीका सहभागिहरुको उपस्थिति

अनुसूचि २ : मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रमका तस्विरहरु